משלי

עם פירוש רש״י

נוסח המקרא: מקרא על פי המסורה (CC BY-SA), באדיבות ספריא.
פירוש רש״י: On Your Way (Public Domain), באדיבות ספריא.
הקובץ מופץ בחינם ברישיון CC BY-SA: מותר להעתיק ולהפיץ, עם ציון המקור ובאותו רישיון.
geulaquiz.com

פרק א׳

א׳ מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֶּן־דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃

משלי. כל דבריו דוגמות ומשלים משל התורה באשה טובה ומשל העובדי גלולים באשה זונה׃

ב׳ לָדַעַת חָכְמָה וּמוּסָר לְהָבִין אִמְרֵי בִינָה׃

לדעת חכמה ומוסר. המשלים האלו אמר להודיע לבריות (חכמה ומוסר) שיהיו עמלים בתורה שהיא חכמה ומוסר ובינה׃

ג׳ לָקַחַת מוּסַר הַשְׂכֵּל צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים׃

צדק ומשפט ומשרים. צדק, צדקה מממונו. ומשפט, לשפוט אמת. ומשרים, היא הפשרה דרך חלק ומישור שוה לזה ולזה׃

ד׳ לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה לְנַעַר דַּעַת וּמְזִמָּה׃

לתת לפתאים ערמה. משלים אלו אמר קהלת לקנות בהם הפתאים ערמה, **לנער דעת**, וגם לנער המנוער מכל למוד שלא למד עדיין כלום׃

מזימה. מחשבת עצה׃

ה׳ יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֶף לֶקַח וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה׃

ישמע חכם. המשלים הללו׃

ויוסף. על חכמתו׃

לקח. למוד׃

חכם. זה בעל השמועה׃

ונבון. מוסיף על ידיעת חכם שיודע להבין דבר מתוך דבר ומוסיף על שמועתו׃

ו׳ לְהָבִין מָשָׁל וּמְלִיצָה דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידֹתָם׃

להבין משל ומליצה. שיתנו לב להבין במקראות שני הדרכים המשל והמליצה שיבינו את מה המשיל למליצה ואף מן המליצה לא יסורו לבם שגם היא צריכים להבין כשאמר להצילך מאשה זרה ונכריה על הבלי מצרים נאמר הרי המשל ואף המליצה שהוציא משלו בלשון אשה הבן בה והזהר מאשה זרה (ס״א זונה)׃

דברי חכמים וחידותם. דורשי רשימות מקרא מלא וחסר רמז דמיון וחידה׃

ז׳ יִרְאַת יְהוָה רֵאשִׁית דָּעַת חָכְמָה וּמוּסָר אֱוִילִים בָּזוּ׃ {פ}

יראת ה׳ ראשית דעת. ע״כ פי׳ לצורך מה עשה שלמה הספר הזה ועתה מתחיל הספר׃

יראת ה׳ ראשית דעת. היא תרומת עיקר הדעת והיא תהיה לך הראשונה לדעת לפני חכמתך הקדם ליראה אם יוצרך והיא תתן בלבך לעשות בחכמה ובדעת כי האוילים אשר אינם יראים את ה׳ הם בוזים את החכמה ואת המוסר׃

ח׳ שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ וְאַל־תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ׃

שמע בני מוסר אביך. מה שנתן הקב״ה למשה בכתב ועל פה׃

אמך. אומתך כנסת ישראל כמו (יחזקאל י״ט:ב׳) מה אמך לביאה והם דברי סופרים שחדשו והוסיפו ועשו סייגים לתורה׃

ט׳ כִּי | לְוְיַת חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתֶךָ׃

לוית חן. חבור של חן הם לראשך כלומר התורה והמוסר יהיו לראשך לוית חן וכענקים של עדי זהב יהיו׃

לגרגרותיך. לצוארך ועל שם שהקנה עשויה טבעות טבעות קורא הצואר בלשון רבים׃

י׳ בְּנִי אִם־יְפַתּוּךָ חַטָּאִים אַל־תֹּאבֶא׃

חטאים. חוטאים׃

אל תבא. אל תאבה להם׃

י״א אִם־יֹאמְרוּ֙ לְכָה אִתָּ֔נוּ נֶאֶרְבָה לְדָ֖ם נִצְפְּנָ֣ה לָנָקִ֑י חִנָּֽם׃

נארבה לדם. לשפוך דם׃

נצפנה. ל׳ מארב׃

נצפנה לנקי חנם. הכתוב אומר שצפינתם לנקי חנם הוא׃

י״ב נַבְלָעֵ֤ם כִּשְׁאוֹל֙ חַיִּ֔ים וְתְמִימִ֖ים כְּיוֹרְדֵ֥י בֽוֹר׃

נבלעם. לנקיים כשהם חיים׃

כשאול. הבולע כל גוף שלם׃

ותמימים. אינו לשון צדיקים אלא מלשון שלמים נבלעם כשהם שלמים כאדם היורד בתוך הבור כשהוא שלם כלומר בעודם בעשרם נהרגם ונירש נכסיהם׃

י״ג כָּל־הוֹן יָקָר נִמְצָא נְמַלֵּא בָתֵּינוּ שָׁלָל׃

י״ד גּוֹרָלְךָ תַּפִּיל בְּתוֹכֵנוּ כִּיס אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּנוּ׃

גורלך תפיל בתוכנו. אם תרצה תחלוק או אם תרצה יהיה בשותפות׃

כיס אחד יהיה לכולנו. ביחד׃

ט״ו בְּנִי אַל־תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ אִתָּם מְנַע רַגְלְךָ מִנְּתִיבָתָם׃

ט״ז כִּי רַגְלֵיהֶם לָרַע יָרוּצוּ וִימַהֲרוּ לִשְׁפֹּךְ־דָּם׃

לרע ירוצו. לרעת עצמם הם רצים ואינם יודעים לתת לב לדבר׃

י״ז כִּי־חִנָּם מְזֹרֶה הֶרֶשֶׁת בְּעֵינֵי כָּל־בַּעַל כָּנָף׃

כי חנם מזורה הרשת. כי העופות הרואות חטים וקטניות מזורים על הרשת חנם הוא בעיניהם שאינם מכירים על מה היא נזרת ויורדין בה ואוכלין׃

י״ח וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ יִצְפְּנוּ לְנַפְשֹׁתָם׃

והם לדמם יארובו. והציידים יארובו לדמם של עופות׃

י״ט כֵּן אָרְחוֹת כָּל־בֹּצֵעַ בָּצַע אֶת־נֶפֶשׁ בְּעָלָיו יִקָּח׃ {פ}

כן ארחות כל בוצע בצע. גוזל גזילה נאה ונחמדת היא לו וחנם היא לו וסופו **את נפש בעליו יקח.** נפש עצמו שנעשה עכשיו בעל הממון שגזל מחבירו׃

כ׳ חֲכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה בָּרְחֹבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ׃

חכמות בחוץ תרונה. הרי חכמותיה של תורה בחוצותיה תזעקנה להזהירכם לסור עליהם ומה הן חוצותיה בתי מדרשות׃

ברחובות. במקום שמרחיבין אותה כך דרש רבי תנחומא׃

כ״א בְּרֹאשׁ הֲמֻיּוֹת תִּקְרָא בִּפְתְחֵי שְׁעָרִים בָּעִיר אֲמָרֶיהָ תֹּאמָֽר׃

בראש הומיות תקרא. במקום שהיא נשמעת ונכרזת שם היא קוראת ואומרת ענין שלמטה עד מתי פתאים וגו׳׃

בפתחי שערים. הם מקום ישיבת הזקנים:

כ״ב עַד־מָתַי ׀ פְּתָיִם֮ תְּאֵהֲבוּ־פֶ֪תִי וְלֵצִ֫ים לָ֥צוֹן חָמְד֑וּ לָהֶ֥ם וּכְסִילִ֝֗ים יִשְׂנְא֥וּ דָֽעַת׃

פתים. המתפתים ע״י מסיתים ומינים:

תאהבו פתי. הסתה שם דבר לפתיות כמו כלי קרי (שני סא״א) שפי:

כ״ג תָּשׁ֘וּבוּ לְתוֹכַחְתִּ֪י הִנֵּ֫ה אַבִּ֣יעָה לָכֶ֣ם רוּחִ֑י אוֹדִ֖יעָה דְבָרַ֣י אֶתְכֶֽם׃

כ״ד יַ֤עַן קָ֭רָאתִי וַתְּמָאֲנ֑וּ נָטִ֖יתִי יָדִ֣י וְאֵ֣ין מַקְשִֽׁיב׃

נטיתי ידי. לרמוז להם לסור אלי כאדם המרמז לחבירו בידו ונוטה ידו אליו לסור אליו:

כ״ה וַתִּפְרְע֣וּ כָל־עֲצָתִ֣י וְתוֹכַחְתִּ֣י לֹא־אָבִ֣יתֶם׃

ותפרעו. ותבטלו:

כל עצתי. שיעצתי לגדל אתכם בעולם:

כ״ו גַּם־אֲנִ֥י בְּאֵידְכֶ֗ם אֶשְׂחָ֫ק אֶלְעַ֥ג בְּבֹ֣א פַחְדְּכֶֽם׃

כ״ז בְּבֹ֤א (כשאוה) [כְשׁוֹאָ֨ה ׀] פַּחְדְּכֶ֗ם וַאֵידְכֶ֥ם כְּסוּפָ֑ה יֵ֤אָתֶ֨ה ׀ בְּבֹ֣א עֲלֵיכֶ֣ם צָרָ֣ה וְצוּקָֽה׃

כשואה. כענן העולה פתאום:

כסופה. טורבילו״ן בלעז:

יאתה. יבא:

כ״ח אָ֤ז יִקְרָאֻ֨נְנִי ׀ וְלֹ֣א אֶעֱ֑נֶה יְ֝שַׁחֲרֻנְנִ֗י וְלֹ֣א יִמְצָאֻֽנְנִי׃

ישחרוננני. יבקשוני:

כ״ט תַּ֤חַת כִּֽי־שָׂנְא֣וּ דָ֭עַת וְיִרְאַ֣ת יְהוָ֣ה לֹא־בָחָ֑רוּ׃

ל׳ לֹא־אָבְ֥ו לַעֲצָתִ֑י נָ֝אֲצ֗וּ כָּל־תּוֹכַחְתִּֽי׃

ל״א וְיֹאכְל֗וּ מִפְּרִ֣י דַרְכָּ֑ם וּ֝מִמֹּעֲצֹתֵיהֶ֗ם יִשְׂבָּעֽוּ׃

מפרי דרכם. הפירות שאוכלים בחייהם בצרות המוצאות אותם והקרן שמורה להם בגיהנם:

ל״ב כִּ֤י מְשׁוּבַ֣ת פְּתָיִ֣ם תַּהַרְגֵ֑ם וְ֝שַׁלְוַ֗ת כְּסִילִ֥ים תְּאַבְּדֵֽם׃

משובת פתים. את אשר לבם שובב:

ושלות כסילים תאבדם. לפי שרואים הרשעים שהם מצליחים נדבקים ברעתם ואינם חוזרין:

ל״ג וְשֹׁמֵ֣עַ לִ֣י יִשְׁכָּ֣ן־בֶּ֑טַח וְשַׁאֲנַ֥ן מִפַּ֝חַד רָעָ֗ה׃ {פ}

ישכן בטח. בעולם הזה:

ושאנן. לעולם הבא:

מפחד רעה. מדינה של גהינם:

ושאנן. ויהי שליו ושקט, ושאנן לשון עתיד לכן נקוד פתח:

פרק ב׳

א׳ בְּנִי אִם־תִּקַּח אֲמָרָי וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ׃

בני אם תקח אמרי. בני תהיה אם תקח אמרי׃

ב׳ לְהַקְשִׁיב לַחָכְמָה אָזְנֶךָ תַּטֵּה לִבְּךָ לַתְּבוּנָה׃

להקשיב לחכמה. לעסוק בתורה׃

ג׳ כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא לַתְּבוּנָה תִּתֵּן קוֹלֶךָ׃

ד׳ אִם־תְּבַקְשֶׁנָּה כַכֶּסֶף וְכַמַּטְמוֹנִים תַּחְפְּשֶׂנָּה׃

ה׳ אָז תָּבִין יִרְאַת יְהוָה וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא׃

אז תבין יראת ה׳. מוסב על ענין שלמעלה שאמר כי אם לבינה תקרא׃

ו׳ כִּי־יְהוָה יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה׃

כי ה׳ יתן חכמה. הא למדת שגדולה היא שהרי נתנה מפי הקב״ה לכך אתה צריך לקנותה׃

ז׳ (וצפן) [וְיִצְפֹּן] לַיְשָׁרִים תּוּשִׁיָּה מָגֵן לְהֹלְכֵי תֹם׃

יצפון לישרים תושיה. גנזה הקב״ה אצלו כ״ו דורות עד שנתנה לדור המדבר׃

מגן להולכי תום. (יצפון מגן להולכי תום) כלומר והיא תהיה לך למגן׃

ח׳ לָנְצֹר אָרְחוֹת מִשְׁפָּט וְדֶרֶךְ חֲסִידָיו יִשְׁמֹר׃

לנצור ארחות משפט. שעל ידה ינצרו ארחות משפט והוא דרך חסידיו ישמור שלא יכשלו׃

ט׳ אָז תָּבִין צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים כָּל־מַעְגַּל־טוֹב׃

י׳ כִּי־תָבוֹא חָכְמָה בִלְבָבֶךָ וְדַעַת לְנַפְשְׁךָ יִנְעָם׃

י״א מְזִמָּה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ תְּבוּנָה תִנְצָרֶכָּה׃

מזמה תשמור עליך. התורה תשמור עליך׃

י״ב לַהַצִּילְךָ מִדֶּרֶךְ רָע מֵאִישׁ מְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃

מאיש מדבר תהפוכות. הם האפקורסין שמטעין את ישראל מאמונתן ומהפכין את התורה לרעה׃

י״ג הָעֹזְבִים אָרְחוֹת יֹשֶׁר לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי־חֹשֶׁךְ׃

י״ד הַשְּׂמֵחִים לַעֲשׂוֹת רָע יָגִילוּ בְּתַהְפֻּכוֹת רָע׃

ט״ו אֲשֶׁר אָרְחֹתֵיהֶם עִקְּשִׁים וְנִלְוָזִים בְּמַעְגְּלוֹתָם׃

ונלוזים במעגלותם. כל ל׳ נלוז ל׳ עקמימות הוא שבכ״מ הוא סמוך לעקש ועקש הוא ל׳ עקום כמו שנאמר ומעקשים למישור (ישעיה מב)׃

ונלוזים במעגלותם. הם עקומים בדרכיהם המקולקלים׃

ט״ז לַהֲצִילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃

מאשה זרה. מכנסיה של אפיקורסות והיא המינות ולא יתכן לומר שלא דבר אלא על המנאפת ממש כי מה שבחה של תורה שאמר כאן להצילך מאשה זרה ולא מעבירה אחרת אלא זו מינות שהוא פריקת עול של כל המצות׃

י״ז הָעֹזֶבֶת אַלּוּף נְעוּרֶיהָ וְאֶת־בְּרִית אֱלֹהֶיהָ שָׁכָחָה׃

י״ח כִּי שָׁחָה אֶל־מָוֶת בֵּיתָהּ וְאֶל־רְפָאִים מַעְגְּלֹתֶיהָ׃

כי שחה אל מות ביתה. מוסב על להצילך וגו׳ כי תבא אל ביתה ישח ומחליק כמדרון היורד אל מות, והתורה תשמור עליך מנפילה זו הרי דבר גדול הוא לך׃

רפאים. נרפים מדרך הטוב ונעזבים מאין סומך עד שנופלים בגהינם׃

י״ט כָּל־בָּאֶיהָ לֹא יְשׁוּבוּן וְלֹא־יַשִּׂיגוּ אָרְחוֹת חַיִּים׃

לא ישובון. יקשה בעיניהם לפרוש ממנה ולחזור בהם׃

כ׳ לְמַעַן תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים וְאָרְחוֹת צַדִּיקִים תִּשְׁמֹר׃

למען תלך. מוסב על המקרא שלמעלה להצילך מדרך רעה למען הוליכך בדרך טובים׃

כ״א כִּי־יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ וּתְמִימִים יִוָּתְרוּ בָהּ׃

כי ישרים ישכנו ארץ. לעולם הבא׃

יותרו בה. כשירדו רשעים לגהינם׃

כ״ב וְרְשָׁעִים מֵאֶרֶץ יִכָּרֵתוּ וּבוֹגְדִים יִסְּחוּ מִמֶּנָּה׃ {פ}

פרק ג׳

א׳ בְּנִי תוֹרָתִי אַל־תִּשְׁכָּח וּמִצְוֹתַי יִצֹּר לִבֶּךָ׃

ב׳ כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ׃

אורך ימים וגו׳. ושלום יוסיפו לך תורתי ומצותי׃

ג׳ חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־יַעַזְבֻךָ קְשָׁרֵם עַל־גַּרְגְּרוֹתֶיךָ כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃

ד׳ וּמְצָא־חֵן וְשֶׂכֶל־טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם׃

ה׳ בְּטַח אֶל־יְהוָה בְּכָל־לִבֶּךָ וְאֶל־בִּינָתְךָ אַל־תִּשָּׁעֵן׃

בטח אל ה׳. ופזר מעותיך לבקש לך רב ללמוד ממנו ואל בינתך אל תשען׃

ו׳ בְּכָל־דְּרָכֶיךָ דָעֵהוּ וְהוּא יְיַשֵּׁר אֹרְחֹתֶיךָ׃

ז׳ אַל־תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ יְרָא אֶת־יְהוָה וְסוּר מֵרָע׃

אל תהי חכם בעיניך. להיות מואס בדברי מוכיחך׃

ח׳ רָפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶּךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ׃

רפאות תהי לשרך. החכמה, שרך כמו (שיר ו) שררך וזהו טיבורך:

ושקוי לעצמותיך. הוא המוח כענין שנאמר ומוח עצמותיו ישוקה (איוב כא):

ט׳ כַּבֵּד אֶת־יְהוָה מֵהוֹנֶךָ וּמֵרֵאשִׁית כָּל־תְּבוּאָתֶךָ:

מהונך. מכל מה שחננך אפי׳ מקול ערב (אל תקרי מהונך אלא מגרונך):

ומראשית. אלו תרומות ומעשרות:

י׳ וְיִמָּלְאוּ אֲסָמֶיךָ שָׂבָע וְתִירוֹשׁ יְקָבֶיךָ יִפְרָצוּ: {פ}

י״א מוּסַר יְהוָה בְּנִי אַל־תִּמְאָס וְאַל־תָּקֹץ בְּתוֹכַחְתּוֹ:

מוסר ה׳ בני אל תמאס. אם יבואו עליך יסורין יהיו חביבין עליך:

ואל תקוץ. מלשון קצתי בחיי (בראשית כז):

י״ב כִּי אֶת־אֲשֶׁר יֶאֱהַב יְהוָה יוֹכִיחַ וּכְאָב אֶת־בֵּן יִרְצֶה:

וכאב את בן ירצה. שרוצה בבנו להטיב לו ויפייסהו לאחר שמכהו בשבט כן יערב לך הטובה אחר המכה:

י״ג אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה וְאָדָם יָפִיק תְּבוּנָה:

אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה. שלומד חכמה עד ששגורה היא להוציא מפיו:

י״ד כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִסְּחַר־כָּסֶף וּמֵחָרוּץ תְּבוּאָתָהּ:

כי טוב סחרה מסחר כסף. כל חלופין שאדם מחליף בסחורה זה נוטל זה וזה נוטל זה אבל האומר לחבירו שנה לי פרקך ואני אשנה לך פרקי נמצאו שניהם ביד כל אחד ואחד:

חרוץ. מין זהב הוא:

ט״ו יְקָרָה הִיא (מפניים) [מִפְּנִינִים] וְכָל־חֲפָצֶיךָ לֹא יִשְׁווּ־בָהּ:

וכל חפציך. כל חמדותיך:

לא ישוו בה. לא יהיו שוין בשוויה ודמיהן בדמיה:

ט״ז אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בְּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד:

בימינה. למיימינים בה ועוסקים בה לשמה אורך ימים וכ״ש עושר וכבוד ולמשמאילים בה שעוסקים בה שלא לשמה מ״מ עושר וכבוד יש:

י״ז דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי־נֹעַם וְכָל־נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם:

י״ח עֵץ־חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר: {פ}

למחזיקים בה. לאוחזים בה כמו וישלח ידו ויחזק בו (שמות ד׳:ד׳):

ותומכיה מאושר. המתקרבים לה וכן כל לשון תמיכה שבספר זה שהוא אוחז בה:

י״ט יְהוָה בְּחָכְמָה יָסַד־אָרֶץ כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה:

ה׳ בחכמה יסד ארץ. ע״פ התורה והיא התורה והיא התבונה והוא הדעת ואחר שכל העולם נברא בהם לכך:

כ׳ בְּדַעְתּוֹ תְּהוֹמוֹת נִבְקָעוּ וּשְׁחָקִים יִרְעֲפוּ־טָל:

ירעפו. כמו יטיפו:

כ״א בְּנִי אַל־יַלְזוּ מֵעֵינֶיךָ נְצֹר תּוּשִׁיָּה וּמְזִמָּה׃

אל ילזו מעיניך. אל יתעקמו מנגד עיניך להסירם מכנגדך׃

כ״ב וְיִהְיוּ חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ וְחֵן לְגַרְגְּרֹתֶיךָ׃

ויהיו חיים לנפשך. שהרי עץ חיים הוא׃

וחן לגרגרותיך. שהרי זה שבחה האמור למעלה וענקים לגרגרותיך׃

כ״ג אָז תֵּלֵךְ לָבֶטַח דַּרְכֶּךָ וְרַגְלְךָ לֹא תִגּוֹף׃

לא תגוף. לשון כשלון אצופי״ר בלע״ז וכן פן תגוף באבן (תהילים צ״א:י״ב) וכן בטרם יתנגפו רגליכם (ירמיה יב) וכן ונגפו אשה הרה (שמות כ״א:כ״ב)׃

כ״ד אִם־תִּשְׁכַּב לֹא־תִפְחָד וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ׃

ושכבת וערבה שנתך. ותנעם שנתך כשתישן שלא תירא מפחד פתאום׃

כ״ה אַל־תִּירָא מִפַּחַד פִּתְאֹם וּמִשֹּׁאַת רְשָׁעִים כִּי תָבֹא׃

ומשואת. כשתבוא על הרשעים׃

כ״ו כִּי־יְיָ יִהְיֶה בְכִסְלֶךָ וְשָׁמַר רַגְלְךָ מִלָּכֶד׃

כי ה׳ יהיה בכסלך. במבטחך, ד״א בדברים שאתה כסיל בהן כך מצאתי בירושלמי׃

כ״ז אַל־תִּמְנַע־טוֹב מִבְּעָלָיו בִּהְיוֹת לְאֵל (ידיך) [יָדְךָ] לַעֲשׂוֹת׃

אל תמנע טוב מבעליו. אם ראית חבירך חפץ להטיב לעניים אל תמנעהו׃

בהיות לאל ידך. להחדילו, ד״א **אל תמנע טוב מבעליו**, אל תמנע צדקה מן העני, **בהיות לאל ידך** לעשות צדקה שמא יבוא יום ואין לאל ידך׃

כ״ח אַל־תֹּאמַר (לרעיך) [לְרֵעֲךָ ׀] לֵךְ וָשׁוּב וּמָחָר אֶתֵּן וְיֵשׁ אִתָּךְ׃

וכן אל תאמר לרעך. לעני׃

ויש אתך. מה שתתן לו, ורבותינו פירשו לך ושוב על שכר שכיר׃

כ״ט אַל־תַּחְרֹשׁ עַל־רֵעֲךָ רָעָה וְהוּא־יוֹשֵׁב לָבֶטַח אִתָּךְ׃

אל תחרוש על רעך. אל תחשוב ואינו זז ממשמעות חרישה מה דרך החורש מכין מקום לזמן הזריעה אף החושב רעה מכין מקום תחבולות בלבו איך יעמוד ויעשנה׃

ל׳ אַל־[תָּרִיב] (תרוב) עִם־אָדָם חִנָּם אִם־לֹא גָמָלְךָ רָעָה׃

אל תריב עם אדם. להתלונן עליו׃

אם לא גמלך רעה. שעבר על המצוה הכתובה בתורה ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט) ומי שהוא רשע רשאי אתה לשונאו׃

ל״א אַל־תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס וְאַל־תִּבְחַר בְּכָל־דְּרָכָיו׃

אל תקנא באיש חמס. לעשות כמעשיו אם תראהו מצליח׃

ל״ב כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה נָלוֹז וְאֶת־שָׁרִים סודו׃

כי תועבת ה׳ נלוז. מעוות בדרכיו׃

ואת ישרים סודו. ועם ישרים סודו׃

ל״ג מְאֵרַת יְהוָה בְּבֵית רָשָׁע וּנְוֵה צַדִּיקִים יְבָרֵךְ׃

ל״ד אִם־לַלְצִים הוּא־יָלִיץ (ולעניים) [וְלַעֲנָיִים] יִתֶּן־חֵן׃

אם ללצים. אדם נמשך אחריהם לסוף אף הוא יהיה לץ עמהם׃

ולענוים יתן חן. אם לענוים יתחבר סוף שיתנו מעשיו חן בעיניהם של בריות׃

ל״ה כָּבוֹד חֲכָמִים יְנְחָלוּ וְכְסִילִים מֵרִים קָלוֹן׃ {פ}

כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים קלון. לעצמו מפריש קלון לחלקו׃

פרק ד׳

א׳ שִׁמְעוּ בָנִים מוּסַר אָב וְהַקְשִׁיבוּ לָדַעַת בִּינָה׃

שמעו בנים מוסר אב. הקב״ה׃

ב׳ כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל־תַּעֲזֹבוּ׃

נתתי לכם. הנביא מתנבא ומדבר בשליחותו של הקב״ה והרי הוא כפיו׃

ג׳ כִּי־בֵן הָיִיתִי לְאָבִי רַךְ וְיָחִיד לִפְנֵי אִמִּי׃

כי בן הייתי לאבי. אם תאמר שלמה היה שונא הבריות שהזהירן על הגזל ועל העריות דבר שנפשו של אדם מתאוה להם לכך נאמר כי בן הייתי וגו׳ רך ויחיד וגו׳ שהיה אוהב אותי יותר׃

ד׳ וַיֹּרֵנִי וַיֹּאמֶר לִי יִתְמָךְ־דְּבָרַי לִבֶּךָ שְׁמֹר מִצְוֹתַי וָחְיֵה׃

ויורני. על כך ויוכיחני **ויאמר לי יתמך דברי לבך** ולפי שהוכיחני בדברים אלו לכך אני מזהירכם על כך (רבי יוסף קר״א), ד״א כי בן הייתי לאבי, הנביא אומר בן הייתי להקב״ה שהשרה רוחו עלי, ומצינו שקראו הקב״ה לשלמה בן שנאמר אני אהיה לו לאב וגו׳ (שמואל ב ז)׃

רך ויחיד לפני אמי. לאומתי אני נבחר וחביב כבן רך ויחיד לכך ויורני אבי׃

ה׳ קְנֵה חָכְמָה קְנֵה בִינָה אַל־תִּשְׁכַּח וְאַל־תֵּט מֵאִמְרֵי־פִי׃

ו׳ אַל־תַּעַזְבֶהָ וְתִשְׁמְרֶךָּ אֱהָבֶהָ וְתִצְּרֶךָּ׃

אל תעזבה וגו׳. אהבה אהוב אותה׃

ז׳ רֵאשִׁית חָכְמָה קְנֵה חָכְמָה וּבְכָל־קִנְיָנְךָ קְנֵה בִינָה׃

ראשית חכמה קנה חכמה. תחלת חכמתך למוד מאחרים קנה לך שמועה מפי הרב, ואח״כ בכל קנינך קנה בינה, תתבונן בה מעצמך להשכיל הטעמים דבר מתוך דבר׃

ח׳ סַלְסְלֶהָ וּתְרוֹמְמֶךָּ תְּכַבֵּדֶךָּ כִּי תְחַבְּקֶנָּה׃

סלסלה. חפשה היה חוזר עליה לדקדק בה כמו כבוצר על סלסלות (ירמיהו ו׳:ט׳) החוזר והולך בכרם ומשיב ידו לבקש את העוללות ובלשון חכמים מסלסל בשערו׃

ט׳ תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת־חֵן עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת תְּמַגְּנֶךָּ׃

תתן לראשך לויית חן. חברת חן כמו לוית חן הם לראשך׃

י׳ שְׁמַע בְּנִי וְקַח אֲמָרָי וְיִרְבּוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים׃

שמע בני וקח אמרי וגו׳׃

י״א בְּדֶרֶךְ חָכְמָה הוֹרִיתִיךָ הִדְרַכְתִּיךָ בְּמַעְגְּלֵי־יֹשֶׁר׃

י״ב בְּלֶכְתְּךָ לֹא־יֵצַר צַעֲדֶךָ וְאִם־תָּרוּץ לֹא תִכָּשֵׁל׃

בלכתך לא יצר צעדך. מי שאינו מרחיק רגליו קרוב ליפול׃

י״ג הַחֲזֵק בַּמּוּסָר אַל־תֶּרֶף נְצְרָהּ כִּי־הִיא חַיֶּיךָ׃

החזק במוסר אל תרף. אחוז בתורה כמו והחזיקי את ידך בו (בראשית כ״א:י״ח) וישלח ידו ויחזק בו (שמות ד׳:ד׳)׃

י״ד בְּאֹרַח רְשָׁעִים אַל־תָּבֹא וְאַל־תְּאַשֵּׁר בְּדֶרֶךְ רָעִים׃

באורח רשעים אל תבא ואל תאשר. ואל תדרוך כמו באשורו אחזה רגלי (איוב כ״ג:י״א), וכן ונבון יבין לאשורו׃

ט״ו פְּרָעֵהוּ אַל־תַּעֲבָר־בּוֹ שְׁטֵה מֵעָלָיו וַעֲבֹר׃

פרעהו. בטלהו׃

שטה מעליו. סור׃

ט״ז כִּי לֹא יָשְׁנוּ אִם־לֹא יָרֵעוּ וְנִגְוְלָה שְׁנָתָם אִם־לֹא (יכשולו) [יַכְשִׁילוּ]׃

כי לא ישנו. אינם יכולין לישן׃

י״ז כִּי לָחֲמוּ לֶחֶם רֶשַׁע וְיֵין חֲמָסִים יִשְׁתּוּ׃

י״ח וְאֹרַח צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד־נָכוֹן הַיּוֹם׃

ואורח צדיקים כאור נוגה. שהולך ומאיר מעמוד השחר׃

עד נכון היום. עד חצות היום שהוא בירורו של יום׃

י״ט דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה יִכָּשְׁלוּ׃ {פ}

דרך רשעים כאפילה לא ידעו במה יכשלו. פתאום יבא להם מכשול ולא ידעו להזהר ממנו׃

כ׳ בְּנִי לִדְבָרַי הַקְשִׁיבָה לְאִמָרַי הַט־אָזְנֶךָ׃

בני לדברי הקשיבה וגו׳׃

כ״א אַל־יַלִּיזוּ מֵעֵינֶיךָ שָׁמְרֵם בְּתוֹךְ לִבֶּךָ׃

כ״ב כִּי־חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם וּלְכָל־בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא׃

למוצאיהם. ל׳ מציאה׃

כ״ג מִכָּל־מִשְׁמָר נְצֹר לִבֶּךָ כִּי־מִמֶּנּוּ תּוֹצְאוֹת חַיִּים׃

מכל משמר. מכל מה שאמרה תורה השמר נצור לבך (מעבור עליו) בין עבירה קלה בין עבירה חמורה׃

כי ממנו תוצאות חיים. כי מאותו שהוא קל יהיו לך חיים ושכר גדול אם תקיימנו, כך דרש ר׳ תנחומא׃

כ״ד הָסֵר מִמְּךָ עִקְּשׁוּת פֶּה וּלְזוּת שְׂפָתַיִם הַרְחֵק מִמֶּךָּ׃

הסר ממך עקשות פה. לא תעשה דבר שילעיזו בו הבריות ויעקימו עליך פיהם׃

עקשות פה. לשון עקום כמו תם אני ויעקשני (איוב ט׳:כ׳) ובמשנה שיניה עקומות ועקושות׃

ולזות שפתים. עקמימות שפתים שלא ירחיבו הבריות פה עליך׃

כ״ה עֵינֶיךָ לְנֹכַח יַבִּיטוּ וְעַפְעַפֶּיךָ יַיְשִׁרוּ נֶגְדֶּךָ׃

עיניך לנוכח יביטו. יסתכלו אל האמת ואל היושר׃

יישירו נגדך. יסתכלו על הישרה לישר דרכך נגדך׃

כ״ו פַּלֵּס מַעְגַּל רַגְלֶךָ וְכָל־דְּרָכֶיךָ יִכֹּנוּ׃

פלס מעגל רגלך. שקול דרכך הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה ואז כל דרכיך יכונו׃

כ״ז אַל־תֵּט־יָמִין וּשְׂמֹאול הָסֵר רַגְלְךָ מֵרָע׃ {פ}

אל תט ימין ושמאל. מן המשקל הטוב׃

פרק ה׳

א׳ בְּנִי לְחָכְמָתִי הַקְשִׁיבָה לִתְבוּנָתִי הַט־אָזְנֶךָ׃

בני לחכמתי הקשיבה וגו׳׃

ב׳ לִשְׁמֹר מְזִמּוֹת וְדַעַת שְׂפָתֶיךָ יִנְצֹרוּ׃

ג׳ כִּי נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתֵי זָרָה וְחָלָק מִשֶּׁמֶן חִכָּהּ׃

כי נופת תטופנה. לשון מתוק׃

שפתי זרה. אפיקורסות׃

וחלק משמן חכה. לשון חך׃

ד׳ וְאַחֲרִיתָהּ מָרָה כָלַעֲנָה חַדָּה כְּחֶרֶב פִּיּוֹת׃

ה׳ רַגְלֶיהָ יֹרְדוֹת מָוֶת שְׁאוֹל צְעָדֶיהָ יִתְמֹכוּ׃

רגליה יורדות מות שאול צעדיה יתמוכו. ל׳ קורבה׃

ו׳ אֹרַח חַיִּים פֶּן־תְּפַלֵּס נָעוּ מַעְגְּלֹתֶיהָ לֹא תֵדָע׃ {פ}

אורח חיים פן תפלס. כך דרשוהו חכמים סלסל הקב״ה מתן שכרן של מצות ולא פירשן כדי שלא יראה אדם מצוה שמתן שכרה מרובה וידבק בה ויניח שאר המצות, וזה פתרונו כדי שלא תפלס אורחות התורה אי זו ליקח ואי זו להניח לכך נעו מעגלותיה הניע הקב״ה נתיבותיה ולא הודיעם, זהו מדרש אגדה, אבל לפי סדר המקראות שכתוב אחריו **הרחק מעליה דרכך.** נראה שעדיין לא הפסיק בענין אשה הזונה וכן יש לפרש **אורח חיים פן תפלס** אל תשקול אורח חיים אצל אותה זרה לומר איזו לעשות זו או זו, כי מעגלות הזונה נעו לשאול ולא תדע להזהר עד אשר תנוע ותפול׃

ז׳ וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי וְאַל־תָּסוּרוּ מֵאִמְרֵי־פִי׃

ח׳ הַרְחֵק מֵעָלֶיהָ דַרְכֶּךָ וְאַל־תִּקְרַב אֶל־פֶּתַח בֵּיתָהּ׃

ט׳ פֶּן־תִּתֵּן לַאֲחֵרִים הוֹדֶךָ וּשְׁנוֹתֶיךָ לְאַכְזָרִי׃

> פן תתן לאחרים הודך. פן תפנה לבך לאלהים אחרים לתת להם תפארת הודך ושבחך׃
>
> **ושנותיך לאכזרי.** לשר של גיהנם׃

י׳ פֶּן־יִשְׂבְּעוּ זָרִים כֹּחֶךָ וַעֲצָבֶיךָ בְּבֵית נָכְרִי׃

> **פן ישבעו זרים כחך.** נביאי הבעל הגובין ממון בשקריהם ובפחזותם׃
>
> **ועצביך.** עצביך ויגיעך שנעצבת וטרחת בו׃
>
> **בבית נכרי.** בבית ע״ג׃

י״א וְנָהַמְתָּ בְאַחֲרִיתֶךָ בִּכְלוֹת בְּשָׂרְךָ וּשְׁאֵרֶךָ׃

> **ונהמת באחריתך.** סוף שתנהום באחריתך׃

י״ב וְאָמַרְתָּ אֵיךְ שָׂנֵאתִי מוּסָר וְתוֹכַחַת נָאַץ לִבִּי׃

י״ג וְלֹא־שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל מוֹרַי וְלִמְלַמְּדַי לֹא־הִטֵּיתִי אָזְנִי׃

י״ד כִּמְעַט הָיָיתִי בְכָל־רָע בְּתוֹךְ קָהָל וְעֵדָה׃

> **כמעט הייתי בכל רע.** כפשע ביני ובין גיהנם (כלומר בשביל דבר מועט הייתי עכשיו בכל רע שלא שמעתי לקול מורי שאלו שמעתי להם לא יארע בי כך רבי יוסף קר״א)׃

ט״ו שְׁתֵה־מַיִם מִבּוֹרֶךָ וְנֹזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ׃

> **שתה מים מבורך.** מבור שנתן לך הקב״ה לחלקך היא תורת משה׃
>
> **בורך.** מים מכונסים׃
>
> **ונוזלים מתוך בארך.** מים חיים כלומר תחלה כמים מכונסים ולבסוף נובעין הם והולכין׃

ט״ז יָפוּצוּ מַעְיְנֹתֶיךָ חוּצָה פַּלְגֵי־מָיִם׃

> **יפוצו מעינותיך חוצה.** סוף שתקנה תלמידים ותורה הוראות ברבים ויצא לך שם׃
>
> **ברחובות.** עיר תפוצינה פלגי מימיך׃

י״ז יִהְיוּ־לְךָ לְבַדֶּךָ וְאֵין לְזָרִים אִתָּךְ׃

> **יהיו לך לבדך.** אתה לבדך תתכבד בהם ולא יחלוק אחר עמך לפי שאמר למעלה פן ישבעו זרים כחך אמר כאן יהיו לך לבדך ומתוך כך׃

י״ח יְהִי־מְקוֹרְךָ בָרוּךְ וּשְׂמַח מֵאֵשֶׁת נְעוּרֶךָ׃

> **יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך.** היא התורה שלמדת מנעוריך׃

י״ט אַיֶּלֶת אֲהָבִים וְיַעֲלַת־חֵן דַּדֶּיהָ יְרַוֵּךָ בְכָל־עֵת בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָמִיד׃

> **תשגה תמיד.** ראיתי בדברי ר׳ משה הדרשן תשגה תעסוק תמיד והוא ל׳ ערבי והביא ראיה כמו לבקש שגייה לבקש עסק, ולא ידעתי איפה נשנית ורבותינו פירשו (עירובין נד), לשון משגה כמשמעו בעבור אהבתה תהיה שוגג בשאר עסקיך כי היא משמרת על שלך אמרו עליו על ר״א בן פדת שהיה דורש בשוק התחתון וסדינו מוטל בשוק העליון פעם אחת בא אדם אחד ומצא נחש כרוך עליו׃

כ׳ וְלָמָּה תִשְׁגֶּה בְנִי בְזָרָה וְתֶחְבַּק חֵק נָכְרִיָּה׃

כ״א כִּי נֹכַח | עֵינֵי יְהוָה דַּרְכֵי־אִישׁ וְכָל־מַעְגְּלֹתָיו מְפַלֵּס׃

כי נוכח עיני ה׳ דרכי איש וגו׳. מפלס שוקל דרכיו ויודע כמה עונות וכמה זכיות בידו׃

כ״ב עֲוֹנוֹתָיו יִלְכְּדֻנוֹ אֶת־הָרָשָׁע וּבְחַבְלֵי חַטָּאתוֹ יִתָּמָךְ׃

עוונותיו ילכדנו. כמו ילכדוהו׃

ובחבלי חטאתו יתמך. יתלה שהתלוי נתמך בחבל שהוא תלוי בה׃

כ״ג הוּא יָמוּת בְּאֵין מוּסָר וּבְרֹב אִוַּלְתּוֹ יִשְׁגֶּה׃ {פ}

הוא ימות באין מוסר. בשביל שלא לקח מוסר׃

פרק ו׳

א׳ בְּנִי אִם־עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ תָּקַעְתָּ לַזָּר כַּפֶּיךָ׃

בני אם ערבת. ערבות ממון כמשמעו פירשו רבותינו׃

ב׳ נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי־פִיךָ נִלְכַּדְתָּ בְּאִמְרֵי־פִיךָ׃

נוקשת באמרי פיך. שתקעת כף להדבר עם הזרים׃

ג׳ עֲשֵׂה זֹאת אֵפוֹא | בְּנִי וְהִנָּצֵל כִּי־בָאתָ בְכַף־רֵעֶךָ לֵךְ הִתְרַפֵּס וּרְהַב רֵעֶיךָ׃

לך התרפס. התר לו פס יד לשלם לו ממונו׃

ורהב רעיך. ואם אין לו ממון עמך אלא שנוקשת באמרי פיך לדבר לו קשות הרבה עליו רעים לבקש ממנו שימחול לך׃

דבר אחר **בני אם ערבת לרעך** אחר שנעשית ערב להקב״ה שהוא רעך כדכתיב זה דודי וזה רעי (שיר השירים ה׳:ט״ז) וקבלת עליך בסיני ובערבות מואב באלה ובשבועה לשמור מצותיו׃

תקעת לזר כפיך. שתשוב ותסור מדרכיו ותדבק באפיקורסין ללכת בדרכיהם׃

נוקשת באמרי פיך. שתקעת כף להדבר עם הזרים׃

עשה זאת אפוא בני והנצל. הואיל ובאת בכף רעך בסיני וקבלת אלהותו עליך׃

לך התרפס. הכנע לפניו כאסקופה הנרפסת ונדרסת׃

ורהב רעיך. הרבה רעים שיתפללו עליך לפניו וכן נדרש במדרש תהלים׃

ד׳ אַל־תִּתֵּן שֵׁנָה לְעֵינֶיךָ וּתְנוּמָה לְעַפְעַפֶּיךָ׃

ה׳ הִנָּצֵל כִּצְבִי מִיָּד וּכְצִפּוֹר מִיַּד יָקוּשׁ׃ {פ}

הנצל כצבי מיד. מהר והשמט משם כצבי הנמלט מיד האדם׃

ו׳ לֵךְ־אֶל־נְמָלָה עָצֵל רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם׃

לך אל נמלה עצל וגו׳. וחכם והתחכם׃

ז׳ אֲשֶׁר אֵין־לָהּ קָצִין שֹׁטֵר וּמֹשֵׁל׃

אשר אין לה קצין. שיוכיח אותה ויזרזנה ויוציא מידה אם תגזול דבר מחברתה ואף על פי כן׃

ח׳ תָּכִין בַּקַּיִץ לַחְמָהּ אָגְרָה בַּקָּצִיר מַאֲכָלָהּ׃

תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה. מזונה, כל אחת ואחת אינה גוזלת מחבירתה:

ט׳ עַד־מָתַי עָצֵל | תִּשְׁכָּב מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ׃

י׳ מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט | חִבֶּק יָדַיִם לִשְׁכָּב׃

חבוק ידים. הישן חובק ידיו אבראצ״ר בלע״ז:

י״א וּבָא־כִמְהַלֵּךְ רֵאשֶׁךָ וּמַחְסֹרְךָ כְּאִישׁ מָגֵן׃ {פ}

ובא כמהלך ראשך. אם תעשה כן יבא חסרונך ודבר שאתה רש ממנו יבא לך מיד כאדם המהלך מהר ומחסורך יבא ויתמלא:

כאיש מגן. הבא מהר להגין על אדוניו, המקראות אלו עקרן משל על המתעצלין לעסוק בתורה:

י״ב אָדָם בְּלִיַּעַל אִישׁ אָוֶן הוֹלֵךְ עִקְּשׁוּת פֶּה׃

הולך עקשות פה. ההולך בעקימת שפתים:

י״ג קֹרֵץ בְּעֵינָיו מֹלֵל בְּרַגְלָו מֹרֶה בְּאֶצְבְּעֹתָיו׃

קורץ בעיניו. רמיזות של מרמה:

מולל ברגליו. כלומר משפשף זה על זה:

ומורה באצבעתיו. כולם מן ל׳ רמזים הם זה נופל על העין וזה נופל על הרגל וזה נופל על האצבע והעיקר הוא מדבר על הרשעים המסיתין את הבריות לע״ג:

י״ד תַּהְפֻּכוֹת | בְּלִבּוֹ חֹרֵשׁ רָע בְּכָל־עֵת (מדנים) [מְדְיָנִים] יְשַׁלֵּחַ׃

מדינים ישלח. בין אדם לבוראו:

ט״ו עַל־כֵּן פִּתְאֹם יָבוֹא אֵידוֹ פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא׃ {פ}

פתאום. ופתע ל׳ תכיפה היא ולא ידע את המפלה הקרובה ליפול עליו:

ט״ז שֵׁשׁ־הֵנָּה שָׂנֵא יְהוָה וְשֶׁבַע (תועבות) [תּוֹעֲבַת] נַפְשׁוֹ׃

שש הנה שנא ה׳ ושבע. תועבת נפשו כלומר גם השביעית עמהם:

י״ז עֵינַיִם רָמוֹת לְשׁוֹן שֶׁקֶר וְיָדַיִם שֹׁפְכוֹת דָּם־נָקִי׃

י״ח לֵב חֹרֵשׁ מַחְשְׁבוֹת אָוֶן רַגְלַיִם מְמַהֲרוֹת לָרוּץ לָרָעָה׃

י״ט יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שֶׁקֶר וּמְשַׁלֵּחַ מְדָנִים בֵּין אַחִים׃ {פ}

יפיח. לשון דבור הוא כי כל דבור ברוח הפה הוא:

כ׳ נְצֹר בְּנִי מִצְוַת אָבִיךָ וְאַל־תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ׃

נצור בני מצות אביך:

כ״א קָשְׁרֵם עַל־לִבְּךָ תָּמִיד עָנְדֵם עַל־גַּרְגְּרֹתֶךָ׃

ענדם. ל׳ קשר הוא כמו אענדנו עטרות לי (איוב ל״א:ל״ו):

כ״ב בְּהִתְהַלֶּכְךָ | תַּנְחֶה אֹתָךְ בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחָךְ׃

בהתהלכך. בחייך:

תנחה אותך. כמו תנהיגך:

בשכבך. בקבר:

והקצות היא תשיחך. לתחיית המתים לעמוד בדין:

היא תשיחך. תליך בעדך:

כ״ג כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר:

כי נר מצוה ותורה אור. כמו שהאור מאיר לעולם תמיד כך התורה עומדת זכותה לעולם אל האדם וזכות מצוה לפי שעה כאור הנר, ד״א כי נר מצוה וגו׳ מצות האב הוא נר כל מי שמקיים מצות אביו כאלו נוטל נר בידו להדליק במקום חושך ואם אבד שום דבר שם הוא מוצאו לאורו, וכן מי שהוא מקיים הוראת אמו אורה היא לו וכן הוא אומר אל תטוש תורת אמך וכן הוא ודאי שמקרא זה מדבר במצות אביו ואמו דכתיב (לקמן כ) מקלל אביו ואמו ידעך נרו באשון חשך ואם נר של אדם ידעך (כוהה) כשאין מקיים מצות נמצא כשמקיים מצות מאיר נרו (ר׳ יוסף קרא):

ודרך חיים תוכחות מוסר. תוכחות המוסר הם מטים את האדם לחיים נמצא שהם דרך החיים:

כ״ד לִשְׁמָרְךָ מֵאֵשֶׁת רָע מֵחֶלְקַת לְשׁוֹן נָכְרִיָּה:

לשמרך מאשת רע. התורה תשמרך מאשה של מנהג רע ועל כרחך לא דבר שלמה אשה רעה אלא כנגד עבודת גלולים שהיא שקולה כנגד הכל שאם תאמר אשה זונה ממש וכי כל שכרה ושבחה של תורה ששומרת מן הזונה לבדה אלא ע״כ זו עבודת גלולים שהיא חמורה כנגד הכל:

מחלקת לשון. מטחות עינים של לשון נכריה:

כ״ה אַל־תַּחְמֹד יָפְיָהּ בִּלְבָבֶךָ וְאַל־תִּקָּחֲךָ בְּעַפְעַפֶּיהָ:

ואל תקחך. ואל תטול חכמתך ממך בעפעפי עיניה שקורצות בהם בעפעפיה:

כ״ו כִּי בְעַד־אִשָּׁה זוֹנָה עַד־כִּכַּר־לָחֶם וְאֵשֶׁת אִישׁ נֶפֶשׁ יְקָרָה תָּצוּד: {פ}

כי בעד אשה זונה עד ככר לחם. לידי עניות וחוסר כל טוב:

נפש יקרה תצוד. נפש שהיתה יקרה קודם לכן באה וצדה לגיהנם:

כ״ז הֲיַחְתֶּה אִישׁ אֵשׁ בְּחֵיקוֹ וּבְגָדָיו לֹא תִשָּׂרַפְנָה:

היחתה איש. הישאב איש גחלים בשפולי בגדיו ולא ישרפו כל לשון חתיית גחלים לשון שאיבה הוא כמשמעה כשממלא הכלי בתוך המדורה:

כ״ח אִם־יְהַלֶּךְ אִישׁ עַל־הַגֶּחָלִים וְרַגְלָיו לֹא תִכָּוֶינָה:

כ״ט כֵּן הַבָּא אֶל־אֵשֶׁת רֵעֵהוּ לֹא יִנָּקֶה כָּל־הַנֹּגֵעַ בָּהּ:

אל אשת רעהו. כמשמעו ואף על ע״ג יש לדרשה שהיא מיוחדת לגוים ולא לך:

ל׳ לֹא־יָבוּזוּ לַגַּנָּב כִּי יִגְנֹב לְמַלֵּא נַפְשׁוֹ כִּי יִרְעָב:

לא יבוזו. וגו׳ **ונמצא ישלם.** וגו׳ **נואף אשה וגו׳.** שלשתם מחוברים בדבור אחד. אם **יגנוב הגנב** גנבה אין לבזותו כ״כ כמו הנואף למה כי לרעבון נפשו הוא עושה ואולי אין לו מה יאכל וכשנמצא יש לו תקנה בתשלומין ולכל היותר ישלם שבעתים כלומר תשלומי כפל הרבה ואפילו חמשים על אחד, ויש מפרשים **שבעתים** כמו גונב שור וכליו וטבחו שמשלם חמשה בקר ותשלומי כפל על הכלים הרי שבעה: **את כל הון ביתו יתן.** ואפי׳ צריך למכור כל אשר לו על זה מכל מקום יש לו תקנה ומתחלה מחמת רעב עשה, אבל:

ל״א וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתַיִם אֶת־כָּל־הוֹן בֵּיתוֹ יִתֵּן:

ל״ב נֹאֵף אִשָּׁה חֲסַר־לֵב מַשְׁחִית נַפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָּה:

נואף אשה חסר לב. הוא שהרי לא לרעבון עשה:

משחית נפשו הוא יעשנה. הזמה:

ל״ג נֶגַע־וְקָלָלוֹן יִמְצָא וְחֶרְפָּתוֹ לֹא תִמָּחֶה׃

נגע וקלון ימצא. על עבודת גלולים ועל גילוי עריות הנגעים באים:

ל״ד כִּי־קִנְאָה חֲמַת־גָּבֶר וְלֹא־יַחְמֹל בְּיוֹם נָקָם׃

כי קנאה. מתקנא בו להפרע בו חמתו של הקב״ה שהוא גבור על כל ולא יחמול ביום נקם:

ל״ה לֹא־יַשָּׂא פְּנֵי כָל־כֹּפֶר וְלֹא־יֹאבֶה כִּי תַרְבֶּה־שֹׁחַד׃ {פ}

לא ישא. פנים, לכל ממון לכפר על אשר כפר בו ונדבק בעבודת גלולים, ורבותנו דרשו לא יבוזו לגנב, זה המתגנב מאחר חבירו הולך לבית המדרש ועוסק בתורה, ונמצא ישלם שבעתים, סופו שמתמנה דיין ומורה הוראות שאין שבעתים אלא תורה שנאמר מזוקק שבעתים (תהלים יב):

פרק ז׳

א׳ בְּנִי שְׁמֹר אֲמָרַי וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ׃

בני שמור אמרי ומצותי:

ב׳ שְׁמֹר מִצְוֹתַי וָחְיֵה וְתוֹרָתִי כְּאִישׁוֹן עֵינֶיךָ׃

ותורתי כאישון עיניך. שחור של עין שהוא דומה לחשך כמו אישון לילה:

ג׳ קְשָׁרֵם עַל־אֶצְבְּעֹתֶיךָ כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃

ד׳ אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ וּמֹדָע לַבִּינָה תִקְרָא׃

(אחותי את. קרבנה אליך):

ומודע. קרוב כמו בועז מודעתנו קרובנו (רות ג) כלומר קרבנה אצלך תמיד:

ה׳ לְשָׁמְרֵךְ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃

ו׳ כִּי בְּחַלּוֹן בֵּיתִי בְּעַד אָשְׁנַבִּי נִשְׁקָפְתִּי׃

ז׳ וָאֶרְאֶה בַפְּתָאיִם אָבִינָה בַבָּנִים נַעַר חֲסַר־לֵב׃

אבינה. הבחנתי וראיתי:

ח׳ עֹבֵר בַּשּׁוּק אֶצֶל פִּנָּהּ וְדֶרֶךְ בֵּיתָהּ יִצְעָד׃

אצל פנה. פנה של זונה ועבודת גילולים:

ט׳ בְּנָשֶׁף־בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה׃

י׳ וְהִנֵּה אִשָּׁה לִקְרָאתוֹ שִׁית זוֹנָה וּנְצָרַת לֵב׃

והנה אשה. כמשמעה, ד״א אחד מן אפיקורסים:

שית זונה. כמו שתותיהם (שמואל ב׳ י׳) כלומר ערות זונה:

ונצורת לב. כמו עיר נצורה (ישעיה א) המוקפת כרכום וכן לבה של זו מזקפת זימה אולת:

י״א הֲמַיָּה הַיִא וְסֹעֶרֶת בְּבֵיתָהּ לֹא־יִשְׁפְּנוּ רַגְלֶיהָ:

וסוררת. סרה מן הדרך:

י״ב פַּעַם | בַּחוּץ פַּעַם בָּרְחֹבוֹת וְאֵצֶל כָּל־פִּנָּה תֶּאֱרֹב:

י״ג וְהֶחֱזִיקָה בּוֹ וְנָשְׁקָה לוֹ הֵעֵזָה פָּנֶיהָ וַתֹּאמַר לוֹ:

י״ד זִבְחֵי שְׁלָמִים עָלַי הַיּוֹם שִׁלַּמְתִּי נְדָרָי:

זבחי שלמים עלי. כלומר סעודה גדולה הכינותי כי היום הקרבתי נדרי ושלמי:

ט״ו עַל־כֵּן יָצָאתִי לִקְרָאתֶךָ לְשַׁחֵר פָּנֶיךָ וָאֶמְצָאֶךָּ:

ואמצאך. כדי שאמצאך:

ט״ז מָרְבַדִּים רָבַדְתִּי עַרְשִׂי חֲטֻבוֹת אֵטוּן מִצְרָיִם:

מרבדים. בגדי חופש ונוי ודוגמתו בסוף הספר שנאמר מרבדים עשתה לה:

רבדתי ערשי. קשטתי:

חטובות אטון מצרים. מהוללות בגדי כלי פשתן חשובין הבאים ממצרים ששם הפשתן מצוי כדכתב בספר (ישעיהו י״ט:ט׳) ובושו עובדי פשתים.

אטון תרגום מיתריהם אטוניהון:

י״ז נָפַפְתִּי מִשְׁכָּבִי מֹר אֲהָלִים וְקִנָּמוֹן:

נפתי משכבי. הנפתי הריח כמניף בסודר בבית הבושם להביא הריח מלמעלה למטה, ודונש פי׳ לשון קטור ואמר שאין לו דמיון:

י״ח לְכָה נִרְוֶה דֹדִים עַד־הַבֹּקֶר נִתְעַלְסָה בָּאֲהָבִים:

י״ט כִּי אֵין הָאִישׁ בְּבֵיתוֹ הָלַךְ בְּדֶרֶךְ מֵרָחוֹק:

כי אין האיש בביתו. ראיתם שסילק הקב״ה שכינתו וכל טוב נתן לעו״ג:

כ׳ צְרוֹר־הַכֶּסֶף לָקַח בְּיָדוֹ לְיוֹם הַכִּסֶּא יָבֹא בֵיתוֹ:

צרור הכסף. הטובים שבהם הרג:

ליום הכסא. לזמן המועד הקבוע וכן בכסה ליום חגנו (תהילים פ״א:ד׳):

כ״א הִטָּתוּ בְרֹב לִקְחָהּ בְּחֶלֶק שְׂפָתֶיהָ תַּדִּיחֶנּוּ:

הטתו. לאותו חסר לב אליה:

ברוב לקחה. שהיא למודה להרגיל בכך אנשים:

בחלק שפתיה. בדבור חלקלק תדיחנו מן הדרך:

כ״ב הוֹלֵךְ אַחֲרֶיהָ פִּתְאֹם כָּשׁוֹר אֶל־טֶבַח יָבֹא וּכְעֶכֶס אֶל־מוּסַר אֱוִיל:

וכעכס. זה ארס נחש:

אל מוסר אויל. כנחש הממהר לרוץ בשליחות הקב״ה ליסר האויל המחויב למקום ב״ה כן זה רץ אחריה עד שנכשל בה ויפלח חצה את כבדו:

כ״ג עַד יְפַלַּח חֵץ כְּבֵדוֹ כְּמַהֵר צִפּוֹר אֶל־פָּח וְלֹא־יָדַע כִּי־בְנַפְשׁוֹ הִוא׃

כמהר צפור. לרוץ אל הפח ואינו יודע כי הפח נפרש שם בנפשו של צפור׃

כ״ד וְעַתָּה בָּנִים שִׁמְעוּ־לִי וְהַקְשִׁיבוּ לְאִמְרֵי־פִי׃

ועתה בנים שמעו לי וגו׳׃

כ״ה אַל־יָשְׂטְ אֶל־דְּרָכֶיהָ לְבֶךָ אַל־תֵּתַע בִּנְתִיבוֹתֶיהָ׃

כ״ו כִּי־רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה וַעֲצוּמִים כָּל־הֲרָגֶיהָ׃

כ״ז דַּרְכֵי שְׁאוֹל בֵּיתָהּ יֹרְדוֹת אֶל־חַדְרֵי־מָוֶת׃ {פ}

פרק ח׳

א׳ הֲלֹא־חָכְמָה תִקְרָא וּתְבוּנָה תִּתֵּן קוֹלָהּ׃

הלא חכמה תקרא. הלא התורה מכרזת אליכם דברים האמורים למטה בענין׃

ב׳ בְּרֹאשׁ־מְרוֹמִים עַל־דֶּרֶךְ בֵּית נְתִיבוֹת נָצָבָה׃

ג׳ לְיַד־שְׁעָרִים לְפִי־קָרֶת מְבוֹא פְתָחִים תָּרֹנָּה׃

לפי קרת. תקרה הנתונה על השער ויושבים עליה׃

תרונה. תזעקנה ומה היא אומרת **אליכם אישים אקרא**׃

ד׳ אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא וְקוֹלִי אֶל־בְּנֵי אָדָם׃

ה׳ הָבִינוּ פְתָאיִם עָרְמָה וּכְסִילִים הָבִינוּ לֵב׃

ו׳ שִׁמְעוּ כִּי־נְגִידִים אֲדַבֵּר וּמִפְתַּח שְׂפָתַי מֵישָׁרִים׃

שמעו כי נגידים אדבר. דברי נגידות וחשיבות׃

ז׳ כִּי־אֱמֶת יֶהְגֶּה חִכִּי וְתוֹעֲבַת שְׂפָתַי רֶשַׁע׃

ח׳ בְּצֶדֶק כָּל־אִמְרֵי־פִי אֵין בָּהֶם נִפְתָּל וְעִקֵּשׁ׃

נפתל ועקש. עקמומיות׃

ט׳ כֻּלָּם נְכֹחִים לַמֵּבִין וְיְשָׁרִים לְמֹצְאֵי דָעַת׃

י׳ קְחוּ־מוּסָרִי וְאַל־כֶּסֶף וְדַעַת מֵחָרוּץ נִבְחָר׃

מחרוץ. ממיני הזהב הוא׃

י״א כִּי־טוֹבָה חָכְמָה מִפְּנִינִים וְכָל־חֲפָצִים לֹא יִשְׁוּוּ־בָהּ׃

מפנינים. מרגליות׃

לא ישוו בה. לא ידמו לשויה׃

י״ב אֲנִי־חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה וְדַעַת מְזִמּוֹת אֶמְצָא׃

שכנתי ערמה. אצל ערמה, שכיון שלמד אדם תורה נכנס בו ערמימות של כל דבר׃

י״ג יִרְאַת יְהוָה שְׂנֹאת־רָע גֵּאֶה וְגָאוֹן | וְדֶרֶךְ רָע וּפִי תַהְפֻּכוֹת שָׂנֵאתִי׃

יראת ה׳ שנאת רע. זהו המוסר שהחכמה מכרזת לבריות׃

י״ד לִי־עֵצָה וְתוּשִׁיָּה אֲנִי בִינָה לִי גְבוּרָה׃

ט״ו בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ וְרוֹזְנִים יְחֻקְּקוּ צֶדֶק׃

בי מלכים ימלוכו. שהדינים והמשפטים אני מלמדם׃

ט״ז בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ וְנְדִיבִים כָּל־שֹׁפְטֵי צֶדֶק׃

י״ז אֲנִי (אהביה) [אֹהֲבַי] אֵהָב וּמְשַׁחֲרַי יִמְצָאֻנְנִי׃

אהב. כמו אאהב׃

אהבי. אהביה כתיב אמר הקב״ה אני אהביה של תורה אהב זו שמעתי מרבי אהרן בשם רבי נתן׃

ימצאנני. נו״ן יתירה חמשים שערי בינה אמציאנו׃

י״ח עֹשֶׁר־וְכָבוֹד אִתִּי הוֹן עָתֵק וּצְדָקָה׃

י״ט טוֹב פִּרְיִי מֵחָרוּץ וּמִפָּז וּתְבוּאָתִי מִכֶּסֶף נִבְחָר׃

כ׳ בְּאֹרַח־צְדָקָה אַהֲלֵךְ בְּתוֹךְ נְתִיבוֹת מִשְׁפָּט׃

כ״א לְהַנְחִיל אֹהֲבַי | יֵשׁ וְאֹצְרֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא׃

להנחיל אוהבי יש. יש אתי נחלה רבה׃

כ״ב יְהוָה קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז׃

ראשית דרכו. קודם בריאתו של עולם׃

כ״ג מֵעוֹלָם נְסַכְתִּי מֵרֹאשׁ מִקַּדְמֵי־אָרֶץ׃

נסכתי מראש. ל׳ נסיכי בני אדם (יחזקאל לה)׃

כ״ד בְּאֵין־תְּהֹמוֹת חוֹלָלְתִּי בְּאֵין מַעְיָנוֹת נִכְבְּדֵי־מָיִם׃

חוללתי. נבראתי׃

כ״ה בְּטֶרֶם הָרִים הָטְבָּעוּ לִפְנֵי גְבָעוֹת חוֹלָלְתִּי׃

בטרם הרים הטבעו. בתוך המים׃

כ״ו עַד־לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל׃

ארץ וחוצות. ארץ ישראל ושאר ארצות׃

וראש עפרות תבל. אדם הראשון׃

כ״ז בַּהָכִינוֹ שָׁמַיִם שָׁם אָנִי בְּחָקּוֹ חוּג עַל־פְּנֵי תְהוֹם׃

בחקו חוג על פני תהום. כשרקע חוג הארץ על המים, חוק גבול בל יעבור׃

חוג. לשון הקף כמו ובמחוגה יתארהו (ישעיה מד) קונפא״ש בלעז׃

כ״ח בְּאַמְּצוֹ שְׁחָקִים מִמָּעַל בַּעֲזוֹז עִינוֹת תְּהוֹם׃

בעזוז. כשהגביר מעיינות תהום׃

כ״ט בְּשׂוּמוֹ לַיָּם | חֻקּוֹ וּמַיִם לֹא יַעַבְרוּ־פִיו בְּחוּקּוֹ מוֹסְדֵי אָרֶץ׃

בשומו לים חוקו. וגזר על ים סוף כשבראו על מנת להבקע לפני משה׃

בחקו מוסדי ארץ. בחיקתו, מל׳ חקו כמו על כפים חקתיך (שם מט) וכן ומחיק הארץ (יחזקאל מג)׃

ל׳ וָאֶהְיֶה אֶצְלוֹ אָמוֹן וָאֶהְיֶה שַׁעֲשׁוּעִים יוֹם | יוֹם מְשַׂחֶקֶת לְפָנָיו בְּכָל־עֵת׃

אמון. גדילה אצלו ל׳ האמונים עלי תולע (איכה ד׳:ה׳)׃

יום יום. אלפים שנה׃

ל״א מְשַׂחֶקֶת בְּתֵבֵל אַרְצוֹ וְשַׁעֲשָׁעַי אֶת־בְּנֵי אָדָם׃ {פ}

משחקת בתבל ארצו. כל דורות הרשעים שהיו מאדם ועד נח ומנח ועד אברהם הייתי משחקת עליהם׃

ושעשועי. צפיתי עד בא דור המדבר ויקבלוני׃

ל״ב וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי וְאַשְׁרֵי דְרָכַי יִשְׁמֹרוּ׃

ועתה בנים שמעו לי׃

ל״ג שִׁמְעוּ מוּסָר וַחֲכָמוּ וְאַל־תִּפְרָעוּ׃

ואל תפרעו. ואל תבטלו מוסרי׃

ל״ד אַשְׁרֵי־אָדָם ׀ שֹׁמֵעַ לִי לִשְׁקֹד עַל־דַּלְתֹתַי יוֹם | יוֹם לִשְׁמֹר מְזוּזוֹת פִּתָחָי׃

לשקוד. לשמור׃

על דלתותי. להכנס ראשון לבית המדרש ולבית הכנסת ולצאת אחרון׃

ל״ה כִּי מֹצְאִי (מצאי) [מָצָא] חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה׃

ל״ו וְחֹטְאִי חֹמֵס נַפְשׁוֹ כָּל־מְשַׂנְאַי אָהֲבוּ מָוֶת׃

פרק ט׳

א׳ חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה׃

חכמות בנתה ביתה. בחכמה בנה הקב״ה את העולם׃

חצבה עמודיה שבעה. שבעת ימי בראשית, ד״א ז׳ ספרים שיש בתורה ויהי בנסוע הארון ספר לעצמו במסכת שבת׃

ב׳ טָבְחָה טִבְחָהּ מָסְכָה יֵינָהּ אַף עָרְכָה שֻׁלְחָנָהּ׃

טבחה טבחה מסכה יינה. מזגם במים כמו יין חזק שאינו ראוי לשתות חי׃

אף ערכה שלחנה. כל יצירת לח ויבש:

ג׳ שָׁלְחָה נַעֲרֹתֶיהָ תִּקְרָא עַל־גַּפֵּי מְרֹמֵי קָרֶת:

שלחה נערותיה. אדם וחוה, ד״א משה ואהרן:

ד׳ מִי־פֶתִי יָסֹר הֵנָּה חֲסַר־לֵב אָמְרָה לּוֹ:

מי פתי יסור הנה. וילמוד אותי ויחכם:

ה׳ לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי וְשִׁתּוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי:

לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי. ביין שמזגתי:

ו׳ עִזְבוּ פְתָאיִם וְחִיּוּ וְאַשְׁרוּ בְּדֶרֶךְ בִּינָה:

עזבו פתאים וחיו. את דרך הפתיות:

ואשרו. לשון פעם כמו באשורו אחזה רגלי (איוב כ״ג:י״א):

ז׳ יֹסֵר | לֵץ לֹקֵחַ לוֹ קָלוֹן וּמוֹכִיחַ לְרָשָׁע מוּמוֹ:

ומוכיח לרשע מומו. מום הוא למוכיח שזה מחרפו ואינו שומע לו זו היא אזהרה שאסור לדבר עם המסיתים מדרך הישרה אפילו להוכיחם ולקרבם:

ח׳ אַל־תּוֹכַח לֵץ פֶּן־יִשְׂנָאֶךָּ הוֹכַח לְחָכָם וְיֶאֱהָבֶךָּ:

ט׳ תֵּן לַחָכָם וְיֶחְכַּם־עוֹד הוֹדַע לְצַדִּיק וְיוֹסֶף לָקַח:

תן לחכם ויחכם עוד. לתלמיד הגון (שנה) ומדרש אגדה נאמר לנח מכל הבהמה הטהורה וגו׳ (בראשית ו׳:י״ג) וכשיצא ויקח מכל הבהמה וגו׳ (שם) אמר מה ראה הקב״ה להרבות באלו אלא שרצה שאקריב לו מהן:

הודע לצדיק. חכמה והוא יוסף לקח. מדעתו ועל שמועתו:

י׳ תְּחִלַּת חָכְמָה יִרְאַת יְהוָה וְדַעַת קְדֹשִׁים בִּינָה:

תחלת חכמה יראת ה׳, ודעת קדושים. היא עיקר הבינה:

י״א כִּי־בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים:

ויוסיפו לך שנות חיים. שנים של חיים הם של פרנסה ועושר:

י״ב אִם־חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָךְ וְלֵצְתָּ לְבַדְּךָ תִּשָּׂא:

י״ג אֵשֶׁת כְּסִילוּת הֹמִיָּה פְּתַיּוּת וּבַל־יָדְעָה מָה:

י״ד וַיָּשְׁבָה לְפֶתַח בֵּיתָהּ עַל־כִּסֵּא מְרֹמֵי קָרֶת:

ט״ו לִקְרֹא לְעֹבְרֵי־דָרֶךְ הַמְיַשְּׁרִים אׇרְחוֹתָם:

ט״ז מִי־פֶתִי יָסֹר הֵנָּה וַחֲסַר־לֵב וְאָמְרָה לּוֹ:

חסר לב, ואמרה לו. הדברים הללו, מה אמרה לו:

י״ז מַיִם־גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ וְלֶחֶם סְתָרִים יִנְעָם:

מים גנובים ימתקו. אין טעם ביאת פנויה כטעם א״א אף לענין המצוה מים גנובים ימתקו שהיו יראים לעשות בגלוי ועושין בסתר:

י״ח וְלֹא־יָדַע כִּי־רְפָאִים שָׁם בִּעְמְקֵי שְׁאוֹל קְרָאֶיהָ: {פ}

פרק י׳

א׳ מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב וּבֵן כְּסִיל תּוּגַת אִמּוֹ:

משלי שלמה בן חכם ישמח אב. זה הקב״ה, ד״א אביו ממש:

ובן כסיל תוגת אמו. תמיד הוא עם אמו בבית ורואה את שטותו ומצירה, ולפי המשל בן כסיל כמו ירבעם בן נבט:

תוגת אמו. תוגת כניסיותו:

ב׳ לֹא־יוֹעִילוּ אוֹצְרוֹת רֶשַׁע וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת:

לא יועילו אוצרות רשע. שהיה משתבח בעשרו שנאמר (הושע י״ב) ויאמר אפרים אך עשרתי וגומר:

וצדקה תציל ממות. וא״ת צדיק שיבזבז נכסיו לצדקה מהיכן יתפרנס:

ג׳ לֹא־יַרְעִיב יְהוָה נֶפֶשׁ צַדִּיק וְהַוַּת רְשָׁעִים יֶהְדֹּף:

לא ירעיב ה׳ נפש צדיק, והות רשעים יהדוף. ידחוף אותם ותפול:

ד׳ רָאשׁ עֹשֶׂה כַף־רְמִיָּה וְיַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר:

ראש עושה כף רמיה. מי שעני בתורה מורה הוראות שקר:

כף רמיה. מאזנים של רמיה לפי פשוטו משמע בתגרים:

ויד חרוצים. ישרים שחורצים דבר באמתו ומשפטו בלא עולה:

ה׳ אֹגֵר בַּקַּיִץ בֵּן מַשְׂכִּיל נִרְדָּם בַּקָּצִיר בֵּן מֵבִישׁ:

ו׳ בְּרָכוֹת לְרֹאשׁ צַדִּיק וּפִי רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס:

ופי רשעים יכסה חמס. החמס יכסה על פיהם ויהרגם:

ז׳ זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב:

זכר צדיק לברכה. המזכיר צדיק מברכו:

ושם רשעים ירקב. רקבון עולה בשמם שאין אדם חפץ להזכיר שמו והוא משתכח מאליו:

ח׳ חֲכַם־לֵב יִקַּח מִצְוֹת וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט:

חכם לב יקח מצות. משה רבינו שכל ישראל היו עוסקין בביזת מצרים והוא היה עוסק במצות שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף וגו׳ (שמות י״ג:י״ט):

ואויל שפתים ילבט. ל׳ יגיעה ויש בספרי בפרשה ויהי העם כמתאוננים (במדבר י״א:א׳) אמרו כמה נתלבטנו בדרך:

ט׳ הוֹלֵךְ בַּתֹּם יָלֵךְ בֶּטַח וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יִוָּדֵעַ:

ומעקש דרכיו יודע. ישבר ויתיסר כמו ויודע בהם את אנשי סוכות (שופטים ח׳:ט״ז):

י׳ קֹרֵץ עַיִן יִתֶּן עַצֶּבֶת וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט:

קורץ עין יתן עצבת. זה המסית אדם בקריצותיו לרעה:

י״א מְקוֹר חַיִּים פִּי צַדִּיק וּפִי רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס:

מקור חיים פי צדיק ופי רשעים וגו׳. פיהם יכסה חמס שבלבם שמחליקין את שפתיהם ושנאה טמונה בלבם ואין פתרון מקרא זה דומה לפתרון העליון והענין יורה עליהם:

י״ב שִׂנְאָה תְּעוֹרֵר מְדָנִים וְעַל כָּל־פְּשָׁעִים תְּכַסֶּה אַהֲבָה:

שנאה תעורר מדנים. אפילו עבירה שנתנה לשכחה נזכרת ע״י מרבית עוונות באה שנאה אחרונה ומעוררתן שכן יחזקאל הוכיח את ישראל על עבירות מצרים ואומר להם איש את שקוצי עיניו השליכו וגו׳ (יחזקאל כ) כמה (שנים היתה) שנאה זו כבושה ולא הזכיר׳ להם הקב״ה עד עכשיו שהרבו עבירות על פשעיהם:

ועל כל פשעים תכסה אהבה. כשישראל מטיבים מעשיהם הקב״ה מכסה על פשעיהם:

י״ג בִּשְׂפָתֵי נָבוֹן תִּמָּצֵא חָכְמָה וְשֵׁבֶט לְגֵו חֲסַר־לֵב:

בשפתי נבון תמצא חכמה. כשאדם מוכיח לנבון משיב לו חטאתי כגון דוד שאמר לנתן חטאתי (שמואל ב י״ב:י״ג):

ושבט לגו חסר לב. אבל חסר לב אינו שומע עד שילקה כמו פרעה:

י״ד חֲכָמִים יִצְפְּנוּ־דָעַת וּפִי־אֱוִיל מְחִתָּה קְרֹבָה:

חכמים יצפנו דעת. ישמרוהו בלבם שלא ישכחוהו:

ט״ו הוֹן עָשִׁיר קִרְיַת עֻזּוֹ מְחִתַּת דַּלִּים רִישָׁם:

הון עשיר. בתורה:

קרית עוזו. היא לו:

מחתת דלים רישם. עניותם שלא עסקו בתורה היא מחיתתם:

ט״ז פְּעֻלַּת צַדִּיק לְחַיִּים תְּבוּאַת רָשָׁע לְחַטָּאת:

פעולת צדיק לחיים. כמשמעו, ומדרש אגדה שלמה עשה פעולת המקדש לחייהם של ישראל לכפרתן:

ותבואת רשע. תבואתו (ס״א הבאתו) של מנשה שהכניס בו הסמל היא היתה לחטאת:

י״ז אֹרַח לַחַיִּים שׁוֹמֵר מוּסָר וְעֹזֵב תּוֹכַחַת מַתְעֶה:

אורח לחיים. השומר מוסר היא הדרך לחיים:

ועוזב תוכחת מתעה. את עצמו ואת אחרים:

י״ח מְכַסֶּה שִׂנְאָה שִׂפְתֵי־שֶׁקֶר וּמוֹצֵא דִבָּה הוּא כְסִיל:

מכסה שנאה שפתי שקר. החונף שפתיו שקר ומכסה שנאה בלבו:

ומוציא דבה הוא כסיל. לעז שיהו אנשים דובבין בו על חבירו:

י״ט בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל־פָּשַׁע וְחוֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו מַשְׂכִּיל:

ברוב דברים לא יחדל פשע. המרבה דברים מביא חטא:

וחושך שפתיו. הוא המשכיל:

כ׳ כֶּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צַדִּיק לֵב רְשָׁעִים כִּמְעָט:

כסף נבחר לשון צדיק. שיודע להוכיח:

לב רשעים כמעט. שאינו שומע לתוכחת צדיק ומדרש רבי תנחומא אומר על עדו הנביא נאמר שקרא על המזבח בבית אל וירבעם אע״פ שיבשה ידו לא קבל תוכחה שנאמר חל נא את פני ה׳ אלהיך וגו׳ (מלכים א י״ג:ו׳) ולא אלהי ואומר ותשב ידו כבראשונה (שם) עומד ומקטיר לעבודת גלולים ואף בסוף כן:

כ״א שִׂפְתֵי צַדִּיק יִרְעוּ רַבִּים וֶאֱוִילִים בַּחֲסַר־לֵב יָמוּתוּ:

שפתי צדיק ירעו רבים וגו׳. שרבים אוכלים בזכותו ובתפלתו:

כ״ב בִּרְכַּת יְהוָה הִיא תַעֲשִׁיר וְלֹא־יוֹסֵף עֶצֶב עִמָּהּ:

ברכת ה׳ היא תעשיר, ולא יוסיף עצב עמה. אין צריך להתייגע להעשיר בו די בברכה מה שהוא מברכו:

כ״ג כִּשְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה וְחָכְמָה לְאִישׁ תְּבוּנָה:

כשחוק לכסיל עשות זמה. עצת חטאים:

וחכמה לאיש תבונה. כלומר קלה היא בעיניו לעשות:

כ״ד מְגוֹרַת רָשָׁע הִיא תְבוֹאֶנּוּ וְתַאֲוַת צַדִּיקִים יִתָּן:

מגורת רשע. מה שהוא ירא יבא לו דור הפלגה יראו ואמרו (בראשית י׳) פן נפוץ וסופן כתיב ויפץ ה׳ אותם משם (שם):

ותאות צדיקים יתן. מי שבידו ליתנה (לתת):

כ״ה כַּעֲבוֹר סוּפָה וְאֵין רָשָׁע וְצַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם:

כעבור סופה ואין רשע. פתאום בא עברת רוח סערה נכרת הרשע ממקומו:

כ״ו כַּחֹמֶץ | לַשִּׁנַּיִם וְכָעָשָׁן לָעֵינָיִם כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו:

כ״ז יִרְאַת יְהוָה תּוֹסִיף יָמִים וּשְׁנוֹת רְשָׁעִים תִּקְצֹרְנָה:

כ״ח תּוֹחֶלֶת צַדִּיקִים שִׂמְחָה וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד:

תוחלת צדיקים שמחה. סופה מתקיימת ושמחים:

ותקות רשעים תאבד. כי לא תבא:

כ״ט מָעוֹז לַתֹּם דֶּרֶךְ יְהוָה וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן:

מעוז לתום דרך ה׳ ומחתה. היא לפועלי און שאינן הולכין בה והיא נפרעת מהם:

ל׳ צַדִּיק לְעוֹלָם בַּל־יִמּוֹט וּרְשָׁעִים לֹא יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ:

צדיק לעולם בל ימוט. כשהוא מט אין מוטתו מוטת עולם כי יפול וקם:

ל״א פִּי־צַדִּיק יָנוּב חָכְמָה וּלְשׁוֹן תַּהְפֻּכוֹת תִּכָּרֵת:

פי צדיק ינוב חכמה. ידבר לשון ניב שפתים (ישעיה נ״ז):

ל״ב שִׂפְתֵי צַדִּיק יֵדְעוּן רָצוֹן וּפִי רְשָׁעִים תַּהְפֻּכוֹת:

שפתי צדיק ידעון רצון. יודעים לרצות ולפייס את בוראם ויודעים לרצות את הבריות ולהטיל שלום ביניהם:

פרק י״א

א׳ מֹאזְנֵי מִרְמָה תּוֹעֲבַת יְהוָה וְאֶבֶן שְׁלֵמָה רְצוֹנוֹ׃

ב׳ בָּא־זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן וְאֶת־צְנוּעִים חָכְמָה׃

בא זדון ויבא קלון ואת צנועים חכמה. תבוא חכמה׃

ג׳ תֻּמַּת יְשָׁרִים תַּנְחֵם וְסֶלֶף בּוֹגְדִים (ושדם) [וְיִשָּׁדֵם]׃

תומת ישרים תנחם. תנהלם׃

וסלף בוגדים ישדם. ישדדם׃

ד׳ לֹא־יוֹעִיל הוֹן בְּיוֹם עֶבְרָה וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת׃

ה׳ צְדָקַת תָּמִים תְּיַשֵּׁר דַּרְכּוֹ וּבְרִשְׁעָתוֹ יִפֹּל רָשָׁע׃

ו׳ צְדָקַת יְשָׁרִים תַּצִּילֵם וּבְהַוַּת בֹּגְדִים יִלָּכְדוּ׃

צדקת ישרים תצילם ובהות בוגדים ילכדו. בהוות שהם עושים הם נלכדים והמקרא מסורס הוא כלומר ובוגדים בהוות ילכדו׃

ז׳ בְּמוּת אָדָם רָשָׁע תֹּאבַד תִּקְוָה וְתוֹחֶלֶת אוֹנִים אָבָדָה׃

במות אדם רשע תאבד תקוה. תקות כל הבוטחים בו׃

ותוחלת אונים אבדה. תוחלת בניו שהם אונו אבדה כי בזכותו לא תבוא להם טובה אבל במות צדיקים יש לבניהם מבטח בצדקתם׃

ח׳ צַדִּיק מִצָּרָה נֶחֱלָץ וַיָּבֵא רָשָׁע תַּחְתָּיו׃

צדיק מצרה נחלץ. במות רשע ולמקרא העליון זה מחובר׃

ט׳ בְּפֶה חָנֵף יַשְׁחֵת רֵעֵהוּ וּבְדַעַת צַדִּיקִים יֵחָלֵצוּ׃

בפה חנף. חנף המסית חבירו בדרך רע משחיתו בפיו׃

ובדעת צדיקים יחלצו. והצדיק נחלץ ממנו בדעת התורה שהזהירה עליו לא תאבה לו וגו׳ (דברים יג)׃

י׳ בְּטוּב צַדִּיקִים תַּעֲלֹץ קִרְיָה וּבַאֲבֹד רְשָׁעִים רִנָּה׃

י״א בִּבְרְכַּת יְשָׁרִים תָּרוּם קָרֶת וּבְפִי רְשָׁעִים תֵּהָרֵס׃

תרום קרת. תתקיים תקרת הבית בגבהה מלפול בעוד שהיו מלכי יהודה ישרים העמידה תפילתם את בית המקדש׃

י״ב בָּז־לְרֵעֵהוּ חֲסַר־לֵב וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יַחֲרִישׁ׃

ואיש תבונות יחריש. כשמבזהו החסר לב כמו שאול דכתיב ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש (ש״א יא)׃

י״ג הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֶּה־סּוֹד וְנֶאֱמַן־רוּחַ מְכַסֵּה דָבָר׃

י״ד בְּאֵין תַּחְבֻּלוֹת יִפֹּל־עָם וּתְשׁוּעָה בְּרֹב יוֹעֵץ׃

באין תחבולות. כשהצרה באה על ישראל ואינן נותנין לב להבין להתענות ולעשות תשובה יפול עם׃

ט״ו רַע־יֵרוֹעַ כִּי־עָרַב זָר וְשֹׂנֵא תִקְעִים בּוֹטֵחַ׃

רע ירוץ. הרשע יתרוצץ אשר ערב לבו לעבודת גלולים:

ושונא תוקעים. תוקעים כף לעשות רע וללכת בעצתם, ורבותינו דרשוהו בערבות ממון:

ט״ז אֶשֶׁת־חַן תִּתְמֹךְ כָּבוֹד וְעָרִיצִים יִתְמְכוּ־עֹשֶׁר׃

תתמוך כבוד. כנסת ישראל תקרב תמיד לכבוד הקב״ה ותורתו:

ועריצים יתמכו עשר. בני אדום מתקרבים אצל גניבות ממון וגזל:

י״ז גֹּמֵל לַנַּפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי׃

גומל נפשו. גומל טובה לקרוביו **איש חסד** איש שהוא חסיד:

ועכר שארו אכזרי. והאכזרי הוא עוכר את קרוביו:

י״ח רָשָׁע עֹשֶׂה פְּעֻלַּת־שָׁקֶר וְזֹרֵעַ צְדָקָה שֲׂכַר אֱמֶת׃

רשע עשה פעולת שקר. פעולתו של רשע משקרת לו כסבור שתתקיים בו הצלחתו והכל אבד:

וזורע צדקה שכר אמת. והזורע צדקה היא פעולה של אמת כי בודאי בטוח הוא שיקבל פעלו בסוף:

שכר. קרוניא״ל בלעז כאדם הסוכר אמת המים כדי ללקוט דגים ובטוח שימצא שם דגים הרבה ודומה לו כל עושי שכר אגמי נפש (ישעיהו י״ט:י׳):

י״ט כֵּן־צְדָקָה לְחַיִּים וּמְרַדֵּף רָעָה לְמוֹתוֹ׃

כן צדקה לחיים. אמתו של צדקה סופה לחיים כמו כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ״ז:ד׳):

כ׳ תּוֹעֲבַת יְהוָה עִקְּשֵׁי־לֵב וְרֹצוֹנוֹ תְּמִימֵי דָרֶךְ׃

כ״א יָד לְיָד לֹא־יִנָּקֶה רַע וְזֶרַע צַדִּיקִים נִמְלָט׃

יד ליד. כלומר מיד הקב״ה לידו תבוא לו שכר פעולתו ולא ינקה מן הרעה אשר עשה:

כ״ב נֶזֶם זָהָב בְּאַף חֲזִיר אִשָּׁה יָפָה וְסָרַת טָעַם׃

נזם זהב באף חזיר. שמלכלך אותה באשפות כן תלמיד חכם הסר מן הדרך הטובה:

וסרת טעם. פורש מן התורה:

כ״ג תַּאֲוַת צַדִּיקִים אַךְ־טוֹב תִּקְוַת רְשָׁעִים עֶבְרָה׃

תקות רשעים עברה. בטוחים ומקוים לגהינם:

כ״ד יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד וְחֹשֵׂךְ מִישֹׁר אַךְ־לְמַחְסוֹר׃

יש מפזר. ממונו כגון לצדקה ונוסף עוד:

וחושך. עצמו מיושר **אך למחסור** יהיה לו:

כ״ה נֶפֶשׁ־בְּרָכָה תְדַשֵּׁן וּמַרְוֶה גַּם־הוּא יוֹרֶא׃

נפש ברכה. שהוא ותרן בממונו וכל לשון ברכה פישון בלעז:

ומרוה. שמשביע את העניים:

גם הוא יורא. ישבע טוב:

כ״ו מַנַּע בָּר יִקְּבֵהוּ לְאֹם וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר׃

מונע בר. מלמד תורה:

כ״ז שֹׁחַר טוֹב יְבַקֶּשׁ רָצוֹן וְדֹרֵשׁ רָעָה תְּבוֹאֶנּוּ:

שוחר טוב. החפץ להדריך את הבריות בדרך טובה ומוכיח ומיסר אותם:

יבקש רצון. הוא חפץ שיהיה הקב״ה רוצה בם ומתפייס עמם, רצון, אפיימינ״ט בלעז:

כ״ח בּוֹטֵחַ בְּעָשְׁרוֹ הוּא יִפּוֹל וְכָעָלֶה צַדִּיקִים יִפְרָחוּ:

כ״ט עֹכֵר בֵּיתוֹ יִנְחַל־רוּחַ וְעֶבֶד אֱוִיל לֵחָכַם־לֵב:

עוכר ביתו ינחל רוח. אדם עצל שינחל רוח תמיד ואינו יגע בתורה ולא במלאכה סוף עוכר את בני ביתו שאין להם מה לאכול:

ל׳ פְּרִי־צַדִּיק עֵץ חַיִּים וְלֹקֵחַ נְפָשׁוֹת חָכָם:

פרי צדיק. גמול פירות מעשה הצדיקים עץ חיים הם לעולם:

ולוקח נפשות חכם. מי שהוא חכם קונה לו נפשות שמלמדם דרך טוב והרי הם לו כאלו קנאם כענין שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י״ב:ה׳):

ל״א הֵן צַדִּיק בָּאָרֶץ יְשֻׁלָּם אַף כִּי־רָשָׁע וְחוֹטֵא:

הן צדיק בארץ ישולם. למה יבטח הרשע בשעה שמצלחת לו הלא הוא רואה שהצדיק משתלם שכר העבירה שבידו בעודו על הארץ בחיים:

ואף כי רשע וחוטא. וכ״ש שסופו של רשע להשתלם לו או בחייו או במותו:

פרק י״ב

א׳ אֹהֵב מוּסָר אֹהֵב דֵּעַת וְשׂוֹנֵא תוֹכָחַת בָּעַר:

ב׳ טוֹב יָפִיק רָצוֹן מֵיְהוָה וְאִישׁ מְזִמּוֹת יַרְשִׁיעַ:

טוב יפיק. מוציא מן הקב״ה נחת רוח להביא טובה לעולם:

ואיש מזמות ירשיע. בעל עלילות ירשיע מחייב את הבריות להביא רעה, וכן הוא אומר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט׳:י״ח):

ג׳ לֹא־יִכּוֹן אָדָם בְּרֶשַׁע וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים בַּל־יִמּוֹט:

לא יכון אדם ברשע. לא יתבסס:

ד׳ אֵשֶׁת־חַיִל עֲטֶרֶת בַּעְלָהּ וּכְרָקָב בְּעַצְמוֹתָיו מְבִישָׁה:

וכרקב. תולעת הנכנס תוך העצמות וטוחן אותם כן אשה מבישה ורעה שמעשיה בושים:

ה׳ מַחְשְׁבוֹת צַדִּיקִים מִשְׁפָּט תַּחְבֻּלוֹת רְשָׁעִים מִרְמָה:

ו׳ דִּבְרֵי רְשָׁעִים אֱרֹב־דָּם וּפִי יְשָׁרִים יַצִּילֵם:

דברי רשעים ארב דם. יועצים לרצוח בידם או ע״י עדות שקר:

ופי ישרים. כששומעים את עצתם יצילום לנרדפים שמגלים את עצתם או אם עדים הם מזימין אותם:

ז׳ הָפוֹךְ רְשָׁעִים וְאֵינָם וּבֵית צַדִּיקִים יַעֲמֹד:

הפוך רשעים. כמו להפוך כמהפכת רגע נהפכים:

ואינם. כלים כגון סדום:

ובית צדיקים יעמוד. יתקיים:

ח׳ לְפִי־שָׂכְלוֹ יְהֻלַּל־אִישׁ וְנַעֲוֵה־לֵב יִהְיֶה לָבוּז׃

לפי שכלו יהולל איש. אם חכם מעט או הרבה הכל לפי שכלו יטול שכרו:

ונעוה לב. שהניע לבו לגמרי מן התורה הוא יהיה לבוז:

נעוה. כמו נעותי משמוע (ישעיה כא) וכן בן נעות המרדות (שמואל א כ) וי״ל נעוה מי שלבו נעוע מגזרת נע ונד כאשר יאמר זעוה מגזרת זע:

ט׳ טוֹב נָקְלֶה וְעֶבֶד לוֹ מִמְּתַכַּבֵּד וַחֲסַר־לָחֶם׃

טוב נקלה. בעיניו ונעשה עבד לעצמו:

ממתכבד. בעיניו ואומר גנאי הוא לי לעמול במלאכה שאני מבני אדם גדולים וסופו להיות חסר לחם:

י׳ יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי׃

יודע צדיק נפש בהמתו. מה בהמתו ובני ביתו צריכים:

י״א עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים חֲסַר־לֵב׃

עובד אדמתו ישבע לחם. כמשמעו, ולפי משלו שחוזר על תלמודו תמיד שלא ישתכח:

י״ב חָמַד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים יִתֵּן׃

חמד רשע. להיות נזון ומתפרנס ממצוד רשעים שצדין את הבריות בגזלות וחמס:

ושורש צדיקים יתן. מה שהוא ראוי ליתן והוא הפרי:

י״ג בְּפֶשַׁע שְׂפָתַיִם מוֹקֵשׁ רָע וַיֵּצֵא מִצָּרָה צַדִּיק׃

בפשע שפתים. בפשע שפתי דור המבול שאמרו מה שדי כי נעבדנו (איוב כ״א:ט״ו) בא להם מוקש רע ונח הצדיק יצא מהצרה:

י״ד מִפְּרִי פִי־אִישׁ יִשְׂבַּע־טוֹב וּגְמוּל יְדֵי־אָדָם (ישוב) [יָשִׁיב] לוֹ׃

מפרי פי איש. משכר פיהם של עוסקי תורה אוכלים טוב בעולם הזה והקרן קיימת להם לעו״ה:

ט״ו דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם׃

ט״ז אֱוִיל בַּיּוֹם יִוָּדַע כַּעְסוֹ וְכֹסֶה קָלוֹן עָרוּם׃

אויל ביום יודע כעסו. ביום שהוא כועס בו ביום הודיע כעסו שהוא מתגרה ומחרף חבירו ברבים ואין מעצר לרוחו, אבל הערום כוסה קלון ואינו ממהר לריב, ומדרש אגדה ביום שנברא אדם הראשון נודע סורחנו והקב״ה שהוא ערום לא רצה לשחת בריותיו כסה קלונו ודחה לגזרתו מיום של אדם ליום שלו שהוא אלף שנה:

י״ז יָפִיחַ אֱמוּנָה יַגִּיד צֶדֶק וְעֵד שְׁקָרִים מִרְמָה׃

יפיח אמונה יגיד צדק. מי שמדבר אמונה מגיד בדין עדות צדק לזכות הזכאי:

י״ח יֵשׁ בּוֹטֶה כְּמַדְקְרוֹת חָרֶב וּלְשׁוֹן חֲכָמִים מַרְפֵּא׃

יש בוטה. מדבר כמו לבטא בשפתים (ויקרא ה):

כמדקרות חרב. שמסכסך את הבריות וגורם להם להרוג:

ולשון חכמים. המביא שלום בין אדם לחבירו:

מרפא. למבט׳ ההוא:

י״ט שְׂפַת־אֱמֶת תִּכּוֹן לָעַד וְעַד־אַרְגִּיעָה לְשׁוֹן שָׁקֶר:

שפת אמת תכון לעד. תתבסס ותקיים:

ועד ארגיעה. למעט רגע הוא כלה והולך שהשקר אין לו רגלים:

כ׳ מְרֻמָּה בְּלֶב־חֹרְשֵׁי רָע וְיֽוֹעֲצֵי שָׁלוֹם שִׂמְחָה:

מרמה בלב חרשי רע. ומתוך שה׳ טרודים במחשבות של תרמית אין להם שמחה וליועצי שלום שמחה:

כ״א לֹא־יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל־אָוֶן וּרְשָׁעִים מָלְאוּ רָע:

לא יאונה לצדיק. לא יארע לא תזדמן לו עבירה בלי דעת:

כ״ב תּוֹעֲבַת יְהוָה שִׂפְתֵי־שָׁקֶר וְעֹשֵׂי אֱמוּנָה רְצוֹנוֹ:

כ״ג אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דָּעַת וְלֵב כְּסִילִים יִקְרָא אִוֶּלֶת:

אדם ערום כוסה דעת. אפילו בחכמתו הוא צנוע וכל שכן לדברי שטות הוא מכסה אבל ולב כסילים יקרא אולת. מכריז אולת בקול רם:

כ״ד יַד־חָרוּצִים תִּמְשֹׁל וּרְמִיָּה תִּהְיֶה לָמַס:

יד חרוצים. ישרים:

תמשול. תעשיר:

כ״ה דְּאָגָה בְלֶב־אִישׁ יַשְׁחֶנָּה וְדָבָר טוֹב יְשַׂמְּחֶנָּה:

דאגה בלב איש ישחנה. ישיחנה מדעתו:

ודבר טוב ישמחנה. יעסוק בתורה והיא תשמח את הדאגה שבלבו ותצילנו ממנה, ולדברי האומר ישיחנה לאחרים כך סופו של מקרא ודבר טוב שינחמנו חבירו ישמח את הדאגה:

כ״ו יָתֵר מֵרֵעֵהוּ צַדִּיק וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תַּתְעֵם:

יתר מרעהו צדיק. הצדיק מוותר מדותיו ועובר עליהם יתר לריי״ש בלעז:

ודרך רשעים. שהיא למודה להרע היא תתעם:

כ״ז לֹא־יַחֲרֹךְ רְמִיָּה צֵידוֹ וְהוֹן־אָדָם יָקָר חָרוּץ:

לא יחרוך. מחובר למקרא שלפניו כלומר דרך רשע תתעהו ולא יחרוך את צידו של רמיה שלו:

לא יחרוך. לא יצליח בתרמיתו ולפי שדבר בל׳ ציד נופל בו ל׳ חריכה שהציד המצליח צד את העופות וחורכן באש:

והון אדם יקר חרוץ. מקרא מסורס הוא והון אדם שהוא חרוץ יקר הוא, ממון אדם כשר יקר הוא:

חרוץ. עושה אמת, כמו יד חרוצים תעשיר (לעיל י):

כ״ח בְּאֹרַח־צְדָקָה חַיִּים וְדֶרֶךְ נְתִיבָהּ אַל־מָוֶת:

באורח צדקה חיים ודרך נתיבה. של צדקה:

אל מות. לא ימות:

פרק י״ג

א׳ בֵּן חָכָם מוּסַר אָב וְלֵץ לֹא־שָׁמַע גְּעָרָה׃

בן חכם מוסר אב. מקרא קצר הוא בן חכם שואל ואוהב מוסר אב וי״א בשביל מוסר האב הוא חכם׃

ולץ. לא שמע גערה שאינו מקבל תוכחות׃

ב׳ מִפְּרִי פִי־אִישׁ יֹאכַל טוֹב וְנֶפֶשׁ בֹּגְדִים חָמָס׃

מפרי פי איש יאכל טוב. משכר תורתו יאכל טוב בעה״ז והקרן קיימת לעוה״ב׃

ונפש בוגדים חמס. וחפץ בוגדים חמס כמו אם יש את נפשכם (בראשית כג) אל תתנני בנפש צרי (תהלים כז)׃

ג׳ נֹצֵר פִּיו שֹמֵר נַפְשׁוֹ פֹּשֵׂק שְׂפָתָיו מְחִתָּה־לוֹ׃

נוצר פיו שומר נפשו פושק שפתיו. פותח שפתיו לדבר תמיד כל רוחו מן ותפשקי את רגליך (יחזקאל ט״ז:כ״ה) ל׳ רחב׃

ד׳ מִתְאַוָּה וָאַיִן נַפְשׁוֹ עָצֵל וְנֶפֶשׁ חָרֻצִים תְּדֻשָּׁן׃

מתאוה ואין נפשו עצל. מתאוה נפשו לכל טוב ואין׃

ונפש חרוצים תדשן. ישרים האוכלים יגיע כפיהם זהו משמעו לפי פשוטו, ולפי משלו לעתיד יראה בכבוד ת״ח ויתאוה ולא ישיג לו׃

ה׳ דְּבַר־שֶׁקֶר יִשְׂנָא צַדִּיק וְרָשָׁע יַבְאִישׁ וְיַחְפִּיר׃

דבר שקר ישנא צדיק. הצדיק שונא דבר שקר אבל הרשע מקבלו׃

יבאיש ויחפיר. את הבריות בכך׃

ו׳ צְדָקָה תִּצַּר תֹּם־דָּרֶךְ וְרִשְׁעָה תְּסַלֵּף חַטָּאת׃

ורשעה תסלף חטאת. כמו חוטא ועל שהוא רשע גמור קוראהו חטאת ומשמעותה את החוטא תסלף רשעתו תקלקל אותו ותשפילהו, כל סלוף קלקול וכשלון הוא כמו אולת אדם תסלף דרכו (לקמן יט) ותבוא עליו רעה׃

ז׳ יֵשׁ מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל מִתְרוֹשֵׁשׁ וְהוֹן רָב׃

יש מתעשר ואין כל. מראה עצמו עשיר, ד״א יש אדם שהוא מתעשר בסופו ואין לו כלום בתחילתו, ויש שהוא בא לידי עניות מממון גדול, ד״א מתעשר בגזל עניים וסוף אין לו כלום ויש מתרושש. ע״י שפיזר ונתן לאביונים והון רב מוכן לו׃

ח׳ כֹּפֶר נֶפֶשׁ־אִישׁ עָשְׁרוֹ וְרָשׁ לֹא־שָׁמַע גְּעָרָה׃

כפר נפש איש עשרו. עשרו של אדם הוא כופר נפשו שעשה ממנו צדקה׃

ורש לא שמע גערה. ובלבד שלא ישמיע גערה לרש שנותן לו ואינו מכלימו, ד״א כפר נפש איש עשרו, תורתו׃

ורש. בדברי תורה לא שמע גערה אינו יודע לסור מן הרעה לפי שלא נזהר, ומ״א על מחצית השקל מדבר שהטיל הכתוב על כל ישראל והשוה בו דל ועשיר שאין הרש שומע גערה וכלימה מן העשיר לאמר לו חלקי גדול מחלקך בקרבנות צבור׃

ט׳ אוֹר־צַדִּיקִים יִשְׂמָח וְנֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ׃

ידעך. לשון קפיצה שהשלהבת קופצת ונכרתת׃

י׳ רַק־בְּזָדוֹן יִתֵּן מַצָּה וְאֶת־נוֹעָצִים חָכְמָה׃

רק בזדון יתן מצה. מחלוקת׃

ואת נועצים. ועם המתיעצים תלין חכמה׃

י״א חֹון מֵהֶבֶל יִמְעָט וְקֹבֵץ עַל־יָד יַרְבֶּה׃

הון מהבל ימעט. עושה גרסתו חבילות חבילות **ימעט** שישתכח ממנו מעט מעט׃

י״ב תּוֹחֶלֶת מְמַשָּׁכָה מַחֲלָה־לֵב וְעֵץ חַיִּים תַּאֲוָה בָּאָה׃

תוחלת ממשכה. מבטיח עצמו על חבירו ואינו עושה׃

מחלה לב. מביאה חולי ללב, ואין מחלה זה שם דבר כמו (שמות כ״ג:כ״ה) והסירותי מחלה מקרבך אלא כמו (ויקרא י׳ י״א) מעלה גרה׃

ועץ חיים תאוה באה. מסורס הוא כלומר תאוה באה הרי הוא כעץ חיים תוחלת שהוחיל הקדוש ברוך הוא לישראל וצפה שישובו והם לא שבו סוף באה להם למחלת לב וכשתאותו באה שהם עושין רצונו עץ חיים היא להם׃

י״ג בֵּז לַדָּבָר יֵחָבֵל לוֹ וְיִרֵא מִצְוָה הוּא יְשֻׁלָּם׃

בז לדבר יחבל לו. הבוזה אחד מד״ת סוף מתמשכן עליו׃

וירא מצוה הוא ישולם. יקבל שכר, ומדרש תהלים דורש בז לדבר יחבל לו על דוד שאמר לפני הקב״ה רבונו של עולם מה הנאה בשוטים שבראת אמר לו חייך סוף שתצטרך לשטות כשבא לפני אכיש להשתגע ויורד רירו על זקנו וגומר (שמואל א כ״א:י״ד)׃

י״ד תּוֹרַת חָכָם מְקוֹר חַיִּים לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת׃

תורת חכם מקור חיים. שהיא מלמדתו לסור ממוקשי מות׃

ט״ו שֶׂכֶל־טֹוב יִתֶּן־חֵן וְדֶרֶךְ בֹּגְדִים אֵיתָן׃

ודרך בוגדים איתן. קשה לו ולאחרים׃

ט״ז כָּל־עָרוּם יַעֲשֶׂה בְדָעַת וּכְסִיל יִפְרֹשׂ אִוֶּלֶת׃

כל ערום יעשה בדעת. מעשהו כגון דוד יבקשו לאדוני המלך נערה בתולה וגומר (מלכים א א׳:ב׳)׃

וכסיל יפרוש אולת. זה אחשורוש ויפקד המלך (אסתר ב׳:ג׳) יודעים היו שלא ישא לכולם ומי שהיה לו בת הטמינה׃

י״ז מַלְאָךְ רָשָׁע יִפֹּל בְּרָע וְצִיר אֱמוּנִים מַרְפֵּא׃

מלאך רשע יפול ברע. כגון בלעם שאמר לו הקב״ה לך עם האנשים והרשיע להשיא לבלק עצה רעה לכך נפל בחרב׃

וציר אמונים מרפא. זה משה רבינו׃

י״ח רֵישׁ וְקָלוֹן פּוֹרֵעַ מוּסָר וְשֹׁמֵר תּוֹכָחַת יְכֻבָּד׃

ריש וקלון. דלות וקלון באים על פורע מוסר׃

י״ט תַּאֲוָה נֶהְיָה תָּעֳרַב לְנָפֶשׁ וְתוֹעֲבַת כְּסִילִים סוּר מֵרָע׃

תערב לנפש. כשבאה תאותו לו לאדם היא ערבה לנפשו ולכך תועבת כסיל לסור מרע לפי שערב להם למלא תאותם׃

נהיה. הוה, דבר אחר תאוה נהיה הקב״ה מתאוה שיעשו ישראל רצונו ובהיות תאותו באה ערבה לו ותועבת רשעים שיסורו מרעתם למלאות תאותם׃

כ׳ (הולך) [הוֹלֵךְ] אֶת־חֲכָמִים (וחכם) [יֶחְכָּם] וְרֹעֵה כְסִילִים יֵרוֹעַ׃

הולך את חכמים. יחכם, ורועה כסילים המחבר לו כסילים להיות לו רעים׃

ירוע. ירוצץ׃

כ״א חַטָּאִים תְּרַדֵּף רָעָה וְאֶת־צַדִּיקִים יְשֻׁלַּם־טוֹב׃

חטאים תרדף רעה. אדם רשע רשעתו רודפתו עד השמדו׃

כ״ב טֹוב יַנְחִיל בְּנֵי־בָנִים וְצָפוּן לַצַּדִּיק חַיִל חוֹטֵא׃

טוב ינחיל. את זכותו ואת ממונו לבני בניו אבל חוטא אינו מנחיל לבניו כי צפון חילו וממונו לצדיק כמו שכתוב ותשם אסתר את מרדכי על בית המן׃

כ״ג רַב־אֹכֶל נִיר רָאשִׁים וְיֵשׁ נִסְפֶּה בְּלֹא מִשְׁפָּט׃

רב אוכל ניר ראשים. ראיתי במסורת הגדולה רב אוכל שלשים ושלשה רב קמצין וזהו חטף קמץ ומחובר עם אוכל במקף ואוכל ראיתי שם נקוד פתח (ר״ל סגול שהוא פתח קטן) וטעמו לעילא כמו את כל אוכל השנים הטובות (בראשית מ״א:ל״ה) ולפי נקודתו זה פתרונו הרבה תבואה באה לעולם על ידי ניר אנשים דלים כלומר הרבה תורה יוצאה על ידי תלמידים שרבותיהם למדין מהם מתוך פלפולם שמפלפלים בהלכה׃

ויש נספה. ויש הרבה מהם שהם כלים מן העולם בשביל לא משפט שאינן נוהגין כשורה, ולענין התבואה יש תבואה לוקה בשביל בעליה שאינו מוציא מעשרותיה ומתנות עניים כמשפט, ורבותינו פירשו במסכת חגיגה, ויש נספה על שלוחו של מלאך המות שמחלף שם בשם וממית את שלא הגיע זמנו אבל אם כן הוא אין ענין סוף הפסוק לראשו׃

כ״ד חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ שׂוֹנֵא בְנוֹ וְאֹהֲבוֹ שְׁחָרוֹ מוּסָר׃

חושך שבטו. סופו ששונא את בנו שרואהו בסופו יוצא לתרבות רעה׃

שחרו מוסר. תמיד לבקרים מיסרהו׃

כ״ה צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר׃

לשובע נפשו. דומה שיהא שבע (סא״א ונכתב תחתיו)׃

תחסר. אינו דומה׃ שיהא שבע׃

פרק י״ד

א׳ חַכְמוֹת נָשִׁים בָּנְתָה בֵיתָהּ וְאִוֶּלֶת בְּיָדֶיהָ תֲהָרְסֶנּוּ׃

חכמות נשים בנתה ביתה. חכמות נקוד פתח שאינו שם דבר אלא החכמות שבנשים בונות את בתיהם שמתקיימות על ידיהן כמו אשתו של און בן פלת כמו שמפורש בפרק חלק׃

ואולת. ואשה שוטה׃

בידיה תהרסנו. תהרס ביתה זו אשתו של קרח׃

ב׳ הוֹלֵךְ בְּיָשְׁרוֹ יְרֵא יְהוָה וּנְלוֹז דְּרָכָיו בּוֹזֵהוּ׃

הולך בישרו ירא. מי שהוא ירא ה׳, ומי שהוא נלוז דרכים כלומר עוקם דרכיו׃

בוזהו. להקב״ה׃

ג׳ בְּפִי־אֱוִיל חֹטֶר גַּאֲוָה וְשִׂפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמוּרֵם׃

בפי אויל חוטר גאוה. מקל של גאוה כגון פרעה שאמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו (שמות ה׳:ב׳)׃

תשמורם. כמו תשמרם תשמור את החכמים׃

ד׳ בְּאֵין אֲלָפִים אֵבוּס בָּר וְרַב־תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר׃

באין אלפים אבוס בר. באין שוורים האבוס ריקם שאפילו תבן אין מצוי בבית׃

בר. נקי וריקם כלומר במקום שאין תלמידי חכמים אין הוראה נמצאת כהלכה׃

ה׳ עֵד אֱמוּנִים לֹא יְכַזֵּב וְיָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר׃

ויפיח כזבים. ותמיד מדבר כזב עד שקר׃

ו׳ בְּקֶשׁ־לֵץ חָכְמָה וְאַיִן וְדַעַת לְנָבוֹן נָקֶל׃

בקש לץ חכמה. כשהוא צריך אל החכמה אינו מוצאה בלבו׃

ז׳ לֵךְ מִנֶּגֶד לְאִישׁ כְּסִיל וּבַל־יָדַעְתָּ שִׂפְתֵי־דָעַת׃

לך מנגד לאיש כסיל. מהתחבר תמיד אצלו׃

ובל ידעת. סופך שלא ידעת חכמה׃

ח׳ חָכְמַת עָרוּם הָבִין דַּרְכּוֹ וְאִוֶּלֶת כְּסִילִים מִרְמָה׃

חכמת ערום. מי שהוא חכם **הבין דרכו** לפלס אורחותיו׃

ואולת כסילים. היא המרמה שבלבם סופה שמביאתם לידי טפשות׃

ט׳ אֱוִלִים יָלִיץ אָשָׁם וּבֵין יְשָׁרִים רָצוֹן׃

אוילים יליץ אשם. שהם חוטאים שצריכין לתת ממון למי שחטאו לו ויליץ בעדם אשמם שהם מביאים ממונם לו כמו הפלשתים שנאמר קחו לכם ה׳ טחורי זהב וה׳ עכברי זהב וגומר ונתתם לאלהי ישראל כבוד אולי יקל את ידו מעליכם (שמואל א ו׳:ה׳)׃

אשם. אמנד״א בלע״ז׃

ובין ישרים רצון. אפיימינ״ט בלע״ז הקב״ה מרוצה להם׃

י׳ לֵב יוֹדֵעַ מָרַת נַפְשׁוֹ וּבְשִׂמְחָתוֹ לֹא־יִתְעָרֵב זָר׃

לב יודע. מרת נפשו טרחו ויגיעו שעמל בתורה לפיכך בשמחתו לא יתערב זר כשיקבל שכרו לעתיד. ד״א **לב יודע מרת נפשו** ישראל שהם מרי נפש בגלות והיו נהרגים על קדושת השם ובשמחתו לא יתערב זר לעתיד. **בית רשעים.** בית ארם ישמד׃

י״א בֵּית רְשָׁעִים יִשָּׁמֵד וְאֹהֶל יְשָׁרִים יַפְרִיחַ׃

י״ב יֶשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃

יש דרך ישר לפני איש. עובר עבירה ואומר אין בה עבירה ד״א יש דרך ישר לפני איש דרך עצל ישרה היתה בעיני עשו שהיה איש שדה ואחריתה וגו׳׃

י״ג גַּם־בִּשְׂחוֹק יִכְאַב־לֵב וְאַחֲרִיתָהּ שִׂמְחָה תוּגָה׃

גם בשחוק. שהקב״ה משחק עמהם בעה״ז יכאב לבם לעתיד לבא וכן הוא אומר ואתם תצעקו מכאב לב (ישעיהו ס״ה:י״ד)׃

י״ד מִדְּרָכָיו יִשְׂבַּע סוֹג לֵב וּמֵעָלָיו אִישׁ טוֹב׃

מדרכיו ישבע סוג לב. עשו׃

ומעליו איש טוב. יעקב׃

ט״ו פֹּתִי יַאֲמִין לְכָל־דָּבָר וְעָרוּם יָבִין לַאֲשֻׁרוֹ׃

פתי יאמין. לדבריהם וניסת אחריהם, ד״א בשחוק יכאב לב, שחוק לכסיל עשות זמה (לעיל י׳ כ״ג) וסופו יכאב לב, סוג לב רשע כמו (לקמן כ״ו) כסף סיגים, סוג הוא שם הפסולת סוג הוא הכסף המעורבב בפסולת׃

ומעליו איש טוב. וממעל לו לרשע יהיה הצדיק׃

פתי יאמין. לאנשי רכיל׃

וערום יבין לאשורו. לפסיעותיו כלומר יצפה מלריב וימתין עד יודע לו אל נכון׃

ט״ז חָכָם יָרֵא וְסָר מֵרָע וּכְסִיל מִתְעַבֵּר וּבוֹטֵחַ׃

חכם ירא. מן הפורענות:

וסר מרע. מן הרעה:

וכסיל מתעבר. מתחזק לעבוד בחזקה:

ובוטח. ומחליק ונופל בארץ כמו בארץ שלום אתה בוטח, (ירמיה יב ה) ות״י את מתבטח ונפול מחליק וי״מ בטחון ממש בהיכלו בוטח לומר לא תבואני רעה:

י״ז קְצַר־אַפַּיִם יַעֲשֶׂה אִוֶּלֶת וְאִישׁ מְזִמּוֹת יְשָׂנֵא:

קצר אפים. הממהר לנקום כעסו:

ואיש מזימות. מחשבות עצה רעה:

י״ח נָחֲלוּ פְתָאִים אִוֶּלֶת וַעֲרוּמִּים יַכְתִּירוּ דָעַת:

יכתירו דעת. יעשוהו כתר לראשם וסוף:

י״ט שָׁחוּ רָעִים לִפְנֵי טוֹבִים וְרִשָׁעִים עַל־שַׁעֲרֵי צַדִּיק:

שחו רעים לפני טובים. לעתיד:

כ׳ גַּם־לְרֵעֵהוּ יִשְׂנָא רָשׁ וְאֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים:

גם לרעהו ישנא רש. אפילו לשושביניו ואוהביו, **גם** לשון אפילו:

ישנא רש. עם הארץ שאינו יודע לנהוג כשורה:

כ״א בָּז־לְרֵעֵהוּ חוֹטֵא וּמְחוֹנֵן (עניים) [עֲנָיִים] אַשְׁרָיו:

כ״ב הֲלוֹא־יִתְעוּ חֹרְשֵׁי רָע וְחֶסֶד וֶאֱמֶת חֹרְשֵׁי טוֹב:

כ״ג בְּכָל־עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר וּדְבַר־שְׂפָתַיִם אַךְ־לְמַחְסוֹר:

בכל עצב. בכל יגיע מלאכה יהיה ריוח אבל דברי הבל אך למחסור:

כ״ד עֲטֶרֶת חֲכָמִים עָשְׁרָם אִוֶּלֶת כְּסִילִים אִוֶּלֶת:

עטרת חכמים עשרם. שהם עשירים בתורה:

ואולת כסילים אולת. קלקלתן של כסילים היא האולת שנתעצל מן החכמה:

כ״ה מַצִּיל נְפָשׁוֹת עֵד אֱמֶת וְיָפֵחַ כְּזָבִים מִרְמָה:

כ״ו בְּיִרְאַת יְהוָה מִבְטַח־עֹז וּלְבָנָיו יִהְיֶה מַחְסֶה:

ביראת ה׳ מבטח עוז. נאמר באברהם כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כו) והבטיחו כי ברך אברכך וגו׳:

ולבניו יהיה. הוא:

מחסה. שיחסו ויתחבא בצל זכותו:

כ״ז יִרְאַת יְהוָה מְקוֹר חַיִּים לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת:

כ״ח בְּרָב־עָם הַדְרַת־מֶלֶךְ וּבְאֶפֶס לְאֹם מְחִתַּת רָזוֹן:

ברב עם. שהצבור זכאים הדרת הקב״ה הוא:

ובאפס לאום. כשאינם דבקים בו:

מחתת רזון. חסרון רזנותו הוא כביכול נותן מכבודו לאלהי נכר ומשליט את האומות על בניו:

כ״ט אֶרֶךְ אַפַּיִם רַב־תְּבוּנָה וּקְצַר־רֽוּחַ מֵרִים אִוֶּלֶת:

מרים אולת. מפרישה לחלקו:

ל׳ חַיֵּי בָשָׂרִים לֵב מַרְפֵּא וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה:

חיי בשרים לב מרפא. לב בשר שהוא רופא את הרעה ועובר על מדותיו הוא חיי בריותיו של הקב״ה שהן בשר ודם:

ורקב עצמות קנאה. אדם בעל חמה רקבון עצמות הוא לכל:

ל״א עֹשֵׁק דָּל חֵרֵף עֹשֵׂהוּ וּמְכַבְּדוֹ חֹנֵן אֶבְיוֹן:

ל״ב בְּרָעָתוֹ יִדְּחֶה רָשָׁע וְחֹסֶה בְּמוֹתוֹ צַדִּיק:

וחסה במותו צדיק. כשימות הוא בטוח שיבא לג״ע:

ל״ג בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה וּבְקֶרֶב כְּסִילִים תִּוָּדַע:

בלב נבון תנוח חכמה. תשכון ותשקוט בנחת לשון מנוחה ומרגוע:

ובקרב כסילים תודע. מעט חכמה שבלבו מכריזה איסתרא בלגינא קיש קיש קריא:

ל״ד צְדָקָה תְּרוֹמֵם־גּוֹי וְחֶסֶד לְאֻמִּים חַטָּאת:

צדקה תרומם גוי. ישראל:

וחסד לאומים חטאת. הם עכו״ם שגוזלים מזה ונותנים לזה:

ל״ה רְצוֹן־מֶלֶךְ לְעֶבֶד מַשְׂכִּיל וְעֶבְרָתוֹ תִּהְיֶה מֵבִישׁ:

ועברתו תהיה לעבד מביש:

פרק ט״ו

א׳ מַעֲנֶה־רַךְ יָשִׁיב חֵמָה וּדְבַר־עֹצֶב יַעֲלֶה־אָף:

ב׳ לְשׁוֹן חֲכָמִים תֵּיטִיב דָּעַת וּפִי כְסִילִים יַבִּיעַ אִוֶּלֶת:

ג׳ בְּכָל־מָקוֹם עֵינֵי יְהוָה צֹפּוֹת רָעִים וְטוֹבִים:

ד׳ מַרְפֵּא לָשׁוֹן עֵץ חַיִּים וְסֶלֶף בָּהּ שֶׁבֶר בְּרוּחַ:

וסלף בה שבר ברוח. כשיסלף בל׳ סופה להביא עליו שבר הבא ברוח קדים המוכנ׳ להפרע מן הרשעים כמ״ש ברוח קדים עזה (שמות י״ד:כ״א) ברוח קדים אפיצם (ירמיה כ״ח) ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהילים מ״ח:ח׳):

ה׳ אֱוִיל יִנְאַץ מוּסַר אָבִיו וְשֹׁמֵר תּוֹכַחַת יַעְרִים:

ו׳ בֵּית צַדִּיק חֹסֶן רָב וּבִתְבוּאַת רָשָׁע נָעְכָּרֶת:

בית צדיק חוסן רב. בית המקדש שבנה דוד הצדיק חוסן רב ומגדל עוז לישראל:

ובתבואת רשע נעכרת. ובהבאת הצלם שהביא מנשה בה נעכרה:

ז׳ שִׂפְתֵי חֲכָמִים יְזָרוּ דָּעַת וְלֵב כְּסִילִים לֹא־כֵן:

שפתי חכמים יזרו דעת. יכתירו דעת כמו זר זהב:

לא כן. אינו זהב אמת:

ח׳ זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֲבַת יְהוָה וּתְפִלַּת יְשָׁרִים רְצוֹנוֹ:

זבח רשעים. תועבה בלק ובלעם:

ותפלת ישרים. זה משה:

ט׳ תּוֹעֲבַת יְהוָה דֶּרֶךְ רָשָׁע וּמְרַדֵּף צְדָקָה יֶאֱהָב:

י׳ מוּסָר רָע לְעֹזֵב אֹרַח שׂוֹנֵא תוֹכַחַת יָמוּת:

מוסר רע לעוזב אורח. יסורים קשים מוכנים לעובר אורח של הקב״ה:

י״א שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן נֶגֶד יְהוָה אַף כִּי־לִבּוֹת בְּנֵי־אָדָם:

שאול ואבדון נגד ה׳. גלוי לפניו כל אשר בתוכה:

אף כי. ק״ו הוא:

י״ב לֹא יֶאֱהַב־לֵץ הוֹכֵחַ לוֹ אֶל־חֲכָמִים לֹא יֵלֵךְ:

י״ג לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב פָּנִים וּבְעַצְבַּת־לֵב רוּחַ נְכֵאָה:

לב שמח ייטיב פנים. אם תשמח לבו של הקדוש ברוך הוא בלכתך בדרכיו ויטיב לך פניו לעשות כל רצונך ואם תעצבהו יראה לך רוח נכאה כד״א (בראשית ה׳) ויתעצב אל לבו ויאמר ה׳ אמחה את האדם וגומר, רוח נכאה טלנ״ט רוח של זעף:

י״ד לֵב נָבוֹן יְבַקֶּשׁ־דָּעַת (ופני) [וּפְנֵי] כְסִילִים יִרְעֶה אִוֶּלֶת:

ט״ו כָּל־יְמֵי עָנִי רָעִים וְטוֹב־לֵב מִשְׁתֶּה תָמִיד:

כל ימי עני רעים. ואפילו שבתות וי״ט דאמר שמואל שנוי וסת תחלת חולי מעים:

וטוב לב. מי שלבו טוב בעשרו:

משתה תמיד. כל שנותיו דומות לו ימי משתה ללמדך שיהא אדם שמח בחלקו, ורבותינו דרשו מה שדרשו בחלק:

ט״ז טוֹב־מְעַט בְּיִרְאַת יְהוָה מֵאוֹצָר רָב וּמְהוּמָה בּוֹ:

טוב מעט ביראת ה׳ מאוצר רב ומהומה בו. קול בני אדם צועקים שנעשה האוצר מגזל וחמס כמו וראו מהומות רבות בתוכה ועשוקים בקרבה (עמוס ג׳:ט׳):

י״ז טוֹב אֲרֻחַת יָרָק וְאַהֲבָה־שָׁם מִשּׁוֹר אָבוּס וְשִׂנְאָה־בוֹ:

משור אבוס. שאובסין לו המאכל בפיו על כרחו כדי לפטמו וכן ברבורים אבוסים (מלכים א ד), ויש למושלו כנגד קומץ מעט של עני שחביב משור חטאת של רשע, ד״א טוב ארוחת ירק, לתת לעני ואהבה שם להראות לו פנים יפות **משור אבוס.** להאכילו בשר שמן ויראנו פנים זועפות:

י״ח אִישׁ חֵמָה יְגָרֶה מָדוֹן וְאֶרֶךְ אַפַּיִם יַשְׁקִיט רִיב:

איש חמה יגרה מדון. אדם שאין מעצור לרוחו להאריך חמתו יגרה מדון:

וארך אפים. שאינו ממהר להנקם ולריב:

ישקיט ריב. שהוא כלה ושקט מעליו (ס״א מאליו):

י״ט דֶּרֶךְ עֲצֵל כִּמְשֻׂכַת חָדֶק וְאֹרַח יְשָׁרִים סְלֻלָה:

דרך עצל כמשוכת חדק. דומה בעיניו כאלו הדרכים גדורים לפניו בגדר חדקים:

משוכת. גדר כמו הסר משוכתו (ישעיה ה), חדק קוצים:

ואורח ישרים סלולה. כבושה ומופנה, ומדרש אגדה דרכו של עשו כקוץ זה הנסבך בגיזת צמר אם תטלהו מכאן הוא מתערה בכאן כך אין אדם יכול לצאת ידי עלילותיו בלא ממון:

כ׳ בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב וּכְסִיל אָדָם בּוֹזֶה אִמּוֹ:

בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזה אמו. גורם לאמו שמבזים אותה:

כ״א אִוֶּלֶת שִׂמְחָה לַחֲסַר־לֵב וְאִישׁ תְּבוּנָה יְיַשֶּׁר־לָכֶת:

אולת. שמחה היא לחסר לב:

כ״ב הָפֵר מַחְשָׁבוֹת בְּאֵין סוֹד וּבְרֹב יוֹעֲצִים תָּקוּם:

הפר מחשבות באין סוד. בלא עצה לא תקום מחשבה:

כ״ג שִׂמְחָה לָאִישׁ בְּמַעֲנֵה־פִיו וְדָבָר בְּעִתּוֹ מַה־טּוֹב:

שמחה לאיש במענה פיו. כמשמעו ע״י מענה רך ודבור נחת הבריות אוהבים אותו ורבותינו דרשוהו על בעלי גירסא אם מוצאים בפיה׳ מענה אז תתקיים בם וישמחו:

ודבר בעתו מה טוב. שואלים בהלכות הפסח ובהלכות החג בזמנו:

כ״ד אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל לְמַעַן סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה:

אורח חיים למעלה למשכיל. כמו שרפים עומדים ממעל לו (ישעיהו ו׳:ב׳) כלומר לפני החכם קשוטה ומוכנת אורח חיים:

כ״ה בֵּית גֵּאִים יִסַּח יְהוָה וְיַצֵּב גְּבוּל אַלְמָנָה:

כ״ו תּוֹעֲבַת יְהוָה מַחְשְׁבוֹת רָע וְטְהֹרִים אִמְרֵי־נֹעַם:

כ״ז עֹכֵר בֵּיתוֹ בּוֹצֵעַ בָּצַע וְשׂוֹנֵא מַתָּנֹת יִחְיֶה:

עוכר ביתו. שהוא בוצע בצע:

ושונא מתנות יחיה. מאחר שהוא שונא מתנות כל שכן ששונא את הגזל:

כ״ח לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה לַעֲנוֹת וּפִי רְשָׁעִים יַבִּיעַ רָעוֹת:

לב צדיק יהגה לענות. יחשוב ויבין מה יענה קודם שישיב דבר:

כ״ט רָחוֹק יְהוָה מֵרְשָׁעִים וּתְפִלַּת צַדִּיקִים יִשְׁמָע:

ל׳ מְאוֹר־עֵינַיִם יְשַׂמַּח־לֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן־עָצֶם:

מאור עינים. בתורה:

ישמח לב. ששואלין ממנו דבר ויודע מה להשיב, ולפי פשוטו כמשמעו דבר שהוא תאוה למראות עינים, משמח הלב ומצחצח תוגת הלב כגון גן ירק ונהרות המושכי׳:

ל״א אֹזֶן שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים בְּקֶרֶב חֲכָמִים תָּלִין׃

ל״ב פּוֹרֵעַ מוּסָר מוֹאֵס נַפְשׁוֹ וְשׁוֹמֵעַ תּוֹכַחַת קוֹנֶה לֵב׃

ל״ג יִרְאַת יְהוָה מוּסַר חָכְמָה וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה׃

ולפני כבוד ענוה. הענוה גורמת שהכבוד בא:

פרק ט״ז

א׳ לְאָדָם מַעַרְכֵי־לֵב וּמֵיְהוָה מַעֲנֵה לָשׁוֹן׃

לאדם מערכי לב. הוא סודר עצתו ודבריו בלבו:

ומה׳ מענה לשון. כשבא להשיב הקב״ה משכילו בדבריו או אם זכה מזמן לו מענה טוב:

ב׳ כָּל־דַּרְכֵי־אִישׁ זַךְ בְּעֵינָיו וְתֹכֵן רוּחוֹת יְהוָה׃

ותוכן רוחות ה׳. ומונה הלבבות מי הטוב ומי הרע:

ג׳ גֹּל אֶל־יְהוָה מַעֲשֶׂיךָ וְיִכֹּנוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ׃

גול אל ה׳ מעשיך. גלגל והשלך עליו צרכיך ויכונו מחשבותיך, ד״א גול אל ה׳ מעשיך, התפלל לפניו על כל צרכיך:

ויכונו. יתבססו ויתקיימו:

ד׳ כֹּל פָּעַל יְהוָה לַמַּעֲנֵהוּ וְגַם־רָשָׁע לְיוֹם רָעָה׃

כל פעל ה׳ למענהו. הכל עשה בשביל קילוסו כמו ענו לה׳ בתודה (תהלים קמז) ד״א להעיד עליו כלומר פעלו מעיד עליו על גבורותיו שניה׳ בהגדת תהלים:

וגם רשע. עשה להניחו ליום רעה, וכל זה לקילוסו:

ה׳ תּוֹעֲבַת יְהוָה כָּל־גְּבַהּ־לֵב יָד לְיָד לֹא יִנָּקֶה׃

יד ליד לא ינקה. מיד ליד בא לו גמול גובה לבו:

ו׳ בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן וּבְיִרְאַת יְהוָה סוּר מֵרָע׃

וביראת ה׳ סור מרע. על ידי יראת ה׳ סור מרע:

ז׳ בִּרְצוֹת יְהוָה דַּרְכֵי־אִישׁ גַּם־אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ׃

ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ירצה לו שיהיו שלימים עמו:

ח׳ טוֹב־מְעַט בְּצֶדֶק מֵרֹב תְּבוּאוֹת בְּלֹא מִשְׁפָּט׃

ט׳ לֵב אָדָם יְחַשֵּׁב דַּרְכּוֹ וַיהוָה יָכִין צַעֲדוֹ׃

לב אדם יחשב דרכו. ללכת דרך ישר:

וה׳ יכין צעדו. כמו ששנינו (שבת קד), הבא לטהר מסייעין לו:

י קֶסֶם | עַל־שִׂפְתֵי־מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט לֹא יִמְעַל־פִּיו׃

קסם על שפתי מלך. על שפתי חכם היושב בדין׃

י״א פֶּלֶס | וּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט לַיהוָה מַעֲשֵׂהוּ כָּל־אַבְנֵי־כִיס׃

פלס ומאזני משפט וגו׳. לשלם לאדם כפעלו, משפט יישטיצ״ה בלע״ז פרעון עונות האדם בפלס ומאזנים׃

מעשהו כל אבני כיס. כאשר יש באבני כיס משקלות גדולו׳ וקטנו׳ הכל לפי פעלו של אדם׃

י״ב תּוֹעֲבַת מְלָכִים עֲשׂוֹת רֶשַׁע כִּי בְצֶדֶק יִכּוֹן כִּסֵּא׃

תועבת מלכים עשות רשע. דבר תעוב הוא לדיינין ואין הגון להם לעשות רשע׃

י״ג רְצוֹן מְלָכִים שִׂפְתֵי־צֶדֶק וְדֹבֵר יְשָׁרִים יֶאֱהָב׃

י״ד חֲמַת־מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי־מָוֶת וְאִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה׃

חמת מלך. הוא כמלאכי מות כשלוחי מיתתם׃

ואיש חכם יכפרנה. יפייסנה׃

ט״ו בְּאוֹר־פְּנֵי־מֶלֶךְ חַיִּים וְרִצוֹנוֹ כְּעַב מַלְקוֹשׁ׃

באור פני מלך חיים. מי שהקב״ה מסבי׳ לו פני׳ חיים הוא לו לכך צריך אדם ליישר דרכו לפניו׃

ורצונו כעב מלקוש. מי שהוא מרוצה לו רצונו טוב לו כעב המביא את המטר׃

ט״ז קְנֹה־חָכְמָה מַה־טּוֹב מֵחָרוּץ וְקָנוֹת בִּינָה נִבְחָר מִכָּסֶף׃

י״ז מְסִלַּת יְשָׁרִים סוּר מֵרָע שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ נֹצֵר דַּרְכּוֹ׃

י״ח לִפְנֵי־שֶׁבֶר גָּאוֹן וְלִפְנֵי כִשָּׁלוֹן גֹּבַהּ רוּחַ׃

י״ט טוֹב שְׁפַל־רוּחַ אֶת־[עֲנָוִים] (עניים) מֵחַל�ֵק שָׁלָל אֶת־גֵּאִים׃

טוב שפל רוח. טוב להתחבר את ענוים ולהיו׳ אתם שפל רוח מהיות מחלק שלל את גאים׃

כ׳ מַשְׂכִּיל עַל־דָּבָר יִמְצָא־טּוֹב וּבוֹטֵחַ בַּיהוָה אַשְׁרָיו׃

משכיל על דבר ימצא טוב. הנותן לב להתבונן על דבריו לפלס את דרכיו ימצא טוב׃

ובוטח בה׳ אשריו. כשהוא מפלס דרכיו ורואה בה מצוה שיש בה סכנה או חסרון כיס ובוטח בהקב״ה ועושה הטוב׃

אשריו. הן אשוריו שלו׃

כ״א לַחְכַם־לֵב יִקָּרֵא נָבוֹן וּמֶתֶק שְׂפָתַיִם יֹסִיף לֶקַח׃

לחכם לב יקרא נבון. שלמד חכמה מרבו׃

יקרא נבון. סופו שיהיה נבון בדברים מפולפל בחכמתו ויקראו אותו נבון׃

ומתק שפתים יוסיף לקח. כשאדם מטעים דבריו לתלמיד וממתיק דבריו בטעמים יוסיף לקח׃

כ״ב מְקוֹר חַיִּים שֵׂכֶל בְּעָלָיו וּמוּסַר אֱוִלִים אִוֶּלֶת׃

מקור חיים שכל. לבעליו וכן פתרון המקרא שכל הבעלים מקור חיים הוא לו׃

ומוסר אוילים אולת. יסורי אוילים ע״י אולת באים להם וכן משמעו האולת יסורין הוא לאוילים׃

כ״ג לֵב חָכָם יַשְׂכִּיל פִּיהוּ וְעַל־שְׂפָתָיו יֹסִיף לֶקַח׃

לב חכם ישכיל פיהו. לבו מלמד את פיו לדבר צחות (ועל שפתיו יוסיף לבו לקח)׃

כ״ד צוּף דְּבַשׁ אִמְרֵי־נֹעַם מָתוֹק לַנֶּפֶשׁ וּמַרְפֵּא לָעָצֶם׃

צוף דבש. מתוק דבש, ברישק״ה בלע״ז׃

אמרי נועם. דברי תורה׃

כ״ה יֶשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃

יש דרך. שהוא ישר לפני איש׃

כ״ו נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה לּוֹ כִּי־אָכַף עָלָיו פִּיהוּ׃

עמלה לו. לצרכו הוא עמל׃

כי אכף עליו פיו. כשפיהו כופהו ותובע לו מאכל אז עמלו עומדת לו שאכל מה שעמל כבר׃

כ״ז אִישׁ בְּלִיַּעַל כֹּרֶה רָעָה וְעַל־[שְׂפָתוֹ] (שפתיו) כְּאֵשׁ צָרָבֶת׃

כורה רעה. בלבו חורש הרע׃

ועל. שפתיו כאש צרבת הרעה כאש שורפת על שפתיו עד שמוציאה בפיו וגומרה׃

כאש צרבת. שורפת כמו (יחזקאל כ״א:ג׳) ונצרבו בה כל פנים׃

כ״ח אִישׁ תַּהְפֻּכוֹת יְשַׁלַּח מָדוֹן וְנִרְגָּן מַפְרִיד אַלּוּף׃

ונרגן מפריד אלוף. וע״י ריגונו ותרעומתו מפריד ממנו אלופו של עולם׃

כ״ט אִישׁ חָמָס יְפַתֶּה רֵעֵהוּ וְהוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ לֹא־טוֹב׃

ל׳ עֹצֵה עֵינָיו לַחְשֹׁב תַּהְפֻּכוֹת קֹרֵץ שְׂפָתָיו כִּלָּה רָעָה׃

עוצה עיניו. ל׳ קריצה וכן איעצה עליך עיני (תהילים ל״ב:ח׳)׃

כלה רעה. כמו כי כלתה אליו הרעה וגומר וגורם לבא רעה לעולם׃

ל״א עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת שֵׂיבָה בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמָּצֵא׃

בדרך צדקה תמצא. ע״י הצדקה מאריכין ימיהם׃

ל״ב טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר׃

ומושל ברוחו. כובש את יצרו׃

ל״ג בַּחֵיק יוּטַל אֶת־הַגּוֹרָל וּמֵיְהוָה כָּל־מִשְׁפָּטוֹ׃

בחיק יוטל את הגורל. בינו לבין עצמו אדם מטיל גורל׃

ומה׳ כל משפטו. לברור לכל אחד ואחד חלקו׃

פרק י״ז

א׳ טוֹב פַּת חֲרֵבָה וְשַׁלְוָה־בָהּ מִבַּיִת מָלֵא זִבְחֵי־רִיב׃

טוב פת חריבה ושלוה בה. טוב היה להקב״ה להחריב ביתו ועירו והי׳ בשלוה מעבירותיהן של ישראל:

מבית מלא זבחי ריב. שהיו מקריבין זבחי ריב בביתו:

ב׳ עֶבֶד־מַשְׂכִּיל יִמְשֹׁל בְּבֵן מֵבִישׁ וּבְתוֹךְ אַחִים יַחֲלֹק נַחֲלָה:

עבד משכיל וגו׳. על שהשכיל נ״נ לפסוע ג׳ פסיעות לכבודו של הקב״ה על׳ לגדולה ומשל בישרא׳ שהובישו מעשיהם וחלק נחלתם לעיניהם, ד״א גר צדיק טוב מאזרח רשע ולע״ל יחלק שלל ונחלה בתוך ב״י שנאמר (יחזקאל יז) והיה השבט אשר גר הגר וגו׳:

ג׳ מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב וּבֹחֵן לִבּוֹת יְהוָה:

מצרף לכסף. כלי שצורפין בו כסף ועושין אותו מאפר מקלה על גבי חרס קרוי מצרף:

וכור לזהב. כלי שצורפין בו את הזהב כלי שזוקקין בו את הזהב כמו קדירה שבורה קרויה כור:

מצרף לכסף וכור לזהב. המצרף עשוי לצרוף כסף למלאכתו וכן הכור לזקק הזהב, אבל הלבבות הקב״ה זוקק ובוחנן ויודע מחשבותן:

ד׳ מֵרַע מַקְשִׁיב עַל־שִׂפַת־אָוֶן שֶׁקֶר מֵזִין עַל־לְשׁוֹן הַוּוֹת:

מרע. רשע:

מקשיב על שפת און שקר. מקבל לשון הרע ועידי שקר:

מזין. מאזין מי שהוא משקר מאזין על לשון הוות:

ה׳ לֹעֵג לָרָשׁ חֵרֵף עֹשֵׂהוּ שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה:

ו׳ עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם:

עטרת זקנים. כשרואי׳ בני בניהם הולכין בדרך טובה:

ותפארת בנים אבותם. כשאבותיה׳ צדיקים היא תפארת הבנים:

ז׳ לֹא־נָאוָה לִנָבָל שְׂפַת־יֶתֶר אַף כִּי־לְנָדִיב שְׂפַת־שָׁקֶר:

שפת יתר. דברי גאוה:

אף כי לנדיב. וכ״ש שלא נאה שפת שקר לנדיב:

ח׳ אֶבֶן־חֵן הַשֹּׁחַד בְּעֵינֵי בְעָלָיו אָל־כָּל־אֲשֶׁר יִפְנֶה יַשְׂכִּיל:

אבן חן. כשהאדם בא לפני הקב״ה ומפייסו בדברים ושב לו, **אבן חן** ומרגליות היא בעיניו:

אל כל אשר יפנה ישכיל. בכל מה שיבקש ממנו מצליחו:

ט׳ מְכַסֶּה־פֶּשַׁע מְבַקֵּשׁ אַהֲבָה וְשֹׁנֶה בְדָבָר מַפְרִיד אַלּוּף:

מכסה פשע מבקש אהבה. אם יחטא איש לאיש וזה מכסה עליו ואיננו מזכיר לו חטאתו ואינו מראה לו פנים זועמות גורם לו שיאהב אותו:

ושונה בדבר. שנוטר איבה ומזכירו כך וכך עשית לי מיד:

מפריד אלוף. אז מפריד ממנו אלופו של עולם שהוא הקב״ה שהזהירו לא תקום ולא תטור (ויקרא י״ט:י״ח):

י׳ תֵּחַת גְּעָרָה בְמֵבִין מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה:

תחת גערה במבין. תחת זו טעמו למעלה בתי״ו מה שאין כן בכל המקרא לכך אני אומר שהיא שם דבר כמו חתת, וכן פירושו הכנעת גערה ניכרת במבין יותר ממאה מכות שמכין את הכסיל:

י״א אַךְ־מְרִי יְבַקֶּשׁ־רָעָה וּמַלְאָךְ אַכְזָרִי יְשֻׁלַּח־בּוֹ:

אך מרי יבקש רע. כלומר מי שכל דבריו מרי וסרבנות הוא יבקש רע תמיד:

י״ב פָּגוֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ וְאַל־כְּסָיל בְּאוֹלְתּוֹ:

פגוש דוב שכול באיש. טוב לאדם שיפגע בו דוב משכל ואל יפגע בו אחד מן הכסילים המסיתים אותו לסור מה׳ ומתורתו:

י״ג מֵשִׁיב רָעָה תַּחַת טוֹבָה לֹא־[תָמוּשׁ] (תמיש) רָעָה מִבֵּיתוֹ:

י״ד פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע הָרֵיב נְטוֹשׁ:

פוטר מים ראשית מדון. המתחיל במריבה הוא כפותח חור בגדרי אגפי אמת המים והמים יוצאין בו, והחור הולך ומרחיב כן המדון הולך וגדל תמיד:

ולפני התגלע. קודם שתתגלע חרפתך נטוש את הריב:

ט״ו מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק תּוֹעֲבַת יְהוָה גַּם־שְׁנֵיהֶם:

ט״ז לָמָּה־זֶּה מְחִיר בְּיַד־כְּסִיל לִקְנוֹת חָכְמָה וְלֵב־אָיִן:

למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה. ללמוד תורה:

ולב אין. ואין בלבו לקיימה ואינו לומד תורה אלא לקנות שם:

י״ז בְּכָל־עֵת אֹהֵב הָרֵעַ וְאָח לְצָרָה יִוָּלֵד:

בכל עת אוהב הרע. לעולם הוי אוהב רעים לקנות אוהבים:

ואח לצרה יולד. לעת הצרה יולד לך הרע כאח לעזור לך ולהשתתף בצרתך:

י״ח אָדָם חֲסַר־לֵב תּוֹקֵעַ כָּף עֹרֵב עֲרֵבָה לִפְנֵי רֵעֵהוּ:

אדם חסר לב תוקע כף. ערבות ממון, ד״א תוקע כף לרשעים כדי ללכת בדרכיהם והרי כבר **עורב ערובה לפני רעהו.** כבר ערב להקב״ה לשמור מצותיו:

י״ט אֹהֵב פָּשַׁע אֹהֵב מַצָּה מַגְבִּיהַּ פִּתְחוֹ מְבַקֵּשׁ־שָׁבֶר:

אוהב פשע. לפשוע בחבירו:

אוהב מצה. להתקוטט ולריב:

מגביה פתחו. מדבר בגאוה כמו שמור פתחי פיך (מיכ׳ ז):

כ׳ עִקֵּשׁ־לֵב לֹא יִמְצָא־טוֹב וְנֶהְפָּךְ בִּלְשׁוֹנוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה:

כ״א יֹלֵד כְּסִיל לְתוּגָה לוֹ וְלֹא־יִשְׂמַח אֲבִי נָבָל:

כ״ב לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִיב גֵּהָה וְרוּחַ נְכֵאָה תְּיַבֶּשׁ־גָּרֶם:

לב שמח ייטיב גהה. כשהאדם שמח בחלקו פניו מאירין:

כ״ג שֹׁחַד מֵחֵק רָשָׁע יִקַּח לְהַטּוֹת אָרְחוֹת מִשְׁפָּט:

שוחד מחק רשע יקח. הקב״ה מקבל דברי הכנעה ופיוס מחק הרשעי׳ כלומר בסתר בינו לבינם:

להטות ארחות משפט. להפוך דינו מרעה לטובה:

כ״ד אֶת־פְּנֵי מֵבִין חָכְמָה וְעֵינֵי כְסִיל בִּקְצֵה־אָרֶץ:

את פני מבין חכמה. החכמה לפני מבין הוא:

ועיני כסיל בקצה ארץ. לומר אין החכמה מצויה לפני כי רחוקה היא ממני איך אוכל לשנות סדר נזיקין שהוא ל׳ פרקים מסכת כלים ל׳ פרקים מסכת שבת כ״ד פרקים, אבל לחכם הוא דבר קל היום שונה שני פרקים ומחר שנים ואומר כך עשו אותן שהיו לפני מעולם:

כ״ה כַּעַס לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל וּמָמֶר לְיוֹלַדְתּוֹ׃

כעס לאביו בן כסיל. כגון ירבעם כעס הוא להקב״ה:

וממר ליולדתו. לכנסת ישראל שהחטיא אותם:

כ״ו גַּם עָנוֹשׁ לַצַּדִּיק לֹא־טוֹב לְהַכּוֹת נְדִיבִים עַל־יֹשֶׁר׃

גם ענוש לצדיק לא טוב. לא אמר הקב״ה למחות שם ישראל מעל הארץ כי לא טוב בעיניו לענוש כולם:

להכות נדיבים עלי יושר. להכות הטובים שבהם שהיו נדיבים עלי יושר שנאמר והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל (מלכים א י״ט:י״ח):

נדיבים עלי יושר. דוגמת האמור במקום אחר ונדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום (ישעיהו ל״ב:ח׳) נמצא נדיב על נדיבות:

כ״ז חוֹשֵׂךְ אֲמָרָיו יוֹדֵעַ דֵּעָת (וקר) [וְיַקַּר־]רוּחַ אִישׁ תְּבוּנָה׃

חושך אמריו. מי שהוא יודע דעת אינו מרבה בדברים:

יקר רוח. מונע דברים איש תבונה:

כ״ח גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב אֹטֵם שְׂפָתָיו נָבוֹן׃

פרק י״ח

א׳ לְתַאֲוָה יְבַקֵּשׁ נִפְרָד בְּכָל־תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלָּע׃

לתאוה יבקש נפרד. מי שהוא נפרד מהקב״ה שלא לשמור מצותיו לתאות לבו ויצרו הרע הוא רודף וסוף בכל תושיה יתגלע בין חכמים תגלה חרפתו, ורבותינו דרשוהו בלוט שנפרד מאברהם על תאות לבו שנאמר (בראשית י״ג:י״א) ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן כל המקרא הזה ע״ש ניאוף נאמר וסופו נתגלה קלונו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לא יבא עמוני ומואבי (דברים כ״ג:ד׳):

ב׳ לֹא־יַחְפֹּץ כָּסִיל בִּתְבוּנָה כִּי אִם־בְּהִתְגַּלּוֹת לִבּוֹ׃

כי אם בהתגלות לבו. כ״א בגלוי לבו הוא חפץ לגלות מה שבלבו:

ג׳ בְּבוֹא־רָשָׁע בָּא גַם־בּוּז וְעִם־קָלוֹן חֶרְפָּה׃

ועם קלון. תבוא חרפה מי שבוחר בקלון וניאוף חרפה היא לו:

ד׳ מַיִם עֲמֻקִּים דִּבְרֵי פִי־אִישׁ נַחַל נֹבֵעַ מְקוֹר חָכְמָה׃

דברי פי איש. כל איש שבמקרא ל׳ גבור גדול בגבורה הוא:

מקור חכמה. כנחל נובע וכמים עמוקים:

ה׳ שְׂאֵת פְּנֵי־רָשָׁע לֹא־טוֹב לְהַטּוֹת צַדִּיק בַּמִּשְׁפָּט׃

שאת פני רשע לא טוב. כאש׳ פירשו רבותינו לא טוב להם לרשעים שנושאים להם פנים בעה״ז ונפרעין מהן לעה״ב:

טוב וגו׳. טוב להם לצדיקים שמכריעין להם כף מאזני׳ לחייב׳ בעולם הזה ונפרעין מהן בחייהן לעולם הבא, ולפי פשוטו כמשמעו:

ו׳ שִׂפְתֵי כְסִיל יָבֹאוּ בְרִיב וּפִיו לְמַהֲלֻמוֹת יִקְרָא׃

שפתי כסיל יבואו בריב. כל דבריו באים בלשון תגרה:

ופיו למהלומות יקרא. קורא ליסורין להביאם עליו:

ז׳ פִּי־כְסִיל מְחִתָּה־לּוֹ וּשְׂפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ׃

ח׳ דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִּים וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן׃

דברי נרגן כמתלהמים. מהלומות:

ט׳ גַּם מִתְרַפֶּה בִּמְלַאכְתּוֹ אָח הוּא לְבַעַל מַשְׁחִית׃

גם מתרפה במלאכתו. פורש מן התורה והוא ת״ח:

לבעל משחית. לשטן:

י׳ מִגְדַּל־עֹז שֵׁם יְהוָה בּוֹ־יָרוּץ צַדִּיק וְנִשְׂגָּב׃

מגדל עוז שם ה׳ בו ירוץ צדיק ונשגב. והוא מתחזק:

י״א הוֹן עָשִׁיר קִרְיַת עֻזּוֹ וּכְחוֹמָה נִשְׂגָּבָה בְּמַשְׂכִּיתוֹ׃

וכחומה נשגבה. עשרו לו בחדרי משכיתו מפני שהבית נרצף ברצפת אבנים הסוככים על הארץ קרוי אבן משכית:

י״ב לִפְנֵי־שֶׁבֶר יִגְבַּהּ לֵב־אִישׁ וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה׃

י״ג מֵשִׁיב דָּבָר בְּטֶרֶם יִשְׁמַע אִוֶּלֶת הִיא־לּוֹ וּכְלִמָּה׃

י״ד רוּחַ־אִישׁ יְכַלְכֵּל מַחֲלֵהוּ וְרוּחַ נְכֵאָה מִי יִשָּׂאֶנָּה׃

רוח איש. רוח גבר שהוא איש גבור ואינו נותן דאגה בלבו ומקבל כל הבא עליו בשמחה ובחבה:

יכלכל מחלהו. אין כחו סר מעליו:

ט״ו לֵב נָבוֹן יִקְנֶה־דָּעַת וְאֹזֶן חֲכָמִים תְּבַקֶּשׁ־דָּעַת׃

ט״ז מַתַּן אָדָם יַרְחִיב לוֹ וְלִפְנֵי גְדֹלִים יַנְחֻנּוּ׃

מתן אדם ירחיב. כפשוטו, ומדרשו בנותני צדקה מדבר שמרחיב לו חלקו לע״ל וגם בחייו לפני גדולים ינחנו ואומרים עליו שהוא חשוב:

י״ז צַדִּיק הָרִאשׁוֹן בְּרִיבוֹ (יבא) [וּבָא־]רֵעֵהוּ וַחֲקָרוֹ׃

י״ח מַדְיָנִים יַשְׁבִּית הַגּוֹרָל וּבֵין עֲצוּמִים יַפְרִיד׃

ובין עצומים יפריד. אלו בעלי דינין כמו (ישעיה מ״ג) הגישו עצומותיהם ובמשנה שנים שנתעצמו בדין, ע״ש שבריבותם עצומות קרוים עצומים או לשון חוזק או לשון אוטם כמו עוצם עיניו (שם לג):

י״ט אָח נִפְשָׁע מִקִּרְיַת־עֹז (ומדונים) [וּמִדְיָנִים] כִּבְרִיחַ אַרְמוֹן׃

אח נפשע מקרית עוז. יש אח נפשע מאחיו ומאבד במרדו קרית עוז כגון לוט באברהם עשו ביעקב:

ומדינים כבריח ארמון. ומריב׳ שביניהם מפרידתם לעולם כבריח זה שנועלים בו שערי ארמון שלא יכנסו בו:

כ׳ מִפְרִי פִי־אִישׁ תִּשְׂבַּע בִּטְנוֹ תְּבוּאַת שְׂפָתָיו יִשְׂבָּע׃

כ״א מָוֶת וָחַיִּים בְּיַד־לָשׁוֹן וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ׃

ואהביה יאכל פריה. אוהב את לשונו ומרגיל לתורה אוכל שכרה בעה״ז׃

כ״ב מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה׃

מצא אשה מצא טוב. מצא תורה, וכמשמעו אשה טובה׃

ויפק רצון. ויוציא, זה פשוטו, ד״א אדם שמצא אשה ומצא טוב ויפק רצונו אותו האיש מוציא רצון מהקב״ה, רבי יוסף קרא׃

כ״ג תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר־רָשׁ וְעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת׃

תחנונים ידבר רש. דרך זה בכך ודרך זה בכך למדך דרך ארץ שאע״פ שעשיר יענה עזות הרש ידבר תחנונים וכן הענין הרב לתלמיד׃

כ״ד אִישׁ רָעִים לְהִתְרוֹעֵעַ וְיֵשׁ אֹהֵב דָּבֵק מֵאָח׃

איש רעים להתרועע. אדם שקונה לו רעים עוד יבוא יום שיצטרך להם ויקרבהו ואם תאמר מה בכך יש אוהב דבק מאח שיקרבהו יותר מקרוביו ואחיו׃

פרק י״ט

א׳ טוֹב־רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ שְׂפָתָיו וְהוּא כְסִיל׃

ב׳ גַּם בְּלֹא־דַעַת נָפֶשׁ לֹא־טוֹב וְאָץ בְּרַגְלַיִם חוֹטֵא׃

גם בלא דעת נפש לא טוב. אין טוב לאדם שהוא בלא תורה׃

ואץ ברגלים חוטא. החוטא רופס ודש העונות בעקביו ואומר קל הוא זה אעבור עליו, ורבותינו פירשו גם בלא דעת, בכופה את אשתו לתשמיש המטה בעל כרחה׃

ואץ ברגלים חוטא. זה הבועל ושונה, ד״א זה המהלך על גבי עשבים בשבת׃

ג׳ אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל־יְהוָה יִזְעַף לִבּוֹ׃

אולת אדם תסלף דרכו. בעונו בא לו הרע כי באולתו תסלף דרכו ועבר עבירו׳ ונפרעין ממנו ובבוא לו הצרה זועף לבו על הקב״ה וממהר אחר מדת הדין כגון אחי יוסף שאמרו מה זאת עש׳ אלהים לנו (בראשית מב)׃

ד׳ הוֹן יֹסִיף רֵעִים רַבִּים וְדָל מֵרֵעֵהוּ יִפָּרֵד׃

הון יוסיף רעים רבים. אוהבים רבים ויש לפותרו במי שלמד תורה׃

ה׳ עֵד שָׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה וְיָפִיחַ כְּזָבִים לֹא יִמָּלֵט׃

ו׳ רַבִּים יְחַלּוּ פְנֵי־נָדִיב וְכָל־הָרֵעַ לְאִישׁ מַתָּן׃

רבים יחלו פני נדיב וכל הרע. הכל נעשים רעים **לאיש מתן.** יש לפותרו בנותני צדקה ויש לפותרו במרביצי תורה׃

ז׳ כָּל־אֲחֵי־רָשׁ | שְׂנֵאָהוּ אַף כִּי מְרֵעֵהוּ רָחֲקוּ מִמֶּנּוּ מְרַדֵּף אֲמָרִים (לא) [לוֹ־]הֵמָּה׃

כל אחי רש. קרוביו׃

אף כי מרעהו רחקו. וכל שכן מרעיו ושושביניו ואוהביו׃

מרדף אמרים. לא המה אומר פלוני ופלוני קרובי ופלוני ופלוני מרעי והכל דברי הבל, ויש לפותרו במי שהוא רש בתורה ובמעשים טובים׃

מרדף אמרים. לא המה מחזר להורות הלכ׳ ולאו בידו, והמדרש פותרו ביוסף שהיה מוציא על אחיו דבה ואמר לאביו שהן חשודין על אבר מן החי לכך שנאוהו ונקרא רש לפי שהיה מוציא דבת שקר עליהם. ומחזר אחר אמרים לא המה. לו קרינן ומרדף אמרים להנאתו ולענין יוסף לו המה, כי עליו

חזרו דבתו הוא היה אומר שהיו אוכלים אבר מן החי והכתוב מעיד עליהם אפילו בשעת הקלקלה היו שוחטין שעיר עזים שנאמר וישחטו שעיר עזים (שם לו) הוא אמר שהיו מזלזלין בבני השפחות לכך לעבד נמכר יוסף, הוא אמר שהיו נותנים עיניהם בבנות הארץ אמר הקב״ה חייך שאני מגרה בך את הדוב לכך ותשא אשת אדוניו וגו׳ (שם לט) (בב״ר):

ח׳ קְנֵה־לֵב אֹהֵב נַפְשׁוֹ שֹׁמֵר תְּבוּנָה לְמִצְא־טוֹב׃

ט׳ עֵד שָׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה וְיָפִיחַ כְּזָבִים יֹאבֵד׃ {פ}

י׳ לֹא־נָאוָה לִכְסִיל תַּעֲנוּג אַף כִּי־לְעֶבֶד ׀ מְשֹׁל בְּשָׂרִים׃

לא נאוה לכסיל תענוג אף כי לעבד. ק״ו הוא שאין נאה שעבד ימשול בנדיבים:

י״א שֵׂכֶל אָדָם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ ׀ וְתִפְאַרְתּוֹ עֲבֹר עַל־פָּשַׁע׃

שכל אדם האריך אפו. כמו להאריך, אם עשה כן שכל הוא לו:

ותפארתו. הוא שיעבור על מדותיו:

י״ב נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ וּכְטַל עַל־עֵשֶׂב רְצוֹנוֹ׃

נהם ככפיר זעף מלך. הקב״ה:

י״ג הַוַּת לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל וְדֶלֶף טְרֹד מִדְיְנֵי אִשָּׁה׃

ודלף טורד. דלף גשמים היורד בבית ומטריח וטורד ליושבי הבית כך מדיני אשה רע׳:

י״ד בַּיִת וָהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת ׀ וּמֵיְהוָה אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת׃

ט״ו עֲצֶלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה תִּרְעָב׃

עצלה תפיל תרדמה. העצלות מביאה לידו שינה, זו היא המליצה, אבל המשל על המתעצל בתלמודו סוף ששואלין דבר חכמה ממנו והוא נרדם:

ונפש רמיה תרעב. סוף שיהא עני וכן הרמאי בתלמודו לעשות תורתו חבילות סוף שהוא ישכח:

ט״ז שֹׁמֵר מִצְוָה שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ בּוֹזֵה דְרָכָיו (יומת) [יָמוּת]׃

שומר מצוה שומר נפשו בוזה דרכיו ימות. שאינו נותן לבו לשקלן:

י״ז מַלְוֵה יְהוָה חוֹנֵן דָּל ׀ וּגְמֻלוֹ יְשַׁלֶּם־לוֹ׃

מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו. כשיחלה ויטה למות צדקתו מליצה עליו לפני מדת הדין לומר העני היתה נפשו מפרכסת לצאת ברעב וזה פרנסה והחזיר׳ לגופה אף אני אחזיר לו נפשו:

י״ח יַסַּר בִּנְךָ כִּי־יֵשׁ תִּקְוָה וְאֶל־הֲמִיתוֹ אַל־תִּשָּׂא נַפְשֶׁךָ׃

יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תשא נפשך. אל תכהו מכת מות:

י״ט (גרל) [גְּדָל־]חֵמָה נֹשֵׂא עֹנֶשׁ כִּי אִם־תַּצִּיל וְעוֹד תּוֹסִף׃

גדל חמה נשא עונש וגו׳. אם תעביר על חמתך ותציל את שונאך אם ראית רעה באה לו עוד תוסיף ימים וטובה:

כ׳ שְׁמַע עֵצָה וְקַבֵּל מוּסָר לְמַעַן תֶּחְכָּם בְּאַחֲרִיתֶךָ׃

כ״א רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב־אִישׁ וַעֲצַת ׀ יְהוָה הִיא תָקוּם׃

כ״ב תַּאֲוַת אָדָם חַסְדּוֹ וְטוֹב־רָאשׁ מֵאִישׁ כָּזָב׃

תאות אדם חסדו. עיקר שהבריות מתאוים לאדם בעבור חסדו׃

וטוב רש מאיש כזב. ואם איש כזב הוא ומבטיח ואינו עושה טוב איש רש ממנו׃

כ״ג יִרְאַת יְהוָה לְחַיִּים וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל־יִפָּקֵד רָע׃

ושבע ילין. הירא את השם שלא יפקד בשום רעה׃

כ״ד טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת גַּם־אֶל־פִּיהוּ לֹא יְשִׁיבֶנָּה׃

טמן עצל ידו בצלחת. ביורה חמה שכשיעברוה מן האור ופינוה רקנית מחמם ידו בתוכה ודומה לו בשלו בסירות ובדודי׳ ובצלחות (דברי הימים ב ל״ה:י״ג) ומשום רבינו יצחק הלוי שמעתי בצלחת מלשון תרגום ויבקע וצלח בשעת הצנה והגליד על שם שהקור והגליד מבקעין וצולחים הידים, ואני שמעתי בצלחת קרע החלוק שקורין פאנדאדור״י, בלעז כלומ׳ טומנה בחיקו (סא״א)׃

כ״ה לֵץ תַּכֶּה וּפֶתִי יַעְרִם וְהוֹכִיחַ לְנָבוֹן יָבִין דָּעַת׃

לץ תכה ופתי יערים. על מכות פרעה ומלחמת עמלק החכים יתרו ונתגייר׃

כ״ו מְשַׁדֵּד־אָב יַבְרִיחַ אֵם בֵּן מֵבִישׁ וּמַחְפִּיר׃

משדד אב יבריח אם. מבריח אם׃

בן מביש ומחפיר. דרכיו ע״י שראת׳ שרה את בן הגר המצרית משחק לעבודת גלולים וגילוי עריות גרם זה שנשתלח׳ אמו וירע הדבר מאד בעיני אברהם (בראשית כא)׃

כ״ז חֲדַל־בְּנִי לִשְׁמַע מוּסָר לִשְׁגּוֹת מֵאִמְרֵי־דָעַת׃

חדל בני לשמוע וגו׳. מקרא קצר הוא וזהו פירושו חדל בני לשגות מאמרי דעת בשביל לשמוע מוסר׃

חדל לשגות כמו מלשגות וכן וחדל לעשות הפסח (במדבר ט׳:י״ג) וכן כי חדל לספור (בראשית מ״א:מ״ט)׃

כ״ח עֵד בְּלִיַּעַל יָלִיץ מִשְׁפָּט וּפִי רְשָׁעִים יְבַלַּע־אָוֶן׃

עד בליעל ילין משפט. יעיד לאד׳ מליצת משפטי יסורין ומית׳׃

ופי רשעים יבלע און. האון יבלעהו׃

כ״ט נָכוֹנוּ לַלֵּצִים שְׁפָטִים וּמַהֲלֻמוֹת לְגֵו כְּסִילִים׃

נכונו ללצים. הקב״ה זימן לו שפטים של צרעת לזה הלץ המספר בלשון הרע׃

פרק כ׳

א׳ לַץ הַיַּיִן הֹמֶה שֵׁכָר וְכָל־שֹׁגֶה בּוֹ לֹא יֶחְכָּם׃

ב׳ נַהַם כַּכְּפִיר אֵימַת מֶלֶךְ מִתְעַבְּרוֹ חוֹטֵא נַפְשׁוֹ׃

נהם ככפיר אימת מלך מתעברו. מכעיסו׃

ג׳ כָּבוֹד לָאִישׁ שֶׁבֶת מֵרִיב וְכָל־אֱוִיל יִתְגַּלָּע׃

כבוד לאיש שבת מריב. לנוח ממריבה׃

וכל אויל. שאינו שבת מריב תגל׳ קלונו׃

ד׳ מֵחֹרֶף עָצֵל לֹא־יַחֲרֹשׁ (ישאל) [וְשָׁאַל] בַּקָּצִיר וְאָיִן׃

מחרף עצל לא יחרש. מפני הצנה יושב העצל ואינו עושה מלאכה ואינו עוסק בתורה׃

ה׳ מַיִם עֲמֻקִּים עֵצָה בְלֵב־אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלֶנָּה׃

מים עמוקים עצה בלב איש. הלכה בלב חכם סתומה׃

ואיש תבונה ידלנה. ותלמיד נבון בא ודלה אותה ממעיו׃

ו׳ רַב־אָדָם יִקְרָא אִישׁ חַסְדּוֹ וְאִישׁ אֱמוּנִים מִי יִמְצָא׃

רב אדם יקרא איש חסדו. הרבה יש בני אדם הבוטחים אל אוהביהם המבטיחים אותם חסד וקוראים להם בעת דוחקם׃

איש חסדו. המבטיח לו לעשות חסד׃

ואיש אמונים מי ימצא. המבטיח ועושה׃

ז׳ מִתְהַלֵּךְ בְּתֻמּוֹ צַדִּיק אַשְׁרֵי בָנָיו אַחֲרָיו׃

ח׳ מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל־כִּסֵּא־דִין מְזָרֶה בְעֵינָיו כָּל־רָע׃

מלך יושב על כסא דין. כפשוטו או יש לפרשו כנגד הקב״ה ויש לפרשו כנגד שופטי אמת׃

ט׳ מִי־יֹאמַר זִכִּיתִי לִבִּי טָהַרְתִּי מֵחַטָּאתִי׃

י׳ אֶבֶן וָאֶבֶן אֵיפָה וְאֵיפָה תּוֹעֲבַת יְהוָה גַּם־שְׁנֵיהֶם׃

י״א גַּם בְּמַעֲלָלָיו יִתְנַכֶּר־נָעַר אִם־זַךְ וְאִם־יָשָׁר פָּעֳלוֹ׃

י״ב אׇזֶן שֹׁמַעַת וְעַיִן רֹאָה יְהוָה עָשָׂה גַם־שְׁנֵיהֶם׃

אוזן שומעת ועין רואה וגו׳. כלומר מעשה ידיו הם והוא חפץ באוזן שומעת מוסר ועין הרואה את הנולד׃

י״ג אַל־תֶּאֱהַב שֵׁנָה פֶּן־תִּוָּרֵשׁ פְּקַח עֵינֶיךָ שְׂבַע־לָחֶם׃

אל תאהב שנה פן תורש. כי תעשה רש׃

י״ד רַע רַע יֹאמַר הַקּוֹנֶה וְאָזַל לוֹ אָז יִתְהַלָּל׃

רע רע יאמר הקונה. הקונה תורה ע״י הדחק ויסורי רעבון אומר אוי לי על רעה זאת והצרה הזאת וכשהולך לו מלא חכמה **אז יתהלל** על הצער שנצטער׃

ואזל לו. והולך לו׃

ט״ו יֵשׁ זָהָב וְרָב־פְּנִינִים וּכְלִי יְקַר שִׂפְתֵי־דָעַת׃

ט״ז לְקַח־בִּגְדוֹ כִּי־עָרַב זָר וּבְעַד (נכרים) [נָכְרִיָּה] חַבְלֵהוּ׃

י״ז עָרֵב לָאִישׁ לֶחֶם שֶׁקֶר וְאַחַר יִמָּלֵא־פִיהוּ חָצָץ׃

ערב לאיש לחם שקר. ניאוף אשת איש׃

ואחר ימלא פיהו חצץ. אבנים דקות וכן ויגרס בחצץ (איכה ג)׃

י״ח מַחֲשָׁבוֹת בְּעֵצָה תָכִין וּבְתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה׃

מחשבות בעצה תכון ובתחבולות עשה מלחמה. אם באת להלחם כנגד השטן בא בתחבולו׳ תשובה ותפלה ותענית:

י״ט גְּוֹלָה־סָּוד הוֹלֵךְ רָכִיל וּלְפֹתֵה שְׂפָתָיו לֹא תִתְעָרָב:

גולה סוד הולך רכיל ולפותה שפתיו. המדבר חלקות לפתותך ולהסיתך:

כ׳ מְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ יִדְעַךְ נֵרוֹ (באישון) [בְּאֶשְׁוֹן] חֹשֶׁךְ:

מקלל אביו ואמו. ידעך נרו באשון חשך בהנשיף ובהשחיר החשך כלומר בבא הרעה:

כ״א נַחֲלָה (מבחלת) [מְבֹהֶלֶת] בָּרִאשׁוֹנָה וְאַחֲרִיתָהּ לֹא תְבֹרָךְ:

נחלה מבוהלת בראשונה. שנבהל למהר וליטול תחלה כגון בני גד ובני ראובן שמהרו לטול חלקם בעבר הירדן ודברו בבהלה שנאמר גדרות צאן נבנ׳ למקנינו פה ועירם לטפנו (במדבר לב) עשו את העיקר טפל שהקדימו צאנם לטפם:

ואחריתה לא תבורך. שגלו כמה שנים קודם שאר השבטי׳ כמו שמפורש בסדר עולם ובמדרש רבי תנחומ׳ בשנת שתים לאחז ויער ה׳ את רוח מלך אשור וגו׳ ושאר שבטים גלו בשנת שש לחזקיהו היא התשיעית להושע בן אלה:

כ״ב אַל־תֹּאמַר אֲשַׁלְּמָה־רָּע קַוֵּה לַיהוָה וְיֹשַׁע לָךְ:

כ״ג תּוֹעֲבַת יְהוָה אֶבֶן וָאָבֶן וּמֹאזְנֵי מִרְמָה לֹא־טוֹב:

כ״ד מֵיְהוָה מִצְעֲדֵי־גָבֶר וְאָדָם מַה־יָּבִין דַּרְכּוֹ:

כ״ה מוֹקֵשׁ אָדָם יָלַע קֹדֶשׁ וְאַחַר נְדָרִים לְבַקֵּר:

מוקש אדם ילע קודש. כשאדם נכשל ונוקש בעבירו׳ מקלקל את קדושתו כמו ושתו ולעו (עובדיה א):

ואחר נדרים לבקר. צריך אדם לחזור אחר קרבנו׳ לנדור ולהביא ולבקש על נפשו:

כ״ו מְזָרֶה רְשָׁעִים מֶלֶךְ חָכָם וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אוֹפָן:

מזרה רשעים. פרעה וחילו:

מלך חכם. הקב״ה:

וישב עליהם אופן. גלגל מדתם השיב עליהם וינהגהו בכבדות (שמות י״ד:כ״ה) כנגד והכבד את לבו (שם ה):

כ״ז נֵר יְהוָה נִשְׁמַת אָדָם חֹפֵשׂ כָּל־חַדְרֵי־בָטֶן:

נר ה׳ נשמת אדם. הנשמה שבקרבו מעידה עליו בדין:

כ״ח חֶסֶד וֶאֱמֶת יִצְּרוּ־מֶלֶךְ וְסָעַד בַּחֶסֶד כִּסְאוֹ:

כ״ט תִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים כֹּחָם וַהֲדַר זְקֵנִים שֵׂיבָה:

תפארת בחורים כחם. כמו שתפארת בחורים כחם כן הדרת זקנים שיבה:

ל׳ חַבְרֻת פֶּצַע (תמריק) [תַּמְרוּק] בְּרָע וּמַכּוֹת חַדְרֵי־בָטֶן:

חבורות פצע. תמרוק ברע דרשו רבותינו הממרק עצמו לדבר עבירה סוף בא לידי פצעים וחבורות:

ומכות חדרי בטן. (זה הדרוקן):

פרק כ״א

א׳ פַּלְגֵי־מַיִם לֵב־מֶלֶךְ בְּיַד־יְהוָה עַל־כָּל־אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּנּוּ׃

ב׳ כָּל־דֶּרֶךְ־אִישׁ יָשָׁר בְּעֵינָיו וְתֹכֵן לִבּוֹת יְהוָה׃

כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן. ומונ׳:

ג׳ עֲשֹׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לַיהוָה מִזָּבַח׃

ד׳ רוּם־עֵינַיִם וּרְחַב־לֵב נֵר רְשָׁעִים חַטָּאת׃

רום עינים. גסות הרוח׃

ורחב לב. חפץ למלאות תאות לבו הוא ניר של רשעים חרישותם ומחשבותם הוא חטאתם׃

ה׳ מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ אַךְ־לְמוֹתָר וְכָל־אָץ אַךְ־לְמַחְסוֹר׃

מחשבות חרוץ. אדם ישר המתהלך באמת ובמשפט חרוץ׃

אך למותר. להצלחה ולריוח באות׃

וכל אץ. דוחק את השעה׃

ו׳ פֹּעַל אֹצָרוֹת בִּלְשׁוֹן שֶׁקֶר הֶבֶל נִדָּף מְבַקְשֵׁי־מָוֶת׃

פועל אוצרות. להרבות הון׃ בלשון שקר׃

הבל נדף וגו׳. מוקשי (ס״א מבקשי) מות הם לו׃

ז׳ שֹׁד־רְשָׁעִים יְגוֹרֵם כִּי מֵאֲנוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט׃

יגורם. יגור אותם׃

ח׳ הַפַּכְפַּךְ דֶּרֶךְ אִישׁ וְזָר וְזַךְ יָשָׁר פָּעֳלוֹ׃

הפכפך דרך איש וזר. איש והוא זר סר מן המצוה דרכו הפכפך׃

ט׳ טוֹב לָשֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת מִדְיָנִים וּבֵית חָבֶר׃

ובית חבר. שנכנס לבית חבירו לדבר עם אשתו, ומדרש אגדה ניבא שסוף השכינה להסתלק מעל ישראל שהם כאשת מדיני׳׃

ובית חבר. בית שמחברים בו רעים להקב״ה כגון צלם שהעמיד מנש׳ בהיכל ה׳׃

י׳ נֶפֶשׁ רָשָׁע אִוְּתָה־רָע לֹא־יֻחַן בְּעֵינָיו רֵעֵהוּ׃

י״א בְּעָנְשׁ־לֵץ יֶחְכַּם־פֶּתִי וּבְהַשְׂכִּיל לְחָכָם יִקַּח־דָּעַת׃

בענש לץ יחכם פתי. ע״י יסורי הלצים הפתאים מתחכמים ושבים בתשובה׃

י״ב מַשְׂכִּיל צַדִּיק לְבֵית רָשָׁע מְסַלֵּף רְשָׁעִים לָרָע׃

משכיל צדיק. צדיקו של עול׳ הוא הקב״ה נותן לב להכרית בית רשע כגון זכר עמלק׃

י״ג אֹטֵם אָזְנוֹ מִזַּעֲקַת־דָּל גַּם־הוּא יִקְרָא וְלֹא יֵעָנֶה׃

י״ד מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה־אַף וְשֹׁחַד בַּחֵק חֵמָה עַזָּה׃

מתן בסתר. צדקה׃

ושוחד בחק. אף זו צדקה יכפה אף, יכפה חמה עזה׃

ט״ו שִׂמְחָה לָצַדִּיק עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן׃

שמחה לצדיק עשות משפט. שמחה להקב״ה לעשות דין בצדיקים כדי לזכותם לחיי העה״ב ושמחה לצדיק שהקב״ה מביא יסורין עליהם כדי שיזכו לעה״ב כך נדרש במדרש תהלים׃

ומחתה. היא לפועלי און לפי שאין נותנין לב לשוב ואין היסורין מועילין להן ומצטערין ולא להועיל׃

ט״ז אָדָם תּוֹעֶה מִדֶּרֶךְ הַשְׂכֶּל בִּקְהַל רְפָאִים יָנוּחַ׃

אדם תועה מדרך השכל. פורש מן התורה׃

בקהל רפאים. בעדת גיהנם׃

י״ז אֹהֵב שִׂמְחָה אֹהֵב יַיִן וָשֶׁמֶן לֹא יַעֲשִׁיר׃

איש מחסור. מי שאוהב שמחת משתה תמיד׃

י״ח כֹּפֶר לַצַּדִּיק רָשָׁע וְתַחַת יְשָׁרִים בּוֹגֵד׃

כופר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד. צדיק נחלץ ורשע בא תחתיו כגון מרדכי והמן׃

י״ט טוֹב שֶׁבֶת בְּאֶרֶץ־מִדְבָּר מֵאֵשֶׁת (מדונים) [מִדְיָנִים] וָכָעַס׃

טוב שבת בארץ מדבר. גם זה על סלוק השכינה נאמר׃

כ׳ אוֹצָר | נֶחְמָד וָשֶׁמֶן בִּנְוֵה חָכָם וּכְסִיל אָדָם יְבַלְּעֶנּוּ׃

וכסיל אדם. וכסילות של אדם׃

כ״א רֹדֵף צְדָקָה וָחָסֶד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד׃

כ״ב עִיר גִּבֹּרִים עָלָה חָכָם וַיֹּרֶד עֹז מִבְטֶחָהּ׃

עיר גבורים עלה חכם. זה משה רבינו שעלה לבין המלאכים גבורי כח (ויורד וגו׳, תורה)׃

כ״ג שֹׁמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ שֹׁמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ׃

כ״ד זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ עֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן׃

יהיר. גס רוח סופו להיות לץ שאינו חש לשמוע מוסר׃

כ״ה תַּאֲוַת עָצֵל תְּמִיתֶנּוּ כִּי־מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת׃

כ״ו כָּל־הַיּוֹם הִתְאַוָּה תַּאֲוָה וְצַדִּיק יִתֵּן וְלֹא יַחְשֹׂךְ׃

וצדיק יתן. כל צרכי ביתו שהקב״ה מזמן לו׃

כ״ז זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֵבָה אַף כִּי־בְזִמָּה יְבִיאֶנּוּ׃

אף כי בזמה יביאנו. וכ״ש כשהוא מביאו להרשיעו ובעצה רעה כגון קרבנות בלעם ובלק שלא היו מביאים אלא לקלל את ישראל׃

כ״ח עַד־כְּזָבִים יֹאבֵד וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לָנֶצַח יְדַבֵּר׃

ואיש שומע. שקבל מה שכתוב בתורה לא תענה ברעך וגו׳ (שמות כ׳:י״ג)׃

לנצח. תמיד׃

כ״ט הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא | (יכין דרכיו) [וְיָבִין דַּרְכּוֹ]׃

העז איש רשע בפניו. הרשע מרא׳ עזותו בשעת כעסו׃

בפניו. מל׳ אף׃

ל׳ אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֵצָה לְנֶגֶד יְהוָה׃ {פ}

אין חכמה וגו׳. אין כל חכם ונבון חשוב לנגד ה׳ כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב׃

ל״א סוּס מְוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה וְלַיהוָה הַתְּשׁוּעָה׃

פרק כ״ב

א׳ נִבְחָר שֵׁם מֵעֹשֶׁר רַב מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב חֵן טוֹב׃

נבחר שם מעשר רב. שם טוב׃

מכסף ומזהב. נבחר חן טוב׃

ב׳ עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ עֹשֵׂה כֻלָּם יְהוָה׃

עושה כולם ה׳. כשעני אומר לעשיר פרנסני והוא עונה קשות עושה כולם ה׳ הקב״ה עושה אותם חדשים לזה עני ולזה עשיר׃

ג׳ עָרוּם | רָאָה רָעָה (ויסתר) [וְנִסְתָּר] וּפְתָיִים עָבְרוּ וְנֶעֱנָשׁוּ׃

ערום ראה רעה. ענש של עבירה ונסתר ולא עבר עבירה׃

ד׳ עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת יְהוָה עֹשֶׁר וְכָבוֹד וְחַיִּים׃

עקב ענוה. בשביל הענוה יראת ה׳ באה, ד״א ענוה עיקר והיראה טפילה ועקב לה מדרס לרגליה׃

ה׳ צִנִּים פַּחִים בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם׃

צנים פחים. כמו (במדבר ל״ג:נ״ה) לצנינים בצדיכם ובאו עליך הוצן (יחזקאל כ״ג:כ״ד) ל׳ גדודים ולסטים׃

צנים פחים. הם טמונים בדרכי המעקש דרכיו כלומר יסורים מוכני׳ לו׃

שומר נפשו ירחק מהם. שמיישר מעשיו ינצל מהם׃

ו׳ חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל־פִּי דַרְכּוֹ גַּם כִּי־יַזְקִין לֹא־יָסוּר מִמֶּנָּה׃

חנוך לנער. לפי מה שתלמד לנער ותחנכהו בדברים אם לטוב אם לרע׃ גם כי יזקין לא יסור ממנה׃

ז׳ עָשִׁיר בְּרָשִׁים יִמְשֹׁל וְעֶבֶד לֹוֶה לְאִישׁ מַלְוֶה׃

עשיר ברשים ימשול. עם הארץ צריך לתלמיד חכם לעולם׃

ח׳ זוֹרֵעַ עָוְלָה (יקצור) [יִקְצָר־]אָוֶן וְשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ יִכְלֶה׃

זורע עולה. יקצר און לפי זריעתו קצירתו לפי פעולתו יהיה קבלת משכורתו׃

ושבט עברתו יכלה. קנה השבולת שלו כלה והולך לו, יש אומרים (סא״א) שבט חמתו שרודה בני אדם כלה והולך לו לפי שמפסיד את יכולתו:

ט׳ טוֹב־עַיִן הוּא יְבֹרָךְ כִּי־נָתַן מִלַּחְמוֹ לַדָּל׃

י׳ גֶּרֶשׁ לָץ וְיֵצֵא מָדוֹן וְיִשְׁבֹּת דִּין וְקָלוֹן׃

גרש לץ. יצר הרע:

י״א אֹהֵב (טהור) [טְהָר־]לֵב חֵן שְׂפָתָיו רֵעֵהוּ מֶלֶךְ׃

אוהב. טהר לב חן שפתיו מי ששפתיו חן:

רעהו מלך. הקב״ה אוהבו ומחבבו:

י״ב עֵינַי יְהוָה נָצְרוּ דַעַת וַיְסַלֵּף דִּבְרֵי בֹגֵד׃

י״ג אָמַר עָצֵל אֲרִי בַחוּץ בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצַח׃

אמר עצל ארי בחוץ. איך אצא ללמוד תורה:

י״ד שׁוּחָה עֲמֻקָּה פִּי זָרוֹת זְעוּם יְהוָה (יפול) [יִפָּל־]שָׁם׃

שוחה עמוקה פי זרות. פי עובדי גלולים:

זעום ה׳. מי שהקב״ה שונאו נופל ונכשל בה:

זעום. נזוף מלפניו:

ט״ו אַוַּלֶת קְשׁוּרָה בְלֶב־נָעַר שֵׁבֶט מוּסָר יַרְחִיקֶנָּה מִמֶּנּוּ׃

ט״ז עֹשֶׁק דָּל לְהַרְבּוֹת לוֹ נֹתֵן לְעָשִׁיר אַךְ־לְמַחְסוֹר׃

עושק דל להרבות לו. עושר:

נותן לעשיר. סוף שנותן ממונו לעו״ג העשירי׳ ואך למחסור הוא בא:

י״ז הַט אָזְנְךָ וְשְׁמַע דִּבְרֵי חֲכָמִים וְלִבְּךָ תָּשִׁית לְדַעְתִּי׃

הט אזנך שמע דברי חכמים. ללמוד תורה מחכם כל שהוא:

ולבך תשית לדעתי. ואם רבך רשע לא תלמוד ממעשיו:

י״ח כִּי־נָעִים כִּי־תִשְׁמְרֵם בְּבִטְנֶךָ יִכֹּנוּ יַחְדָּו עַל־שְׂפָתֶיךָ׃

כי נעים. יהי לך לאחר זמן אם תשמרם ותצפנם בבטנך שלא תשכחם ואימתי יהיו שמורים בלבך בזמן שיכונו על שפתיך כאשר תוציאם בפיך:

י״ט לִהְיוֹת בַּיהוָה מִבְטַחֶךָ הוֹדַעְתִּיךָ הַיּוֹם אַף־אָתָּה׃

להיות בה׳ מבטחך הודעתיך. אני מודיעך שתבטח בה׳ ותעסוק בתורה ולא תאמר איך אבטל ממלאכתי ואיך אתפרנס:

כ׳ הֲלֹא כְתַבְתִּי לָךְ (שלשום) [שָׁלִישִׁים] בְּמֹעֲצוֹת וָדָעַת׃

הלא כתבתי לך שלשים. תור׳ ונביאים וכתובים:

כ״א לְהוֹדִיעֲךָ קְשֹׁט אִמְרֵי אֱמֶת לְהָשִׁיב אֲמָרִים אֱמֶת לְשֹׁלְחֶיךָ׃

להודיעך קושט. שלישים כתבתי לך כדי שתבין מתוכם **קושט אמרי אמת.** להשיב אמרים אמת:

לשולחך. לשואלך הוראה:

כ״ב אַל־תִּגְזַל־דָּל כִּי דַל־הוּא וְאַל־תְּדַכֵּא עָנִי בַּשָּׁעַר:

אל תגזל דל. אל תגזלנו כי תראנו דל בעבור שהוא דל ואין לו כח לעמוד נגדך:

כ״ג כִּי־יְהוָה יָרִיב רִיבָם וְקָבַע אֶת־קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ:

כי ה׳ יריב ריבם וקבע. ויגזול את הנפש:

קובעיהם. גוזליה׳ ובלשון ארמי קביעה גזילה במסכ׳ ראש השנה אתא ההוא גברא לקמיה אמר ליה קבען פלניא וכו׳:

כ״ד אַל־תִּתְרַע אֶת־בַּעַל אָף וְאֶת־אִישׁ חֵמוֹת לֹא תָבוֹא:

אל תתרע. אל תתחבר לשון רעות:

כ״ה פֶּן־תֶּאֱלַף אׇרְחׇתָו וְלָקַחְתָּ מוֹקֵשׁ לְנַפְשֶׁךָ:

פן תאלף. פן תלמד:

כ״ו אַל־תְּהִי בְתֹקְעֵי־כָף בַּעֹרְבִים מַשָּׁאוֹת:

אל תהי בתוקעי כף בעורבים משאות. הלואות כמו משאת מאומה (דברי׳ כד):

כ״ז אִם־אֵין־לְךָ לְשַׁלֵּם לָמָּה יִקַּח מִשְׁכָּבְךָ מֵעִם חֲתֻתֶיךָ:

כ״ח אַל־תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבוֹתֶיךָ:

אל תסג גבול עולם. אל תשג אחור מנהג אבותיך ואז״ל המניח כלכלה תחת הגפן בשעת בצירה כדי שיפול בתוכו הפרט על זה נאמר אל תסג גבול וגו׳, **תסג** כמו יסוגו אחור (תהלים קכט):

כ״ט חָזִיתָ אִישׁ | מָהִיר בְּמְלַאכְתּוֹ לִפְנֵי־מְלָכִים יִתְיַצָּב בַּל־יִתְיַצֵּב לִפְנֵי חֲשָׁפִים: {פ}

פרק כ״ג

א׳ כִּי־תָשַׁב לִלְחֹום אֶת־מוֹשֵׁל בִּין תָּבִין אֶת־אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ:

כי תשב ללחום. לאכול:

בין תבין. תן לבך לדעת מי הוא אם עינו צרה או יפה:

ב׳ וְשַׂמְתָּ שַׂכִּין בִּלְעֶךָ אִם־בַּעַל נֶפֶשׁ אָתָּה:

ושמת שכין בלועך. בלחייך אם ראית עינו צרה אל תאכל משלו:

אם בעל נפש אתה. אם רעבתן אתה ותאב לאכול טוב לתחוב סכין בין שניך, ורבותינו דרשו בתלמיד היושב לפני רבו אם יודע ברבו שיחזיר לו תשובה על כל דבר שישאלהו ידקדק וישאל שמועתו ואם לאו ישתוק:

ג׳ אַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמּוֹתָיו [וְהוּא] לֶחֶם כְּזָבִים:

אל תתאו למטעמותיו. אלא פרוש ממנו ולך לפני רב הגון ולא תביישהו בשאלות אחר שלא ידע להשיב:

ד׳ אַל־תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר מִבִּינָתְךָ חֲדָל:

אל תיגע להעשיר. לעשות גירסתך חבילות חבילות כי סוף שתשכחנה:

ה׳ (התעוף) [הַתְעֵיף]־עֵינֶיךָ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ כִּי עָשֹׂה יַעֲשֶׂה־לּוֹ כְּנָפַיִם כְּנָשֶׁר (ועיף) [יָעוּף] הַשָּׁמָיִם׃ {פ}

התעיף עיניך בו. כרגע שתכפול עיניך לעצמו ואין אותה גירסא מצויה בך׃

התעיף. כמו וכפלת ותעיף׃

ו׳ אַל־תִּלְחַם אֶת־לֶחֶם רַע עָיִן וְאַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמֹּתָיו׃

ז׳ כִּי | כְּמוֹ שָׁעַר בְּנַפְשׁוֹ כֵּן־הוּא אֱכוֹל וְשְׁתֵה יֹאמַר לָךְ וְלִבּוֹ בַּל־עִמָּךְ׃

כי כמו שער בנפשו. שער זה נקוד חציו פתח וחציו קמץ וטעמו למטה לכך הוא פעל ולא שם דבר שאם היה שם דבר היה קמץ וטעמו למעלה ככל שער שבמקרא ופתרונו כאלו שפך האוכל הזה מרה בנפשו של רע העין כן הוא, **שער** מן לשון התאנים השערים המרי׳ (ירמיהו כ״ט:כ״ט)׃

ח׳ פִּתְּךָ־אָכַלְתָּ תְּקִיאֶנָּה וְשִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים׃

פתך. שאכלתו בביתו סוף שתקיאנה מפני הבושה׃

ושחת דבריך הנעימים. חנות שהחזקת ודברת לו דברים רכים הכל אבדת׃

ט׳ בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל־תְּדַבֵּר כִּי־יָבוּז לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ׃

י׳ אַל־תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם וּבִשְׂדֵי יְתוֹמִים אַל־תָּבֹא׃

ובשדי יתומים. בלקט שכחה ופאה הראוי להם׃

י״א כִּי־גֹאֲלָם חָזָק הוּא־יָרִיב אֶת־רִיבָם אִתָּךְ׃

י״ב הָבִיאָה לַמּוּסָר לִבֶּךָ וְאָזְנְךָ לְאִמְרֵי־דָעַת׃

י״ג אַל־תִּמְנַע מִנַּעַר מוּסָר כִּי־תַכֶּנּוּ בַשֵּׁבֶט לֹא יָמוּת׃

י״ד אַתָּה בַשֵּׁבֶט תַּכֶּנּוּ וְנַפְשׁוֹ מִשְּׁאוֹל תַּצִּיל׃

ט״ו בְּנִי אִם־חָכַם לִבֶּךָ יִשְׂמַח לִבִּי גַּם־אָנִי׃

ט״ז וְתַעְלֹזְנָה כִלְיוֹתַי בְּדַבֵּר שְׂפָתֶיךָ מֵישָׁרִים׃

בדבר שפתיך מישרים. ע״י שחכם לבך׃

י״ז אַל־יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים כִּי אִם־בְּיִרְאַת־יְהוָה כָּל־הַיּוֹם׃

אל יקנא לבך בחטאים. בהצלחתם להיות רשע כמותם׃

י״ח כִּי אִם־יֵשׁ אַחֲרִית וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת׃

כי אם יש אחרית. אם זה משמש בלשון אשר כלו׳ אשר בעבור זה יש אחרית תקוה אליך׃

י״ט שְׁמַע־אַתָּה בְנִי וַחֲכָם וְאַשֵּׁר בַּדֶּרֶךְ לִבֶּךָ׃

שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך. מאחר שתתחכם תוכל ללכת בדרכי לבך כי לב חכם לא ישיאך לעבירה׃

כ׳ אַל־תְּהִי בְסֹבְאֵי־יָיִן בְּזוֹלְלֵי בָשָׂר לָמוֹ׃

כ״א כִּי־סֹבֵא וְזוֹלֵל יִוָּרֵשׁ וְקֶרַע תַּלְבִּישׁ נוּמָה׃

כי סובא וזולל יורש. יתמסכן:

וקרעים תלביש נומה. העצלות והתנומה תלביש אותך בגדי׳ קרועים:

כ״ב שְׁמַע לַאֲבִיךָ זֶה יְלָדֶךָ וְאַל־תָּבוּז כִּי־זָקְנָה אִמֶּךָ:

כ״ג אֱמֶת קְנֵה וְאַל־תִּמְכֹּר חָכְמָה וּמוּסָר וּבִינָה:

אמת קנה. ואם לא תמצא ללמוד בחנם למוד בשכר ואל תאמר כשם שלמדתי בשכר כך אלמדנה בשכר:

כ״ד (גּוֹל) [גָּיל] יָגִיל אֲבִי צַדִּיק (יולד) [וְיוֹלֵד] חָכָם (וישמח) [יִשְׂמַח־]בּוֹ:

כ״ה יִשְׂמַח־אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ:

כ״ו תְּנָה־בְנִי לִבְּךָ לִי וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי (תרצנה) [תִּצֹּרְנָה]:

כ״ז כִּי־שׁוּחָה עָמֹקָה זוֹנָה וּבְאֵר צָרָה נָכְרִיָּה:

ובאר צרה. אשטרייני״א בלעז:

כ״ח אַף־הִיא כְּחָתָף תֶּאֱרֹב וּבוֹגְדִים בְּאָדָם תּוֹסִף:

אף היא כחתף. פתאום:

ובוגדים באדם תוסיף. מרבה בישראל בוגדים לה׳ ועל האפיקורסין מדבר:

כ״ט לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי לְמִי (מדונים) [מְדָיָנִים ו] לְמִי שִׂיחַ לָמִי פְּצָעִים חִנָּם לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם:

למי אוי למי אבוי. לשון צעקה וילללה:

למי מדינים למי שיח. למי שיש לו מדינים עם הבריות ושיחה יתירה לו אוי ואבוי כי ברב דברים רב פשע:

למי חכלילות עינים. מרוב יין מאדימים עיניו וגנאי הוא:

ל׳ לַמְאַחֲרִים עַל־הַיָּיִן לַבָּאִים לַחְקֹר מִמְסָךְ:

ממסך. ממזג והוא שם דבר כמו ממכר:

לחקור ממסך. שחוקרין ובודקין היכן מוכרין יין טוב:

ל״א אַל־תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם כִּי־יִתֵּן (בכיס) [בַּכּוֹס] עֵינוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים:

אל תרא יין כי יתאדם. אל תתן בי עיניך:

כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים. המרבה שכרות כל עבירות דומות לו למישור כל הדרכים ישרים בעיניו:

בכוס. בכיס כתיב כלומר השותה נותן עין בכוס והחנוני בכיסו של זה:

ל״ב אַחֲרִיתוֹ כְּנָחָשׁ יִשָּׁךְ וְכִצְפְעֹנִי יַפְרִשׁ:

יפריש. ל׳ עקיצה פויינ״ט בלעז, במלמד הבקר תרגום בפרש תורי ובגמ׳ דנקיט פרשא אגוילו״ן בלע״ז, ויש פותרין מפרישו מן החיים:

ל״ג עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת וְלִבְּךָ יְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת:

עיניך יראו זרות. כשתשתכר היין בוער בך ומשיאך להביט בזונות:

ל״ד וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֵב־יָם וְכִשֹׁכֵב בְּרֹאשׁ חִבָּל:

והיית. משוגע:

כשוכב בלב ים וכשוכב בראש חבל. תורן הספינ׳ נוח לפול ממנו:

ל״ה הִכּוּנִי בַל־חָלִיתִי֑ הָלָמוּנִי בַל־יָדַעְתִּי֙ מָתַ֣י אָקִ֔יץ אוֹסִ֥יף אֲבַקְשֶׁ֖נּוּ עֽוֹד׃

הכוני בל חליתי וגו׳. כשיקץ מיינו אינו מרגיש בכל הרעות שעברו עליו וחוזר לשתות:

פרק כ״ד

א׳ אַל־תְּקַנֵּ֣א בְּאַנְשֵׁ֣י רָ֑עָה וְאַל־תַּ֝תְאָ֗ו לִֽהְיוֹת אִתָּֽם׃

ב׳ כִּי־שֹׁ֣ד יֶהְגֶּ֣ה לִבָּ֑ם וְ֝עָמָ֗ל שִׂפְתֵיהֶ֥ם תְּדַבֵּֽרְנָה׃

ג׳ בְּחָכְמָ֥ה יִבָּ֖נֶה בָּ֑יִת וּ֝בִתְבוּנָ֗ה יִתְכּוֹנָֽן׃

ד׳ וּבְדַ֥עַת חֲדָרִ֗ים יִמָּ֫לְא֥וּ כָּל־הוֹן֮ יָקָ֪ר וְנָ֫עִ֥ים׃

ה׳ גֶּ֣בֶר־חָ֭כָם בַּ֣עֲוֹז וְאִישׁ־דַּ֗עַת מְאַמֶּ֥ץ־כֹּֽחַ׃

גבר חכם בעוז. איש חכם הוא תמיד בעוז:

ו׳ כִּ֤י בְתַחְבֻּלוֹת֙ תַּעֲשֶׂה־לְּךָ֣ מִלְחָמָ֑ה וּתְשׁוּעָ֥ה בְּרֹ֖ב יוֹעֵֽץ׃

ז׳ רָ֭אמוֹת לָאֱוִ֣יל חָכְמ֑וֹת בַּ֝שַּׁ֗עַר לֹ֣א יִפְתַּח־פִּֽיהוּ׃

ראמות לאויל חכמות. מין אבן יקרה שאינה מצויה כמה דתימא ראמות וגביש (איוב כח) כלומר כל חכמה דומה לכסיל כאבן יקרה וכמרגליות לקנות לומר איך אעסוק בתורה מתי תעלה בידי אבל החכם שונ׳ היום מעט ולמחר מעט:

ח׳ מְחַשֵּׁ֣ב לְהָרֵ֣עַ לֹ֭ו בַּעַל־מְזִמּ֣וֹת יִקָּרֽאוּ׃

מחשב להרע. חורש תחבולות רשע:

לו בעל מזמות יקראו. גורם לו רע שהבריות קוראים לו בעל מזמות עצת רשעים:

ט׳ זִמַּ֣ת אִ֭וֶּלֶת חַטָּ֑את וְתוֹעֲבַ֖ת לְאָדָ֣ם לֵֽץ׃

זמת אולת. עצת אולת **חטאת** לבעליה:

ותועבת לאדם לץ. ליצנות היא המתעבת את האדם על הקב״ה ועל הבריות:

י׳ הִתְרַפִּ֣יתָ בְּי֣וֹם צָ֑רָה צַ֖ר כֹּחֶֽךָ׃

התרפית. מן התורה:

ביום צרה צר כחכה. מלאכי השרת לא יהיו מאמצין כחך זה מדרש חכמים, ולפי פשוטו התרפית ביום צרת אהובך לעמוד מנגד:

צר כחכה. ביום פורענותך דכתיב אם החרש תחרישי וגו׳ (אסתר ד׳:י״ד):

י״א הַצֵּ֣ל לְקֻחִ֣ים לַמָּ֑וֶת וּמְטֵ֖עִים לַֽהֲרֵֽג אִם־תַּחְשׂ֗וֹךְ

הצל לקוחים וגו׳. להציל את הלקוחים למות, את המטי׳ להרג:

אם תחשוך. מלהצילם על זה אמרתי צר כחך:

י״ב כִּי־תֹאמַר הֵן לֹא־יָדַעְנוּ זֶה הֲלֹא־תֹכֵן לִבּוֹת | הוּא־יָבִין וְנֹצֵר נַפְשְׁךָ הוּא יֵדָע וְהֵשִׁיב לְאָדָם כְּפָעֳלוֹ׃

כי תאמר. שמא תאמר וזהו כי משמש בלשון דלמא׃

י״ג אֱכָל־בְּנִי דְבַשׁ כִּי־טוֹב וְנֹפֶת מָתוֹק עַל־חִכֶּךָ׃

אכל בני דבש. כלומר דרך בני אדם לאכול דבש כי טוב הוא. אף **כן דעה חכמה לנפשך.** וכשם שאתה רודף לאכול דבש כן תהא רודף לדעת חכמה׃

י״ד כֵּן | דְּעֵה חָכְמָה לְנַפְשֶׁךָ אִם־מָצָאתָ וְיֵשׁ אַחֲרִית וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת׃ {פ}

אם מצאת. אותה, אז יש אחרית׃

ט״ו אַל־תָּאֱרֹב רָשָׁע לְנְוֵה צַדִּיק אַל־תְּשַׁדֵּד רִבְצוֹ׃

ט״ז כִּי שֶׁבַע | יִפּוֹל צַדִּיק וָקָם וּרְשָׁעִים יִכָּשְׁלוּ בְרָעָה׃

י״ז בִּנְפֹל (אויבך) [אֹיִבְךָ] אַל־תִּשְׂמָח וּבִכָּשְׁלוֹ אַל־יָגֵל לִבֶּךָ׃

י״ח פֶּן־יִרְאֶה יְהוָה וְרַע בְּעֵינָיו וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו אַפּוֹ׃

י״ט אַל־תִּתְחַר בַּמְּרֵעִים אַל־תְּקַנֵּא בָּרְשָׁעִים׃

אל תתחר. להיות כמותם כמו איך תתחרה (ירמיהו י״ב:ה׳) כי אתה מתחר׳ בארז (שם כב)׃

כ׳ כִּי | לֹא־תִהְיֶה אַחֲרִית לָרָע נֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ׃

כ״א יְרָא־אֶת־יְהוָה בְּנִי וָמֶלֶךְ עִם־שׁוֹנִים אַל־תִּתְעָרָב׃

ירא את ה׳ בני ומלך. ירא את המלך ובלבד שלא יסירך מיראת ה׳ ולעולם יראת ה׳ קודמת.

עם שונים אל תתערב. האומרים שתי רשיות יש׃

כ״ב כִּי־פִתְאֹם יָקוּם אֵידָם וּפִיד שְׁנֵיהֶם מִי יוֹדֵעַ׃ {פ}

ופיד שניהם. שבר ע״ג ושבר עובדיה׃

כ״ג גַּם־אֵלֶּה לַחֲכָמִים הַכֵּר־פָּנִים בְּמִשְׁפָּט בַּל־טוֹב׃

גם אלה לחכמים. כל הדברים שבענין שלמטה אמורי׳ לחכמים היושבים בדין שלא יכירו פנים במשפט כי לא טוב׃

כ״ד אֹמֵר | לָרָשָׁע צַדִּיק אָתָּה יְקֻבָּהוּ עַמִּים יִזְעָמוּהוּ לְאֻמִּים׃

כ״ה וְלַמּוֹכִיחִים יִנְעָם וַעֲלֵיהֶם תָּבוֹא בִרְכַּת־טוֹב׃

כ״ו שְׂפָתַיִם יִשַּׁק מֵשִׁיב דְּבָרִים נְכֹחִים׃

שפתים ישק. ראוים כל שפתים לנשקו׃

כ״ז הָכֵן בַּחוּץ | מְלַאכְתֶּךָ וְעַתְּדָהּ בַּשָּׂדֶה לָךְ אַחַר וּבָנִיתָ בֵיתֶךָ׃ {פ}

הכן בחוץ. זה מקרא׃

ועתדה בשדה. זו משנה׃

אחר ובנית ביתך. זו גמרא, ד״א כמשמעו בתחלה קח לך שדות וכרמים ואחר כך ועתדה לשון עתודים (בראשית ל״א:ל״ב) שים לך בהמות בשדה ואח״כ ובנית ביתך תקח אשה:

כ״ח אַל־תְּהִי עֵד־חִנָּם בְּרֵעֶךָ וַהֲפִתִּיתָ בִּשְׂפָתֶיךָ׃

והפתית בשפתיך. תתפת׳ לרעך בדבורך:

כ״ט אַל־תֹּאמַר כַּאֲשֶׁר עָשָׂה־לִי כֵּן אֶעֱשֶׂה־לּוֹ אָשִׁיב לָאִישׁ כְּפָעֳלוֹ׃ {פ}

ל׳ עַל־שְׂדֵה אִישׁ־עָצֵל עָבַרְתִּי וְעַל־כֶּרֶם אָדָם חֲסַר־לֵב׃

איש עצל. שאינו חוזר על גרסת תלמודו:

ל״א וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ | קִמְשֹׁנִים כָּסּוּ פָנָיו חֲרֻלִּים וְגֶדֶר אֲבָנָיו נָהֳרָסָה׃

קמשונים. חוחים:

כסו. נכסו:

חרלים. גדולי׳ מקמשונים והרי הם חדים כקוצים:

וגדר אבניו נהרסה. כך מי שאינו חוזר על תלמודו מתחלה משכח ראשי פרקי׳ וסוף מחלף דברי חכמים מזה לזה שאומר על טהור טמא ועל טמא טהור והוא מחריב את העולם:

ל״ב וָאֶחֱזֶה אֲנֹכִי אָשִׁית לִבִּי רָאִיתִי לָקַחְתִּי מוּסָר׃

ל״ג מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט חִבֶּק יָדַיִם לִשְׁכָּב׃

ל״ד וּבָא־מִתְהַלֵּךְ רֵישֶׁךָ וּמַחְסֹרֶיךָ כְּאִישׁ מָגֵן׃ {פ}

מתהלך רישך. הדברים שאתה רש מהם יבואו לך במרוצ׳:

פרק כ״ה

א׳ גַּם־אֵלֶּה מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר הָעְתִּיקוּ אַנְשֵׁי | חִזְקִיָּה מֶלֶךְ־יְהוּדָה׃

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו. חזר לדורש׳ כשנתמנה חזקיהו למלך והוא הושיב תלמידים בכל עיר כדאמרינן בפ׳ חלק בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ:

העתיקו. החזיקו:

ב׳ כְּבֹד אֱלֹהִים הַסְתַּר דָּבָר וּכְבֹד מְלָכִים חֲקֹר דָּבָר׃

כבוד אלהים הסתר דבר. כגון מעשה מרכבה ומעשה בראשית:

וכבוד מלכים חקור דבר. כשאתה דורש בכבוד מלכים או בכבוד חכמים שעשו סיגים לתורה ובגזרות שגזרו בהם יש לך לחקור ולדרוש ולשאול טעם לדבר אבל כשתדרוש במעשה מרכבה ובמעש׳ בראשית ובחוקי׳ הכתובים בתורה כגון חוקים ודברים שהשטן מקטרג עליהם ומשיב עליהם באכילת חזיר וכלאי כרם ושעטנז אין לך לחקור רק להסתיר ולומר גזרת מלך הוא:

ג׳ שָׁמַיִם לָרוּם וָאָרֶץ לָעֹמֶק וְלֵב מְלָכִים אֵין חֵקֶר׃

אין חקר. לרום שמים ולעומק הארץ וללב מלכי׳ אין חקר שכמה דינים באים לפניהם וכמה מלחמות וצריכים לתת לב לכולם ואם כל הלשונות מדברים וכל הידים כותבין אינן יכולין לכתוב חללה של רשות:

ד׳ הָגוֹ סִיגִים מִכֶּסֶף וַיֵּצֵא לַצּוֹרֵף כֶּלִי׃

הגו סיגים מכסף. משוך כמו כאשר הוגה מן המסילה (שמואל ב כ׳:י״ג) כשם שאין הכלי של כסף יוצא למלאכת צורף עד שיוציאו ממנו סיגים של נחשת שבו כך אין צבור נפטרין מעונש עד שיוציאו מתוכ׳ הרשעים ויעשו בהם דין׃

ה׳ הָגוֹ רָשָׁע לִפְנֵי־מֶלֶךְ וְיִכּוֹן בְּצֶדֶק כִּסְאוֹ׃

ו׳ אַל־תִּתְהַדַּר לִפְנֵי־מֶלֶךְ וּבִמְקוֹם גְּדֹלִים אַל־תַּעֲמֹד׃

אל תתהדר לפני מלך. להראו׳ כבודך ולהתגאות לפני מלך או לעמוד לפני מי שגדול ממך כי טוב שיאמרו לך עלה הנה משתבוא בלא רשותו ויאמרו לך צא׃

ז׳ כִּי טוֹב אֲמָר־לְךָ עֲלֵה־הֵנָּה מֵהַשְׁפִּילְךָ לִפְנֵי נָדִיב אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ׃

אשר ראו עיניך. שדבר זה אמת׃

ח׳ אַל־תֵּצֵא לָרִב מַהֵר פֶּן־תַּעֲשֶׂה בְּאַחֲרִיתָהּ בְּהַכְלִים אֹתְךָ רֵעֶךָ׃

פן מה תעשה. פן תבא לידי לא תדע מה לעשות באחריתה׃

ט׳ רָיְבְךָ רִיב אֶת־רֵעֶךָ וְסוֹד אַחֵר אַל־תְּגַל׃

ריבך ריב את רעך. ואם על כרחך אתה צריך לריב ולהוכיח עם רעך מ״מ **סוד אחר אל תגל** לא תזכיר לו דופי אבותיו שמתו שאין הכל יודעין אותו ואתה מגלהו׃

י׳ פֶּן־יֶחֱסָדְךָ שֹׁמֵעַ וְדִבָּתְךָ לֹא תָשׁוּב׃

פן יחסדך שומע. חרפת מצרים (יהושע ה׳) מתרגמינן חסודא דמצראי, פן יחסדך, השומע ויקראך מוציא דבה׃

י״א תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כָּסֶף דָּבָר דָּבֻר עַל־אָפְנָיו׃

תפוחי זהב. כעין כפתורין מצויירין על משכיות כסף. **משכיות** כלים המצופין בכסף כמו ושכותי כפי (שמות לג)׃

דבר דבור על אפניו. על כנו ודוגמתו נשאתי אימיך אפונה (תהלים פח) מבוססת ומיושבת בקרבי ואין זה מגזרת אופן וגלגל (ישעי׳ כח) שאלו כן היה נקוד פת״ח תחת הפ״א כמו האופנים ולא יפול בו נקודת חטף קמץ׃

י״ב נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי־כֶתֶם מוֹכִיחַ חָכָם עַל־אׇזֶן שֹׁמַעַת׃

נזם זהב וחלי כתם. עדי קבוצת זהב כמו ותעד נזמה וחליתה (הושע ב) כמו חלאים (שיר ז)׃

כתם. לשון תכשיט זהב וכן כתם פז (שם ה)׃

י״ג כְּצִנַּת־שֶׁלֶג | בְּיוֹם קָצִיר צִיר נֶאֱמָן לְשׁוֹלְחָיו וְנֶפֶשׁ אֲדֹנָיו יָשִׁיב׃ {פ}

כצנת שלג. כקור ימי שלג שאדם מתאוה לו בימי קציר ולא שלג ממש שהשלג לא טוב הוא בשעת קציר׃

י״ד נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אַיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת־שָׁקֶר׃

נשיאים ורוח וגו׳. כאשר יהיה תוחלת שוא כשהשמים מתקשרים בעבים והרוח מנשבת ואדם מצפה שיבא גשם ולא בא והם מצטערים וכלות עיניהם כך איש מתפאר לומר כך וכך צדקה אתן ליד גבאי והוא משקר וכלות עיני עניים למתנתו ואינ׳ באה׃

ט״ו בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יְפֻתֶּה קָצִין וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבֹּר־גֶּרֶם׃

באורך אפים יפותה קצין. בעוד שהקב״ה מאריך אפו ואינו נפרע יתנו לב החוטאים לפתותו בתשובה ותפלה׃

ולשון רכה. בתפלה ותחנונים׃

תשבר גרם. עצם קושי הגזרה:

ט״ז דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ פֶּן־תִּשְׂבָּעֶנּוּ וְהַקֵּאתוֹ:

דבש מצאת וגו׳:

י״ז הוֹקַר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ פֶּן־יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאָךְ:

הוקר רגלך. כשם שאם מצאת דבש והוא מתוק לחכך אתה צריך שלא תאכל ממנו פן תשבענו והקאתו כך הוקר רגלך מבית רעך אע״פ שהוא מקרבך מנע מלבא שם יום פן ישבעך וישנא אותך, ולענין מדרשו אל תהי רגיל לחטוא שוגג ולהביא תמיד חטאות ואשמות לבית ה׳ שנקרא רע לישראל דכתיב זה דודי וזה רעי:

י״ח מֵפִיץ וָחֶרֶב וְחֵץ שָׁנִוּן אִישׁ עָנֶה בְרֵעֵהוּ עֵד שָׁקֶר:

מפיץ וחרב. שם כלי מלחמה:

י״ט שֵׁן רָעָה וְרֶגֶל מוּעָדֶת מִבְטָח בּוֹגֵד בְּיוֹם צָרָה:

שן רעה. רצוצה:

מועדת. כמו ולא מעדו קרסולי (תהילים י״ח:ל״ז):

מבטח בוגד. מכזב בו ביום צרתו כשן רצוצה ומועדת:

כ׳ מַעֲדֵה־בֶגֶד | בְּיוֹם קָרָה חֹמֶץ עַל־נָתֶר וְשָׁר עַל־שִׁרִים עַל לֵב־רָע: {פ}

מעדה בגד ביום קרה. בגד עדים בגד מוסר כלי שהוא ראוי להסירו מעליו לפי שהוא בלוי כדמתרגמינן ויסר ויעדי, וזה פתרונו בגד בלוי הרי הוא ביום קרה כחומץ על נתר. **נתר.** מין אדמה רכה כגון אדמה שלנו הנקרא קרי״א והיו חוקקים אותה ועושין כלים ואם יפול בו חומץ ממסמסו ונשחת. אף **שר בשירים על לב רע.** דומה לשניהם ומה הוא שר בשירים זה המלמד תורה לתלמיד רשע אשר אין בלבו לקיימה:

כ״א אִם־רָעֵב שׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם וְאִם־צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם:

אם רעב שנאך. כמשמעו, ורבותינו פירשוהו על יצר הרע אם רעב הוא ואומר לך להשביעו בעבירות משוך את עצמך לבית המדרש והאכילהו מלחמה של תורה וכן השקהו מים מימיה של תורה:

כ״ב כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל־רֹאשׁוֹ וַיהוָה יְשַׁלֶּם־לָךְ:

כי גחלים. הם לו שאתה חותה ושואב מן המדורה לתת על ראשו:

חותה. כל שאיבת גחלים מתוך ההסק קרי חותה כדאמר לחתות אש מיקוד (ישעיהו ל׳:י״ד):

וה׳ ישלם לך. ישלימנו עמך שלא יתגבר עליך:

כ״ג רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גֶּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתָר:

רוח צפון תחולל גשם. תוליד ותברא את הגשם:

ופנים נזעמים. תחולל לשון סתר לה״ר גורם שיהיו פני הקב״ה נזעמים, וכן דמיון פתרון המקרא רוח צפון עשויה לחולל גשם ולשון סתר עשוי׳ לפנים נזעמים:

כ״ד טוֹב שֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת (מדונים) [מִדְיָנִים] וּבֵית חָבֶר:

טוב שבת על פנת גג. על סלוק השכינה נאמר:

מאשת מדינים. כנסת ישראל שהרשיעו את מעשיה׳ והקניטו להקב״ה:

ובית חבר. בית שחברו בו גלולים לשכינה:

כ״ה מַ֤יִם קָרִ֨ים עַל־נֶ֗פֶשׁ עֲיֵפָ֫ה וּשְׁמוּעָ֥ה טוֹבָ֑ה מֵ֝אֶ֗רֶץ מֶרְחָֽק׃

על נפש עיפה. עשויה להשיב נפש עיפה׃

ושמועה טובה. אף היא שוה להם וכן יעקב ותחי רוח יעקב אביהם (בראשית מ״ה׃כ״ז)׃

כ״ו מַעְיָ֣ן נִרְפָּ֣שׁ וּמָק֣וֹר מָשְׁחָ֑ת צַדִּ֥יק מֹ֝֗ט לִפְנֵ֥י רָשָֽׁע׃

מעין נרפש. עכור ברגלים׃

צדיק מט לפני רשע. כשהצדיק מט לפני הרשע וירא להוכיח על פניו דרכו שנאוי הדבר כמעין נרפש ומקור נשחת׃

כ״ז אָ֭כֶל דְּבַ֣שׁ הַרְבּ֑וֹת לֹא־טֽוֹב וְחֵ֖קֶר כְּבֹדָ֣ם כָּבֽוֹד׃

אכול דבש. לאכול דבש יותר מדאי רמז הדבר לדורש במעשה מרכבה ובמעשה בראשית לגלות לרבים ועמי הארץ מלגלגים על הדברים ושואלים מה למעלה מה למטה׃

וחקר כבודם כבוד. והיכן החקר ראוי להיות בדברי חכמי׳ אשר כבודם כבוד בגזירותיהם יש לשאול מה טעם גזרו כך ולמה סייגו בכל גזירה וגזירה׃

כ״ח עִ֤יר פְּרוּצָ֨ה אֵ֪ין חוֹמָ֡ה אִ֤ישׁ אֲשֶׁ֥ר אֵֽין־מַעְצָ֖ר לְרוּחֽוֹ׃

פרק כ״ו

א׳ כַּשֶּׁ֣לֶג | בַּקַּ֣יִץ וְכַמָּטָ֣ר בַּקָּצִ֑יר כֵּ֥ן לֹא־נָ֝אֲוָ֗ה לִכְסִ֥יל כָּבֽוֹד׃

כשלג בקיץ. בשעה ששוטחין התאנים בחמה ליבשן ולעשות קציעות כדאמר הלחם והקיץ לאכול הנערים (שמואל ב טו)׃

ב׳ כַּצִּפּ֣וֹר לָ֭נוּד כַּדְּר֣וֹר לָעֽוּף כֵּ֣ן קְלָלַ֣ת חִנָּ֑ם (לא) [לָ֝וֹ] תָּבֹֽא׃

כצפור לנוד. שהוא נד וכדרור שהוא חוזר לקנו׃

כן קללת חנם לא תבוא. למי שהוציאה בפיו׃

דרור. הוא עוף הנקרא רונדל״ע בלעז ונקרא דרור שדרה בבית כבשדה׃

ג׳ שׁ֣וֹט לַ֭סּוּס מֶ֣תֶג לַחֲמ֑וֹר וְ֝שֵׁ֗בֶט לְגֵ֣ו כְּסִילִֽים׃

שוט לסוס. הוא עשוי ואף שבט נכון לגו כסילים יסורין מוכנין לרשע׃

ד׳ אַל־תַּ֣עַן כְּ֭סִיל כְּאִוַּלְתּ֑וֹ פֶּן־תִּשְׁוֶ֖ה־לּ֣וֹ גַם־אָֽתָּה׃

אל תען כסיל. בדברי ריב ומצה פן תשוה לו׃

ה׳ עֲנֵ֣ה כְ֭סִיל כְּאִוַּלְתּ֑וֹ פֶּן־יִהְיֶ֖ה חָכָ֣ם בְּעֵינָֽיו׃

ענה כסיל. הבא להסיתך לעבודה זרה הודע לו אולתו׃

פן יהיה חכם בעיניו. וטעם שני פסוקים אלו מפורש בתוכם **אל תען** בדבר שתשוה לו אם תענהו **ענה כסיל** בדבר שאם לא תענהו יהי׳ חכם בעיניו׃

ו׳ מְקַצֵּ֣ה רַגְלַ֭יִם חָמָ֣ס שֹׁתֶ֑ה שֹׁלֵ֖חַ דְּבָרִ֣ים בְּיַד־כְּסִֽיל׃

מקצה רגלים חמס שותה. מי ששולח דברים ביד כסיל הוא מקצה רגלי שלוחים הרבה לחזור ולשלוח לתקן מה שעיות הראשון אשר שלחו בתחלה ושותה חמס שחבירו זועף עליו על שליחות הכסיל׃

ז׳ דַּלְי֣וּ שֹׁקַ֣יִם מִפִּסֵּ֑חַ וּמָשָׁ֖ל בְּפִ֣י כְּסִילִֽים׃

דליו שוקים מפסח. גבהו כמו דלו עיני (ישעיהו ל״ח:י״ד) השוקים של כל אדם נראין לפסח גבוהים ממנו, ודבר זה משל בפי כסיל האומר אותו על לימוד החכמה איך אנו באים ללמוד החכמה נפלאה וגבוהה היא ממנו, המשל אומר דליו שוקים מפסח:

ח׳ כִּצְרוֹר אֲבָן בְּמַרְגֵּמָה כֵּן־נוֹתֵן לִכְסִיל כָּבוֹד׃

במרגמה. פרונדול״א בלעז שאבן שצוררין בו לא להתקיים היא שם שעומד׳ להזרק כך הנותן לכסיל כבוד אינו של קיימא, ורז״ל דרשו על המלמד תורה לתלמיד שאינו הגון שהוא כזורק אבן למרקוליס:

ט׳ חָוֹחַ עָלָה בְיַד־שִׁכּוֹר וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃

חוח עלה ביד שכור. כחוח שהוא נדבק ביד שכור כן המשל האמור למטה נדבק בפי הכסיל להיות להם לחוח ולקוץ מכאיב, ומהו המשל:

י׳ רַב מְחוֹלֵל־כֹּל וְשֹׂכַר כְּסִיל וְשֹׂכַר עֹבְרִים׃

רב מחולל כל. הקב״ה ברא את הכל ודן את הכל ככסיל כחכם אין אנו צריכין לשום חכמה:

ושוכר כסיל. לא כבשר ודם שלא ישכור אלא פועלים בקיאים ולא ישכור אלא העוסקים במלאכתו אבל הקב״ה מחולל כל ושוכר הכסילים ושוכר עובר דרכים הבטלנים מכל מלאכה, ומדרש אגדה ושוכר כסיל מל׳ וסכרו מעינות תהום (בראשית ח׳:ב׳) ולשון עושי שכר (ישעיהו י״ט:י׳) הקב״ה סוכר מזל כסיל המשמש בימות החמה מתשרי ואילך ומאז הוא סוכר וסוגר כל עוברי הים מלילך בו עד הפסח, ובדברי רבי משה ראיתי רב מחולל כל עשיר יש לו פעולות הרב׳ ואם שוכר כסיל במלאכתו הנה הוא כשוכר כל עוברי דרך שרואין בקלקול המלאכה להורות איך יתכן ואיך יש לו לפעול ודבר ריק הוא ואינו ענין כאן:

י״א כַּכֶּלֶב שָׁב עַל־קֵאוֹ כְּסִיל שׁוֹנֶה בְאִוַּלְתּוֹ׃

י״ב רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃

י״ג אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדֶּרֶךְ אַרְיֵה בֵּין הָרְחֹבוֹת׃

י״ד הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל־צִירֶיהָ וְעָצֵל עַל־מִטָּתוֹ׃

ט״ו טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל־פִּיו׃

בצלחת. ביורה חמה נותן ידו מפני הקור:

ט״ז חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם׃

משיבי טעם. חכמים:

י״ז מַחֲזִיק בְּאָזְנֵי־כֶלֶב עֹבֵר מִתְעַבֵּר עַל־רִיב לֹא־לוֹ׃

מחזיק באזני כלב. העובר להתעבר על ריב לא לו הרי הוא כאוחז באזני כלב הגורם שישכנו על חנם:

י״ח כַּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת׃

כמתלהלה. כמתיגע לירות זיקים של אש כמו ובזיקות בערתם (ישעי׳ נ) מל׳ זקוקים דינור, ד״א זיקים פרונזולא״ש מלשון אבני קלע (זכריה ט) וכן בגמרא זיקתא פסיק לן ויורה חצים ומות:

י״ט כֵּן־אִישׁ רִמָּה אֶת־רֵעֵהוּ וְאָמַר הֲלֹא־מְשַׂחֵק אָנִי׃

כן איש רמה. מפתה ומסית את חבירו מדרכי חיים לדרכי מות וכשחבירו מרגיש שהוא מתעה אותו אומר מצחק אני:

כ׳ בְּאֶפֶס עֵצִים תִּכְבֶּה־אֵשׁ וּבְאֵין נִרְגָּן יִשְׁתֹּק מָדוֹן׃

באפס עצים. כלומר שני דברים אלו שוין כשם שבאפס עצים תכבה אש כך באין נרגן של לה״ר המסכסך בעלי ריב ישתוק מדון:

כ״א פֶּתַח לַגְּחָלִים וְעֵצִים לָאֵשׁ וְאִישׁ (מדונים) [מְרִיבָנִים] לְחַרְחַר־רִיב׃ {פ}

פתח לגחלים ועצים לאש. פתח של אש עשוי להבעיר גחלים עמומות ועצים עשוין להסיק אש ואיש מדון לחרחב ריב׃

כ״ב דִּבְרֵי רַגָּן כְּמִתְלַהֲמִים וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן׃

כמתלהמים. ל׳ מתלחמים ורז״ל פרשו כמתלהמים כמת להם דברי המרגלים היו להם למיתה׃

חדרי בטן. היא מיתת הדרוקן׃

כ״ג כֶּסֶף סְיגִים מְצֻפֶּה עַל־חֶרֶשׂ שְׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֵב־רָע׃

מצופה על חרש. כסיגי כסף המדובקים על החרש שצורפין אותו בו והוא מבהיק כאלו הוא כסף ואין בו תועלת כן שפתים דולקים ולב רע הרודפים אחר הבריות להסיתם בחלקות ומדברים אחד בפה ואחד בלב׃

ולב רע. נראין כאוהבין והם אויבים׃

דולקים. כמו דלקת אחרי (בראשית לא)׃

כ״ד בְּשְׂפָתָו יְנַכֶּר שׂוֹנֵא וּבְקִרְבּוֹ יָשִׁית מִרְמָה׃

ינכר שונא. בדבורו מתנכר השונא שלא יכירו שהוא שונא, דישקנוייש״ט בלעז׃

כ״ה כִּי־יְחַנֵּן קוֹלוֹ אַל־תַּאֲמֶן־בּוֹ כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ׃

כ״ו תְּכַסֶּה שִׂנְאָה בְּמַשָּׂאוֹן תִּגָּלֶה רָעָתוֹ בְקָהָל׃

תכסה שנאה. העוש׳ מעשיו במחשך ומכסה במשאון שהוא חושך (ס״א שואת חשך) את הדבר השנאוי להקב״ה סוף שהקב״ה מגלה רעתו בקהל שיכירו בו שהוא רשע׃

כ״ז כֹּרֶה־שַׁחַת בָּהּ יִפֹּול וְגוֹלֵל אֶבֶן אֵלָיו תָּשׁוּב׃

כורה שחת. כגון בלעם שהשיא עצה לבלק על ישראל והפיל מהם כ״ד אלף ובא למדין לתבוע שכרו ונהרג ביד ישראל׃

וגולל. כלומר סופו של המעמיד מכשול שיכשל בו׃

וגולל אבן. מגללו ממקום למקום שיכשלו בו בני אדם, ואגדה פותרו באבימלך שהרג שבעים אחיו על אבן אחת וסוף מת באבן שנאמר ותשלך אשה אחת פלח רכב ותרץ גלגלתו וגו׳ (שופטים ט׳:נ״ג)׃

כ״ח לְשׁוֹן־שֶׁקֶר יִשְׂנָא דַכָּיו וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה׃

ישנא דכיו. מי שמקבל לשון הרע שונא את הנדכאים תחתיו שכן על לשון הרע רדף שאול לדוד והרג נוב׃

ופה חלק. פה של חלקלקות׃

יעשה מדחה. עושה דיחוי שדוחה את מקבלו מעל הקב״ה׃

פרק כ״ז

א׳ אַל־תִּתְהַלֵּל בְּיוֹם מָחָר כִּי לֹא־תֵדַע מַה־יֵּלֶד יוֹם׃

אל תתהלל. אל תתפאר עכשיו בדבר שעתיד להיות ליום מחר׃

כי לא תדע מה ילד יום. שמא היום יולד שום רעה שיבטל מחשבות מחר׃

ב׳ יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא־פִיךָ נָכְרִי וְאַל־שְׂפָתֶיךָ׃

ג׳ כִּבְד־אַבָן וְנָטֶל הַחוֹל וְכַעַס אֱוִיל כְּבֵדִ מִשְׁנֵיהֶם׃

ונטל. משא׃

וכעס אויל. שהאויל מכעיס להקב״ה גורם להביא כעס לעולם׃

ד׳ אַכְזְריּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף אָף וּמִי יַעֲמד לִפְנֵי קִנְאָה׃

ושטף אף, ומי יעמוד. לפני קנאתו של קנא ונקם׃

ה׳ טוֹבָה תּוֹכַחַת מְגֻלָּה מֵאַהֲבָה מְסֻתָּרֶת׃

ו׳ נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא׃

ונעתרות. ל׳ גודל כמו העתרת׳ עלי (יחזקאל לה)׃

ז׳ נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה כָּל־מַר מָתוֹק׃

תבוס נופת. תרמוס ברגל כמו יבוס קמינו (תהלים נד)׃

כל מר מתוק. כל דבר מר מתוק לה, ויש לפותרו בתלמוד תורה המראה א״ע כשבע שאינו מתאוה לדברי תורה לתאות נפש **תבוס נופת.** אף הטעמים המיושבים על הלב אינם חשובים עליו והמתאוה לה אפי׳ דברים הבאים לו במרירות וביגיעה הם מתוקים לו׃

ח׳ כַּצִפּוֹר נוֹדֶדֶת מִן־קִנָּהּ כֵּן־אִישׁ נוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ׃

נודדת מן קנה. שהולכת ומטלטלת כן האיש הנודד ממקומו ת״ח הנודד מן הלמוד מלחזור על גרסתו׃

ט׳ שֶׁמֶן וְקְטֹרֶת יְשַׂמַּח־לֵב וּמֶתֶק רֵעֵהוּ מֵעֲצַת־נָפֶשׁ׃

שמן וקטרת. ריח שמן אפרסמון וריח קטרת משמחין לב׃

ומתק רעהו מעצת נפש. מי שחברו מקרבו וממתק לו בדבריו הוא טוב ממה שנפשו יועצתו, ד״א ומתק רעהו המכשיר מעשיו שהן מתוקין להקב״ה טוב לו ממה שהוא ממלא תאות לבו׃

י׳ רֵעֲךָ (ורעה) [וְרֵעַ] אָבִיךָ אַל־תַּעֲזֹב וּבֵית אָחִיךָ אַל־תָּבוֹא בְּיוֹם אֵידֶךָ טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאָח רָחוֹק׃

רעך. ורע אביך הקב״ה שנקרא רע לישראל ורע אביך שחיבב את אבותיך׃

אל תעזב. אם עזבת יבא עליך פורענות׃

ובית אחיך. אל תבטח בבני עשו וישמעאל שיקרבוך מצינו כשגלו ישראל לבבל היו אומרים למוליכיהם בקולר בבקשה מכם הוליכונו בדרך אחינו בני עשו וישמעא׳ והיו בני ישמעאל יוצאים לקראתם ומקדמין אותם במיני מלוחים ונודות נפוחים׃

מאח רחוק. טוב שישכון ביניכם הקרוב לקוראיו משתבואו אצל אח שנתרחק לאמור יקרבו ימי אבל אבי וגו׳׃

י״א חֲכָם בְּנִי וְשַׂמַּח לִבִּי וְאָשִׁיבָה חֹרְפִי דָּבָר׃

חכם בני. התחכם בני׃

ושמח לבי. ותהא לבי שמח בך׃

י״ב עָרוּם | רָאָה רָעָה נִסְתָּר פְּתָאיִם עָבְרוּ נֶעֱנָשׁוּ׃

ערום ראה רעה. רואה פורענות הבאה על הארץ ונסתר הימנה שמשך ידו מן העבירה ופתאים לא נסתרו אלא עברו בדרך רעה׃

ונענשו. ונפסדו׃

י״ג קַח־בִּגְדוֹ כִּי־עָרַב זָר וּבְעַד נָכְרִיָּה חַבְלֵהוּ׃

כי ערב זר. אדם שנעשה ערב גורם שאמר הדיין למלוה קח בגדו:

י״ד מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ | בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים קְלָלָה תֵּחָשֵׁב לוֹ:

מברך רעהו. יש משבח את חבירו יום יום והברכה נהפכ׳ לקללה שאומרים עליו שהוא וותרן בממונו ועשיר והכל באין ושואלין ממנו והמלכות מתגרת בו לגבו׳ ממון כך נדרש במסכת ערכין, ועוד יש במדרש רבי תנחומא כנגד בלעם שהיה מברך את ישראל בקול רם שנאמר וישא משלו וגו׳ (מדבר כג) ל׳ נשיאות קול וסופו יעץ להחטיאם:

ט״ו דֶּלֶף טוֹרֵד בְּיוֹם סַגְרִיר וְאֵשֶׁת (מדונים) [מַדְיָנִים] נִשְׁתָּוָה:

דלף טורד. גשם הנוטף מן הגג לתוך הבית וטורד את בני הבית:

ביום סגריר. יום הגשם שהכל נסגרים בבתיהם:

ואשת. מדינים נשתוה שניהם שוין:

ט״ז צוֹפְנֶיהָ צָפַן־רוּחַ וְשֶׁמֶן יְמִינוֹ יִקְרָא:

צופניה צפן רוח. מי שסבור לשומרה מתזנותיה צפונת רוח הוא כשם שאי אפשר לצפון הרוח כן היא לא תצפנה:

ושמן ימינו יקרא. קורא הוא הצרעת לבוא עליו עד שיגרשנה כמצורע המטהר בשמן בבהן ידו הימנית:

י״ז בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד ׀ וְאִישׁ יָחַד פְּנֵי־רֵעֵהוּ:

יחד פני רעהו. יחד ת״ח מחדדין זה לזה בהלכה:

י״ח נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ וְשֹׁמֵר אֲדֹנָיו יְכֻבָּד:

יאכל פריה. וכן שומר אדוניו יכובד, ויאכל פרי מעלליו:

י״ט כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב־הָאָדָם לָאָדָם:

כמים. הללו הפנים שאתה מראה לתוכן הן מראות לך:

כן לב האדם לאדם. חברו לפי מה שאדם יודע שחבירו אוהבו כן הוא מראה לו פנים:

כ׳ שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן לֹא תִשְׂבַּעְנָה וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה:

שאול ואבדה. לא תשבענה מלקבל את הרשעים לתוכם כשם שעיני האדם רשע לא תשבענה מלשוט אחר יצר הרע מלמלאות תאותו:

כ״א מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב ׀ וְאִישׁ לְפִי מַהֲלָלוֹ:

מצרף. כלי עשוי לצרוף כסף והכור עשוי לבחון זהב ואיש נצרף ומתחשב לפי מהללו ע״י שהבריות מהללות אותו במעשיו הטובים נבחן לרבים אם טוב אם רע:

כ״ב אִם־תְּכַתֵּשׁ־אֶת־הָאֱוִיל ׀ בַּמכתש (בַּמַּכְתֵּשׁ) בְּתוֹךְ הָרִיפוֹת בָּעֲלִי לֹא־תָסוּר מֶעָלָיו אִוַּלְתּוֹ: {פ}

הריפות. חטים הנידוכים במכתש:

מכתש. אסיתא מורטיו״ר בלעז:

בעלי. הוא בוכנא פולין מורטר״ו בלעז על שם שמעלין אותו ומכין בו תמיד נקרא עלי:

כ״ג יָדַע תֵּדַע פְּנֵי צֹאנֶךָ שִׁית לִבְּךָ לַעֲדָרִים:

פני צאנך. אל יקלו בעיניך להתבונן בם תמיד מה הם צריכים:

כ״ד כִּי לֹא לְעוֹלָם חֹסֶן וְאִם־נֵזֶר לְדֹר (דור) [וָדוֹר]:

כי לא לעולם חוסן. שאם אתה עשיר בכסף ובזהב שמא לא יתקיים לעולם לכך אל תבזה דברים קטנים שלך:

כ״ה גְּלָה חָצִיר וְנִרְאָה־דֶּשֶׁא וְנֶאֱסְפוּ עִשְׂבוֹת הָרִים:

גלה חציר. כשגלה החציר בימי ניסן ויראה הדשא ונאספו עשבים לצמוח אז ייטיב לך שיהיו גזותיהם של כבשים ללבושך:

כ״ו כְּבָשִׂים לִלְבוּשֶׁךָ וּמְחִיר שָׂדֶה עַתּוּדִים:

ומחיר שדה. ישוו לך העתודים כי תאכל הבשר ותמכור העורות:

כ״ז וְדֵי | חֲלֵב עִזִּים לַלַחְמְךָ לְלֶחֶם בֵּיתֶךָ וְחַיִּים לְנַעֲרוֹתָיְךָ:

ודי. פרנסתך:

ללחמך וללחם ביתך. תסתפק בחלב העזים הרי מליצתו, והמשל כן הוא, פני צאנך הרב המתמנה על הצבור ישאם בחיקו וינהלם לאט, כי לא לעולם חסן, ובזאת יאכל פירות והקרן קיימת:

גלה חציר. כשיתפשטו שמועותיו ותגדל התורה על ידו אז יהיו הכבשים האלה לבושו יהיו התלמידים לו לשם ולבוש הוד והדר:

פרק כ״ח

א׳ נָס וְאֵין־רֹדֵף רָשָׁע וְצַדִּיקִים כְּכְפִיר יִבְטָח:

נסו ואין רודף רשע. נסו הרשעים כשיבא אידם ויפלו בדבר קל מאין רודף:

וצדיקים. אמיץ לבם בהקב״ה **ככפיר** אשר יבטח בגבורתו:

ב׳ בְּפֶשַׁע אֶרֶץ רַבִּים שָׂרֶיהָ וּבְאָדָם מֵבִין יֹדֵעַ כֵּן יַאֲרִיךְ:

בפשע ארץ רבים שריה. שזהו פורענות לארץ בהיות שריה רבים הרודפי׳ רק אחר בצעם:

ובאדם מבין. ובשביל אדם מבין יתארך הפורענות מלבוא:

ג׳ גֶּבֶר־רָשׁ וְעֹשֵׁק דַּלִּים מָטָר סָחֵף וְאֵין לָחֶם:

גבר רש. דיין עם הארץ:

עושק דלים. בדין על שאינו מתון בדין הרי הוא כמטר הסוחף את השדה ואין עושה פירות:

סוחף. שוטף ובמשנה נסתחפה שדהו וכן נסחף אבירך (ירמיהו מ״ו:ט״ו) נשטפו ומעדו וכשלו:

ד׳ עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע וְשֹׁמְרֵי תוֹרָה יִתְגָּרוּ בָם: {פ}

ה׳ אַנְשֵׁי־רָע לֹא־יָבִינוּ מִשְׁפָּט וּמְבַקְשֵׁי יְהוָה יָבִינוּ כֹל:

אנשי רע לא יבינו משפט. אינם משימים לב לפורעניות העתיד׳ שיתבוננו בה וישובו מדרכם וינצלו:

ומבקשי ה׳ יבינו כל. טובה ורעה, משפט, יושטיצ״א בלע״ז כך פירש רבי תנחומא על דור המבול:

ו׳ טוֹב־רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מְעֻקַּשׁ דַּרְכַּיִם וְהוּא עָשִׁיר:

טוב רש. אף עני שבתורה:

והולך בתומו. במעשים טובים:

ז׳ נוֹצֵר תּוֹרָה בֵּן מֵבִין וְרוֹעֶה זוֹלְלִים יַכְלִים אָבִיו:

ורועה זוללים. מחבר לו זוללים והוא ל׳ רעים:

ח׳ מַרְבֶּה הוֹנוֹ בְּנָשֶׁךְ (ובתרבית) [וְתַרְבִּית] לְחוֹנֵן דַּלִּים יְקַבְּצֶנּוּ׃

מרבה הונו בנשך. ותרבית לחונן דלים הרשות שומעין עליו שהוא מתעשר בלא משפט ונוטלין ממונו ובונין בו גשרים ומתקנין בו הדרכים וזהו חנינת דלים כך דרשו רבי תנחומא׃

ט׳ מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה גַּם תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה׃

י׳ מַשְׁגֶּה יְשָׁרִים | בְּדֶרֶךְ רָע בְּשִׁחוּתוֹ הוּא־יִפּוֹל וּתְמִימִים יִנְחֲלוּ־טוֹב׃ {פ}

בשחותו. מל׳ שחת׃

י״א חָכָם בְּעֵינָיו אִישׁ עָשִׁיר וְדַל מֵבִין יַחְקָרֶנּוּ׃

איש עשיר ודל מבין. כנגד רב ותלמיד הוא מדבר שהתלמיד חוקר ועל ידו הרב מתחכם׃

י״ב בַּעֲלֹץ צַדִּיקִים רַבָּה תִּפְאָרֶת וּבְקוּם רְשָׁעִים יֵחָפֵשׂ אָדָם׃

יחופש אדם. יתחפש בכל מיני עלילות׃

י״ג מְכַסֶּה פְשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם׃

ומודה ועוזב. מודה פשעיו ועוזבם משוב בם עוד׃

י״ד אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה׃

מפחד תמיד. דואג מעונש ובכך מתרחק מעבירה׃

ט״ו אֲרִי־נֹהֵם וְדֹב שׁוֹקֵק מוֹשֵׁל רָשָׁע עַל עַם־דָּל׃

ארי נוהם. הוא להם׃

ודוב שוקק. נהימה לארי ושקיקה לדוב שניהם לשון צעקה׃

ט״ז נָגִיד חָסַר תְּבוּנוֹת וְרַב מַעֲשַׁקּוֹת (שנאי) [שֹׂנֵא] בֶּצַע יַאֲרִיךְ יָמִים׃ {פ}

חסר תבונות. מתוך שהוא חסר תבונה הוא רב מעשקות כי אינו נותן לב על חייו ומרבה לעשוק שהרי השונא בצע יאריך ימים׃

י״ז אָדָם עָשֵׁק בְּדַם־נָפֶשׁ עַד־בּוֹר יָנוּס אַל־יִתְמְכוּ־בוֹ׃

אדם עשוק בדם נפש. (שיש עליו עושק דם) הוא המחטיא את חבירו ואבדה נפשו על ידו׃

עד בור ינוס. עד יום מותו ינוס לעזרה שיתכפר לו׃

ואל יתמכו בו. משמים להספיק בידו לשוב שלא יהא הוא בגן עדן ותלמידו בגיהנם כך נדרש במס׳ יומא׃

י״ח הוֹלֵךְ תָּמִים יִוָּשֵׁעַ וְנֶעְקַשׁ דְּרָכַיִם יִפּוֹל בְּאַחַת׃

יפול באחת. ברעה אחת ואין תקומה למפלתו׃

י״ט עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים יִשְׂבַּע־רִישׁ׃

ישבע ריש. עניות׃

כ׳ אִישׁ אֱמוּנוֹת רַב־בְּרָכוֹת וְאָץ לְהַעֲשִׁיר לֹא יִנָּקֶה׃

איש אמונות. הנותן מעשרותיו באמונה שאין עד בדבר אלא הקב״ה רואה ומרבה לו ברכה׃

ואץ להעשיר. דוחק השעה להתעשר בשל עניים׃

כ״א הַכֵּר־פָּנִים לֹא־טוֹב וְעַל־פַּת־לֶחֶם יִפְשַׁע־גָּבֶר׃

יפשע גבר. המטה משפט׃

כ״ב נָבְהָל־לַהוֹן אִישׁ רַע עַיִן וְלֹא־יֵדַע כִּי־חֶסֶר יְבֹאֶנּוּ׃

נבהל להון. ממהר להרבות הון וגוזל תרומותיו ומעשרותיו׃

כי חסר יבואנו. חסרון יבא לו שהמארה משתלחת במעש׳ ידיו׃

כ״ג מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרֵי חֵן יִמְצָא מִמַּחֲלִיק לָשׁוֹן׃

מוכיח אדם וגו׳. על עבירות שבידו ומפרישו מהם׃

אחרי חן. לאחר זמן חן ימצא בעיניו יותר ממחליק לשון, מצינו בבראשית רבה כל מקום שנאמר אחרי אינו אלא מופלג, אחר, סמוך, בתנחומא על אלה הדברים **מוכיח אדם אחרי**, זה משה שהוכיח את ישראל אחר הקב״ה שנקראו אדם שנא׳ (יחזק׳ לד) אדם אתם ונאמר בו כי מצאת חן בעיני (שמות לג) **ממחליק לשון** זה בלעם האומר לישראל דברים מתוקנים מה טובו אהליך יעקב (מדבר כ״ו) משה מכריז השמרו לכם פן יפתה ובלעם מכריז ומחניף עשו תאותכם ואינו מקפיד לא איש אל ויכזב באומו׳ אבל בכם אומ׳ ולא יעשה ושלמה צוח על שניה׳ נאמני׳ פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (לעיל כז)׃

כ״ד גּוֹזֵל | אָבִיו וְאִמּוֹ וְאֹמֵר אֵין־פֶּשַׁע חָבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית׃

גוזל אביו. הקב״ה׃

ואמו. כנסת ישראל המחטיא את הרבי׳ שגוזל הקב״ה מפריד ממנו בניו וגוזל מהם טובה׃

משחית. ירבעם׃

כ״ה רְחַב־נֶפֶשׁ יְגָרֶה מָדוֹן וּבֹטֵחַ עַל־יְהוָה יְדֻשָּׁן׃

רחב נפש. להשיג כל תאותו׃

יגרה מדון. מגרה עליו מדת הדין׃

כ״ו בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כְסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחָכְמָה הוּא יִמָּלֵט׃

כ״ז נוֹתֵן לָרָשׁ אֵין מַחְסוֹר וּמַעְלִים עֵינָיו רַב־מְאֵרוֹת׃

נותן לרש. צדקה׃

(אין מחסור להרבות לו צדקה סא״א), וכן הרב שאינו מונע תורה מפי התלמיד׃

כ״ח בְּקוּם רְשָׁעִים יִסָּתֵר אָדָם וְ֝בְאָבְדָם יִרְבּוּ צַדִּיקִים׃

פרק כ״ט

א׳ אִישׁ תּוֹכָחוֹת מַקְשֶׁה־עֹרֶף פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא׃

מקשה עורף. מלשמוע׃

פתע ישבר. מהר ישבר׃

ב׳ בִּרְבוֹת צַדִּיקִים יִשְׂמַח הָעָם וּבִמְשֹׁל רָשָׁע יֵאָנַח עָם׃

ג׳ אִישׁ־אֹהֵב חָכְמָה יְשַׂמַּח אָבִיו וְרֹעֵה זוֹנוֹת יְאַבֵּד־הוֹן׃

ורועה. מחבר לו זונות ורבותינו אמרו האומר שמועה זו נאה אשננה וזו אינה נאה לא אשננה וסיוע במקרא שאין זונות במקרא מלא אלא זה בלבד:

ד׳ מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ וְאִישׁ תְּרוּמוֹת יֶהֶרְסֶנָּה:

יעמיד ארץ. אם שופט אמת הוא יעמיד ארץ:

ואיש תרומות. איש גאות שאינו חש להיות מתון בדין ורבותינו אמרו אם הדיין דומה למי שאינו צריך לקנות אוהבים וליקח שוחד הוא יעמיד ארץ ואם דומה לכהן השואל תרומות על הגרנות הוא יהרסנה:

ה׳ גֶּבֶר מַחֲלִיק עַל־רֵעֵהוּ רֶשֶׁת פּוֹרֶשֶׂת עַל־פְּעָמָיו:

מחליק. מדבר חלקות:

ו׳ בְּפֶשַׁע אִישׁ רָע מוֹקֵשׁ וְצַדִּיק יָרוֹן וְשָׂמֵחַ:

בפשע איש רע. יבא מוקש:

וצדיק. שלא הלך בדרכיו ירון ושמח:

ז׳ יֹדֵעַ צַדִּיק דִּין דַּלִּים רָשָׁע לֹא־יָבִין דָּעַת:

דין דלים. ייסורי דלים ומה הם צריכים ונותן להם לב:

ח׳ אַנְשֵׁי לָצוֹן יָפִיחוּ קִרְיָה וַחֲכָמִים יָשִׁיבוּ אָף:

יפיחו. ילהיבו כלהבת אש הנפוח ברוח:

ט׳ אִישׁ־חָכָם נִשְׁפָּט אֶת־אִישׁ אֱוִיל וְרָגַז וְשָׂחַק וְאֵין נָחַת:

איש חכם נשפט. מתוכח עם האויל:

ואין נחת. בין מראה לו פנים זעופו׳ בין שמראהו פנים שוחקו׳ אין נחת לא בזו ולא בזו אינו מוצא קורת רוח מצינו באמציה שהראה לו הקב״ה פנים שוחקות ומסר בידו אדום ובשובו מהכות (ד״ה ב כה) ויבא את אלהיהם ולהם השתחוה לאחז הראה הקב״ה פנים זועפות ומסרו ביד מלכי ארם ויזבח לאלהי דמשק כי אמר אלהי ארם מעזרים להם:

י׳ אַנְשֵׁי דָמִים יִשְׂנְאוּ־תָם וְיִשָׁרִים יְבַקְשׁוּ נַפְשׁוֹ:

יבקשו נפשו. ל׳ חבה ונראה שכן הוא כמה שאמר דוד לאביתר (שמואל א כ״ב:כ״ג) אשר יבקש את נפשי יבקש את נפשך מי שיגמול לי חסד יגמול לך ואין הפותרים מודים לי:

י״א כָּל־רוּחוֹ יוֹצִיא כְסִיל וְחָכָם בְּאָחוֹר יְשַׁבְּחֶנָּה:

באחור ישבחנה. כשיוציא הכסיל כל רוחו בא החכם וישפילנו במענה לשונו ודומה לו משביח שאון ימים (תהילים ס״ה:ח׳) בשוא גליו אתה תשבחם (שם פט):

י״ב מָשָׁל מַקְשִׁיב עַל־דִּבְרֵי־שֶׁקֶר כָּל־מְשָׁרְתָיו רְשָׁעִים:

י״ג רָשׁ וְאִישׁ תְּכָכִים נִפְגָּשׁוּ מְאִיר־עֵינֵי שְׁנֵיהֶם יְהוָה:

ואיש תככים. איש מזימות בעל תורה, ורבותינו (תמורה טז ויקרא רבה פ׳ ל״ד) פירשו תלמיד שאמר לרב השניני פרק א׳ ומלמדו:

י״ד מֵלֶךְ שׁוֹפֵט בֶּאֱמֶת דַּלִּים כִּסְאוֹ לָעַד יִכּוֹן:

ט״ו שֵׁבֶט וְתוֹכַחַת יִתֵּן חָכְמָה וְנַעַר מְשֻׁלָּח מֵבִישׁ אִמּוֹ:

ונער משולח. ששלחו אביו ללכת בדרכי לבו סופו מביש אמו ישמעאל על שהיה רשע גרם לשרה שאמרה לאברהם גרש את האמה וגומר (בראשית כ״א:י׳):

ט״ז בְּרֵכוֹת רָשָׁעִים יִרְבֶּה־פָּשַׁע וְצַדִּיקִים בְּמַפַלְתָּם יִרְאוּ׃

י״ז יַפֵּר בְּנְךָ וְיִינִיחֶךָ וְיִתֵּן מַעֲדַנִּים לְנַפְשֶׁךָ׃ {פ}

י״ח בְּאֵין חָזוֹן יִפָּרַע עָם וְשֹׁמֵר תּוֹרָה אַשְׁרֵהוּ׃

באין חזון יפרע עם. כשגורמין ישראל שהנבואה מסתלקת מהם ע״י שהם מלעיבי׳ בנביאים יפרצו בם פרצו׳ ויוצאין לתרבות רעה׃

י״ט בְּדְבָרִים לֹא־יִוָּסֵר עֶבֶד כִּי־יָבִין וְאֵין מַעֲנֶה׃

כי יבין ואין מענה. כיון שרואהו שמוכיחו שותק והוא חוזר ומקלקל לכך צריך ליסרו במכות ועונשין ולא דבר עם עבד ממש אלא על כל הממרי׳ דברי השופטים׃

כ׳ חָזִיתָ אִישׁ אָץ בִּדְבָרָיו תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃

אץ בדבריו. ממהר ונבהל להשיב׃

תקוה לכסיל ממנו. יש לכסיל תקוה יותר ממנו׃

כ״א מְפַנֵּק מִנֹּעַר עַבְדּוֹ וְאַחֲרִיתוֹ יִהְיֶה מָנוֹן׃

מפנק מנער עבדו. יצר הרע׃

מנון. שליט וכן לפני שמש ינון שמו (תהילים ע״ב:י״ז) וכן כל נין שבמקרא שהנין קם תחת אביו לשלוט בנכסיו׃

כ״ב אִישׁ־אַף יְגָרֶה מָדוֹן וּבַעַל חֵמָה רַב־פָּשַׁע׃

איש אף יגרה מדון. כמשמעו מדון מדת הדין׃

כ״ג גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ וּשְׁפַל־רוּחַ יִתְמֹךְ כָּבוֹד׃

יתמוך כבוד. יקרב אל הכבוד ותומך בו תמיד׃

כ״ד חוֹלֵק עִם־גַּנָּב שׂוֹנֵא נַפְשׁוֹ אָלָה יִשְׁמַע וְלֹא יַגִּיד׃

אלה ישמע. שמשביעין אותו אם ראית פלוני שגנב לי כך וכך ומתוך שהוא חולק עמו אינו מגיד׃

כ״ה חֶרְדַּת אָדָם יִתֵּן מוֹקֵשׁ וּבוֹטֵחַ בַּיהוָה יְשֻׂגָּב׃

חרדת אדם יתן מוקש. מסורס הוא מוקש עבירה יתן חרדה לאדם ד״א כמשמעו מתוך שאדם צר עין וחרד אם יעשה צדקה יצטרך אל הבריות חרדה זו תתן לו מוקש, והראשון נוח לי׃

כ״ו רַבִּים מְבַקְשִׁים פְּנֵי־מוֹשֵׁל וּמֵיְהוָה מִשְׁפַּט־אִישׁ׃

פני מושל. לדון לפניו׃

ומה׳ משפט איש. אם יזכה או אם יתחייב ובמושלים דבר הכתוב׃

כ״ז תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל וְתוֹעֲבַת רָשָׁע יְשַׁר־דָּרֶךְ׃ {פ}

ישר דרך. אדם שהוא ישר בדרכיו׃

פרק ל׳

א׳ דִּבְרֵי | אָגוּר בִּן־יָקֶה הַמַּשָּׂא נְאֻם הַגֶּבֶר לְאִיתִיאֵל לְאִיתִיאֵל וְאָכָל׃

אגור בן יקה. דברי שלמה שאגר את הבינה והקיאה כך פירשוהו חכמי׳׃

המשא. נבואה זו אמר על כן׃

נאם הגבר לאיתיאל. אמר הגבר זה שלמה המשא הזה על עצמו בשביל איתיאל על שסמך על חכמתו להרבות זהב וסוסים ונשים שהוזהר מלהרבות וכן אמר איתיאל ואוכל ארבה נשים ולא יסורו את לבבי ארבה זהב ולא אסור ארבה סוסים ולא אשוב את העם מצרימה׃

לאיתיאל ואוכל. בשביל שאמר אתי אל ואוכל לעשות ולא אכשל, לאיתיאל, על איתיאל כמו ואמר פרעה לבני ישראל, על בני ישראל׃

ב׳ כִּי בַעַר אָנֹכִי מֵאִישׁ וְלֹא־בִינַת אָדָם לִי׃

כי בער אנכי. על שסמכתי על חכמתי בדבר שהקב״ה דאג שמא יבוא לידי עבירה׃

ג׳ וְלֹא־לָמַדְתִּי חָכְמָה וְדַעַת קְדֹשִׁים אֵדָע׃

ולא למדתי חכמה. ולא דעת קדושים ידעתי, שגרעתי או הוספתי על דברי משה׃

ד׳ מִי עָלָה־שָׁמַיִם | וַיֵּרַד מִי אָסַף־רוּחַ | בְּחָפְנָיו מִי צָרַר־מָיִם | בַּשִּׂמְלָה מִי הֵקִים כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ מַה־שְּׁמוֹ וּמָה־שֵּׁם־בְּנוֹ כִּי תֵדָע׃

מי עלה שמים. כמשה׃

מי אסף רוח. פיח הכבשן׃

מי צרר מים. קפאו תהומות (שמות ט״ו:ח׳) נצבו כמו נד (שם) בתפלתו של משה׃

מי הקים. את המשכן שבהקמתו נתבססו כל אפסי ארץ כך נדרש בפסיקתא׃

מה שמו ומה שם בנו. אם תאמר כבר היה דוגמתו אמור מה שם בנו איזו משפחה יצאה ממנו ונדע מי הוא׃

כי תדע. אם תדע מי הוא ואיך לא יראת לעבור על דבריו׃

ה׳ כָּל־אִמְרַת אֱלוֹהַּ צְרוּפָה מָגֵן הוּא לַחֹסִים בּוֹ׃

כל אמרת אלוה צרופה. מזוקקה ולא כתב דבר שלא לצורך והיה לי ליזהר׃

ו׳ אַל־תּוֹסֵף עַל־דְּבָרָיו פֶּן־יוֹכִיחַ בְּךָ וְנִכְזָבְתָּ׃ {פ}

פן יוכיח בך ונכזבת. יוכיח על פניך שע״י תוספתך אתה בא לידי עבירה וכ״ש אם תגרע׃

ז׳ שְׁתַּיִם שָׁאַלְתִּי מֵאִתָּךְ אַל־תִּמְנַע מִמֶּנִּי בְּטֶרֶם אָמוּת׃

שתים שאלתי מאתך. עכשיו מדבר לפני הקב״ה׃

ח׳ שָׁוְא | וּדְבַר־כָּזָב הַרְחֵק מִמֶּנִּי רֵאשׁ וָעֹשֶׁר אַל־תִּתֶּן־לִי הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי׃

ראש. דלות׃

הטריפני. ל׳ מזון וכן טרף נתן ליראיו (תהילים קי״א:ה׳)׃

ט׳ פֶּן־אֶשְׂבַּע | וְכִחַשְׁתִּי וְאָמַרְתִּי מִי־יְהוָה וּפֶן־אִוָּרֵשׁ וְגָנַבְתִּי וְתָפַשְׂתִּי שֵׁם אֱלֹהָי׃ {פ}

פן אשבע. מתוך עושר וכחשתי בהקב״ה מרוב גאוה ומהו הכחשה׃

ואמרתי מי ה׳. כלומר אין אלהים׃

ותפשתי שם אלהי. להרגיל להשבע בו לשקר׃

י׳ אַל־תַּלְשֵׁן עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָו פֶּן־יְקַלֶּלְךָ וְאָשַׁמְתָּ׃

אל תלשן עבד. אל תמסור דין על אדם לצעוק עליו להקב״ה ואפי׳ הוא רשע אשר אביו יקלל וכל התועבות האמורות כאן בו, וראיה לדבר מהושע בן בארי כדאיתא בפסחים בפ׳ האשה שהלשין את ישראל ואמר החליפם באומה אחרת אמר לו הקב״ה קח לך אשת זנונים (הושע א׳:ב׳):

י״א דּוֹר אָבִיו יְקַלֵּל וְאֶת־אִמּוֹ לֹא יְבָרֵךְ׃

י״ב דּוֹר טָהוֹר בְּעֵינָיו וְלֹא רָחַץ׃

י״ג דּוֹר מָה־רָמוּ עֵינָיו וְעַפְעַפָּיו יִנָּשֵׂאוּ׃

דור מה רמו עיניו. זה גסות הרוח׃

י״ד דּוֹר | חַרְבוֹת שִׁנָּיו וּמַאֲכָלוֹת מְתַלְּעֹתָיו לֶאֱכֹל עֲנִיִּים מֵאֶרֶץ וְאֶבְיוֹנִים מֵאָדָם׃ {פ}

דור חרבות שיניו. החיצונות׃

מתלעותיו. שניו הפנימיות׃

ומאכלות. סכינים׃

ט״ו לָעֲלוּקָה | שְׁתֵּי בָנוֹת הַב | הַב שְׁלוֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה אַרְבַּע לֹא־אָמְרוּ הוֹן׃

לעלוקה. מנחם פתר לעלוקה כמשמעו למדנו שהוא ערבי והפותרים אומרים שהוא לשון שאול ומורד וכן במדרש תהלים למדנו כן שפותר שתי בנות גן עדן וגיהנם זו אומרת תנו לי צדיקי׳ וזו אומרת תנו לי רשעי׳׃

ארבע לא אמרו הון. הרבה יש לנו׃

ט״ז שְׁאוֹל וְעָצָר רָחַם אֶרֶץ לֹא־שָׂבְעָה מַּיִם וְאֵשׁ לֹא־אָמְרָה הוֹן׃

ועוצר רחם. תשמיש׃

י״ז עַיִן | תַּלְעַג לְאָב וּתְבֶז לִיקְהַת־אֵם יִקְּרוּהָ עׇרְבֵי־נָחַל וְיֹאכְלוּהָ בְּנֵי־נָשֶׁר׃ {פ}

ליקהת אם. לקמטי׳ הנקבצי׳ ונקהין בפני אמו לשון יקהת עמים (ראשית מט) קבוצת עמים והיו״ד יסוד כמו יפעת ויעלת חן׃

יקרוה. לשון תנקר נקרת הצור (שמות ל״ג:כ״ב) פוריי״ר בלעז יבא העורב שהוא אכזרי על בניו ויקרוה ולא יאכלנה ולא יהנה בה ויבא נשר שהוא רחמני על בניו ויאכלנה ויהנה בה, העורב אכזרי הוא כמו שנאמ׳ (תהילים קמ״ז:ט׳) לבני עורב אשר יקראו, והנשר רחמני שנאמר ישאהו על אברתו (דברים ל״ב:י״א)׃

י״ח שְׁלֹשָׁה הֵמָּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי (וארבע) [וְאַרְבָּעָה] לֹא יְדַעְתִּים׃

נפלאו ממני. נכסו משחלפו מעיני ואיני יודע להיכן הלכו שממהרין להסתר מן העין׃

י״ט דֶּרֶךְ הַנָּשֶׁר | בַּשָּׁמַיִם דֶּרֶךְ נָחָשׁ עַל־צוּר דֶּרֶךְ־אֳנִיָּה בְלֶב־יָם וְדֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה׃

כ׳ כֵּן | דֶּרֶךְ אִשָּׁה מְנָאָפֶת אָכְלָה וּמָחֲתָה פִּיהָ וְאָמְרָה לֹא־פָעַלְתִּי אָוֶן׃ {פ}

ומחתה. כופה פיה למטה כדכתיב כאשר ימחה הצלחת מחה והפך על פניה׃

אכלה. לשון נקיה דבר הכתוב׃

כ״א תַּחַת שָׁלוֹשׁ רָגְזָה אֶרֶץ וְתַחַת אַרְבַּע לֹא־תוּכַל שְׂאֵת׃

כ״ב תַּחַת־עָבֶד כִּי יִמְלֹוךְ וְנָבָל כִּי יִשְׂבַּע־לָחֶם׃

כ״ג תַּחַת שַׁנוּאָה כִּי תִבָּעֵל וְשִׂפְחָה כִּי־תִירַשׁ גְּבִרְתָּהּ׃ {פ}

כ״ד אַרְבַּעָה הֵם קְטַנֵּי־אֶרֶץ וְהֵמָּה חֲכָמִים מְחַכָּמִים׃

כ״ה הַנְּמָלִים עַם לֹא־עֹז וַיָּכִינוּ בַקַּיִץ לַחְמָם׃

כ״ו שְׁפַנִּים עַם לֹא־עָצוּם וַיָּשִׂימוּ בַסֶּלַע בֵּיתָם׃

כ״ז מַלְכָּ אֵין לָאַרְבֶּה וַיֵּצֵא חֻצָץ כֻּלּוֹ׃

כ״ח שְׁמָמִית בְּיָדַיִם תִּתָּפֵשׂ וְהִיא בְּהֵיכְלֵי מָלְכ׃ {פ}

שממית. ארינ״א בלע״ז׃

בידים תתפש. בידה היא אוחזת ומתדבקת בכותלים׃

כ״ט שְׁלֹשָׁה הֵמָּה מֵיטִיבֵי צָעַד וְאַרְבָּעָה מֵיטִיבֵי לָכֶת׃

מטיבי צעד. הולכים ומצליחים בגבורתם׃

ל׳ לַיִשׁ גִּבּוֹר בַּבְּהֵמָה וְלֹא־יָשׁוּב מִפְּנֵי־כֹל׃

ל״א זַרְזִיר מָתְנַיִם אוֹ־תַיִשׁ וּמֶלֶךְ אַלְקוֹם עִמּוֹ׃

זרזיר מתנים או תיש. לא ידעתי מהו ולפי המשמע היא חיה תשושה מתנים׃

ומלך אלקום. לא ידעתי מה הוא לפי פשוטו׃ ומדרש אגדה פותרין חמש פרשיות אלו של ארבע ארבע דברים כנגד ד׳ מלכיות לפי שנתאמצה ממשלתן על ישראל בעון שעברו על חמשה חומשי תורה הזכירם חמשה פעמים׃

(טז) **שאול ועוצר רחם.** שאול מלכות בבל שנאמר בנבוכדנצר הרחיב בשאול נפשו (חבקוק ב) ועוצר רחם זו היא מדי שבימיהם עצרו רחמים מישראל שנאמר להשמיד להרוג ולאבד (אסתר ג׳:י״ג)׃

ארץ לא שבעה מים. זו יון שלא שבעה מלגזור גזרות רעות על ישראל׃

ואש לא אמרה הון. נגד עשו שעשה בחימה בוערת על ישראל שאמרו להשמיד טף ונשים ביום אחד וכן׃

(יט) **דרך הנשר.** זו בבל, הנשר הגדול ארץ האבר׃

נחש. זו מדי׃

דרך אניה בלב ים. זו יון שהיא קלה בגזירותיה׃

דרך גבר בעלמה. זו פרס שאמרה לעולם אהיה גברת

(כ) **כן דרך אשה מנאפת.** זו הרעה גרמה להם לכנסת ישראל שנאפה בעבודת גלולים וכדי הוא הפורעניות לבוא לה׃

ואמרה לא פעלתי און. כדאמר הנני נשפט אותך על אומרך לא חטאתי ע״כ לשון רש״י שבמק״ג)׃

(כא) **רגזה ארץ.** א״י׃

תחת עבד. זה נבוכדנצר שהיה עבד למרודך בלאדן וכותב אגרותיו כדגרסינן בחולין׃

ונבל כי ישבע לחם. זה אחשורוש שעשה משתה מאה ושמונים יום׃

(כג) **שנואה כי תבעל.** כנגד יון׃

ושפחה כי תירש גברתה. זה עשו שהיה לו לעבוד ליעקב ונהפך הדברים׃

(כה) **הנמלים עם לא עז.** זו בכל שנא׳ (ישעיהו כ״ג:י״ג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה׃

ויכינו בקיץ לחמם. נבוכדנצר עשה כבוד אח׳ להב״ה בימי מרודך בלאדן אשר שלח ספרים לחזקיהו וכתב שם שלם למלכא חזקיהו שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא רבא ונבוכדנצר כותב אגרותיו היה ולא היה שם אותו היום וכשבא וספרו לו מה שעשו א״ל אלהא רבא קריתו ליה וכתביתו ליה בסוף רץ אחר השליח והחזירו בשביל אותו מרוצה זכה למלכות הרי שהכין בקיץ לחמו כדרך הנמלה:

(כו) **שפנים עם לא עצום.** זה מדי ופרס:

וישימו בסלע ביתם. שבנו בית המקדש:

(כח) **שממית בידים תתפש** זה עשו שנא׳ והידים ידי עשו (בראשית כ״ז:כ״ב):

בהיכלי מלך. שנכנס להיכל מלך והחריבו:

(ל) **ליש גבור בבהמה.** זה נבוכדנצר שנאמר (ירמיהו ד׳:ז׳) עלה אריה מסובכו:

זרזיר מתנים. זו מדי ופרס שזרזו מתניהם והרגו לבלשצר ונטלו מלכות בבל:

(לא) **או תיש.** זה יון שנקרא תיש שנא׳ (דניאל ח׳:כ״א) והצפיר השעיר הוא מלך יון:

ומלך אלקום עמו. זו אומת ארם שאמר אני ואפסי עוד אין נצב לעומתו, אלקום אין עומד עמו:

ל״ב אִם־נָבַלְתָּ בְהִתְנַשֵּׂא וְאִם־זַמּוֹתָ יָד לְפֶה׃

אם נבלת בהתנשא. אם נתנבלת ע״י חבירך שחירפך (ס״א על ידי דבורך שחרפת וגדפת) את עצמך סופך להנשא בדבר:

ואם זמות. בלבך להתקוטט שים יד על פה ושתוק:

ל״ג כִּי מֵיץ חָלָב יוֹצִיא חֶמְאָה וּמִיץ־אָף יוֹצִיא דָּם וּמֵיץ אַפַּיִם יוֹצִיא רִיב׃ {פ}

כי מיץ חלב. כי כאשר תצא חמאה על ידי מיץ חלב ודם על ידי מיץ החוטם יותר מדי כן יצא ריב על ידי מיץ אפים של כעס. **מיץ** סחיטה פרימדור״א בלע״ז כמו (שופטים ו׳:ל״ח) וימץ טל וגו׳ ורבותינו פירשו אם נבלת עצמך על דברי תורה לדרוש ולשאול ספיקותיך לרבך ואפי׳ נראית לו כשוטה בלא לב סופך שתהא מנושא ואם זמות אם שמת זמם על פיך וחסמת אותו ולא שאלת לו הכל סופך כשישאלך דבר הלכה תתן יד לפה ותאלם שלא תדע לענות כלום בו כאשר מיץ חלב יוציא חמאה כן מיץ אפים שרבך כועס בך שלא הבינות מהר ואתה מתנבל עליה סוף יוציא מפיך אחר זמן הלכות רבות והוראות:

פרק ל״א

א׳ דִּבְרֵי לְמוּאֵל מֶלֶךְ מַשָּׂא אֲשֶׁר־יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ׃

דברי למואל מלך. דברי שלמה המלך שאמר למו הקב״ה כלומר בשביל שהעוה כנגד הקב״ה, **למואל** לאל כמו (איוב מ) למו פי דברים לשמו של הקב״ה שאמר המלך:

משא אשר יסרתו אמו. כשהתחתן עם בת פרעה ביום חנוכת בית המקדש והכניסה לו כמה מיני כלי זמר ונעור כל הלילה וישן למחרת עד ארבע שעות כדאית׳ בפסיקתא והיו מפתחות בית המקדש תחת מראשותיו ועל אותה שעה שנינו על תמיד של שחר שקרב בד׳ שעות ונכנסה אמו והוכיחתו על המעשה הזה:

משא אשר יסרתו אמו. משא של משל שיסרתו אמו:

ב׳ מַה־בְּרִי וּמָה־בַּר־בִּטְנִי וּמָה בַּר־נְדָרָי׃

מה ברי. מה זאת עשית והגדת שאתה בני ולא בן אביך הכל יודעין שאביך צדיק גמור היה ואם אתה רשע יאמרו אמו גרמה לו:

בר בטני. כל נשי אביך כיון שמתעברות אינן שבות לתשמיש ואני דחקתי ונכנסתי כדי שיהא לי בן מלובן ומזורז שהתשמיש יפה כל ששה חדשים אחרונים:

ומה בר נדרי. כל נשי אביך היו נודרות שיהא להן בן הגון למלכות ואני נדרתי שיהא לי בן מלובן בתורה:

ג׳ אַל־תִּתֵּן לַנָּשִׁים חֵילֶךָ וְדַרְכֶיךָ לְמַחֲוֹת מְלָכִין׃

אל תתן. אל תתיש:

לנשים חילך. כחך:

ד׳ אַל לְמֽלָכִים | לְמוּאֵל אַל לַמְלָכִים שְׁתוֹ־יָיִן וְלִרוֹזְנִים (או) [אַי] שֵׁכָר׃

אל למלכים למואל. אין זה דבר הגון למלכים שהם להקב״ה, למואל כמו למו פי (שם):

אל למלכים שתו יין. אין נאה להם להשתכר:

אי שכר. כמו אין שכר:

ה׳ פֶּן־יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח מֻחָקָק וְיִשַׁנֶּה דִּין כָּל־בְּנֵי־עֹנִי׃

מחוקק. הכתוב בתורה וכ״ש מה שהוא בגרס׳:

ו׳ תְּנוּ־שֵׁכָר לְאוֹבֵד וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ׃

לאובד. למי שסופו לאבוד לרשעים:

למרי נפש. המצטערין על ענים ועל אבלם:

ז׳ יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח רִישׁוֹ וַעֲמָלוֹ לֹא יִזְכָּר־עוֹד׃ {פ}

ח׳ פְּתַח־פִּיךָ לְאִלֵּם אֶל־דִּין כָּל־בְּנֵי חֲלוֹף׃

כל בני חלוף. אלו הן היתומים שחלפה עזרתם והלכה לה:

ט׳ פְּתַח־פִּיךָ שְׁפָט־צֶדֶק וְדִין עָנִי וְאֶבְיוֹן׃ {פ}

י׳ אֶשֶׁת־חַיִל מִי יִמְצָא וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ׃

י״א בָּטַח בָּהּ לֵב בַּעְלָהּ וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר׃

ושלל לא יחסר. כלומר לא יחסר טוב:

י״ב גְּמָלַתְהוּ טוֹב וְלֹא־רָע כֹּל יְמֵי חַיֶּיהָ׃

י״ג דָּרְשָׁה צֶמֶר וּפִשְׁתִּים וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ׃

י״ד הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר מִמֶּרְחָק תָּבִיא לַחְמָהּ׃

ט״ו וַתָּקָם | בְּעוֹד לַיְלָה וַתִּתֵּן טֶרֶף לְבֵיתָהּ וְחֹק לְנַעֲרֹתֶיהָ׃

טרף. מזון:

וחוק. הוא מזון הקצוב להם:

ט״ז זָמְמָה שָׂדֶה וַתִּקָּחֵהוּ מִפְּרִי כַפֶּיהָ (נטע) [נָטְעָה] כָּרֶם׃

י״ז חָגְרָה בְעוֹז מָתְנֶיהָ וַתְּאַמֵּץ זְרוֹעֹתֶיהָ׃

י״ח טָעֲמָה כִּי־טוֹב סַחְרָהּ לֹא־יִכְבֶּה (בליל) [בַּלַּיְלָה] נֵרָהּ׃

י״ט יָדֶיהָ שִׁלְּחָה בַכִּישׁוֹר וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶךְ׃

בכישור. שקורין ווירטו״ל בלע״ז המכשיר את הפלך לטוות, **פלך** פושי״ל בלע״ז:

כ׳ בַּפָּהּ פָּרְשָׂה לֶעָנִי וְיָדֶיהָ שִׁלְּחָה לָאֶבְיוֹן׃

כ״א לֹא־תִירָא לְבֵיתָהּ מִשֶּׁלֶג כִּי כָל־בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים׃

לא תירא לביתה. לבני ביתה׃

משלג. מצינה׃

לבוש שנים. בגדי צבעונין׃

כ״ב מַרְבַדִּים עָשְׂתָה־לָּהּ שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁהּ׃

מרבדים. מצעות נאות למטה כמו מרבדים רבדתי (לעיל ז)׃

כ״ג נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים בַּעְלָהּ בְּשִׁבְתּוֹ עִם־זִקְנֵי־אָרֶץ׃

נודע בשערים בעלה. ניכר הוא בין חביריו מפני מלבושיו שהם נאים׃

כ״ד סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר וַחֲגוֹר נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי׃

לכנעני. תגר׃

כ״ה עֹז־וְהָדָר לְבוּשָׁהּ וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן׃

ליום אחרון. ביום מותה נפטרת בשם טוב׃

ותשחק. כל ימיה על יום מיתתה שיהא נכבד בשם טוב׃

כ״ו פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה וְתוֹרַת חֶסֶד עַל־לְשׁוֹנָהּ׃

כ״ז צוֹפִיָּה (הילכות) [הֲלִיכוֹת] בֵּיתָהּ וְלֶחֶם עַצְלוּת לֹא תֹאכֵל׃

צופיה. היא בביתה נותנת לב על צורכי בני ביתה איך ינהגו באמת וצניעות׃

כ״ח קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ׃

כ״ט רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חַיִל וְאַתְּ עָלִית עַל־כֻּלָּנָה׃

רבות בנות. כך מאשרין אותה בעלה ובניה׃

ל׳ שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת־יְהוָה הִיא תִתְהַלָּל׃

שקר החן. אשת החן ויופי אין מהללין אותה אלא הכל הבל ושקר אבל אשה יראת ה׳ היא לבד תתהלל׃

ל״א תְּנוּ־לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ׃

מעשיה. כשרון מעשיה מעיד עליה להללה בשער העיר כל יוצא ובא זו המליצה שפירשתי, אבל לפי המשל על התורה ולומדיה הפרשה מתבארת׃

אשת חיל. היא התורה׃

מי ימצא. אשרי הזוכה למצוא אותה׃

מפנינים. מרגליות׃

ושלל לא יחסר. אוכל פירות בעוה״ז ובעוה״ב׃

דרשה צמר ופשתים. לפי שהמשילה לאשה דבר לפי המליצה כצרכי מלאכת הנשים, והמשל כך הוא, דורשת התורה מקרא משנה מדרש ומחזרת אחריהם שהם צרכי התלמידים׃

היתה כאניות סוחר. מביאה היא ללומדיה ברכה ומזון:

ותקם בעוד לילה. משכימים באשמורת:

ותתן טרף לביתה. שונה הרב לתלמידים החוק הקצוב להם:

זממה שדה. זממה בזמם וברסן את עשו איש שדה:

ותקחהו. מן העולם להאבידו:

מפרי מעשיה נטעה כרם. ישראל לקיימם לחיי העה״ב:

טעמה. דבורה:

לא יכבה בלילה נרה. בליל כתיב חסר ה׳ בליל שמורים שנגפו המצריים האירה לישראל והגינה עליהם:

בכישור. בכשרון מעשיה:

תמכו פלך. משען ומשענה כמו (שמואל ב ג) מחזיק בפלך:

כפה פרשה. למי שמשים עצמו עליה כעני בו היא מתקיימת:

לא תירא לביתה משלג. שדנין בו הרשעים מאש לשלג:

לבוש שנים. ברית דם מילה, ד״א מלובשים בכפל נתן תתן (דברים ט״ו:י״ד) פתוח תפתח (שם) העניק תעניק (שם) כל אלו מצילין אותן משלג גיהנם, כך הוא נדרש בתנחומה:

סדין עשתה. לבוש תפארת נותנת לחכמים:

וחגור נתנה לכנעני. (ס״א) (למי) לפי שהוא חגור בסחורתה נותנה אזור למתניהם:

ליום אחרון. אין להם להתעצב ממדת הדין כי ינצלו ממנו וכל ימי חייהם ישחקו ליום הדין, מי שאינו צריך לדאג נופל בדבר לשון צחוק כמו (איוב יא) וישחק לרעש כידון:

צופיה הליכות ביתה. התורה מלמדתם דרך הטוב לפרוש מעבירה:

קמו בניה. התלמידים:

בעלה. הקב״ה:

שקר החן. שב על כל הע״ג:

והבל. גדולתן ויופין:

תנו לה. לעתיד לבא:

מפרי ידיה. תפארת וגדולה עוז פאר וממשלה: